ANTHROPOLOGISCH ONDERZOEK

VAN

C. PRUYS VAN DER HOEVEN.

III.

STUDIE DER KLINISCHE ANTHROPOLOGIE.

TWEEDE DRUK.

LEIDEN,
E. J. BRILL.

1855.

De geest onderzoekt alle dingen.

INLEIDING.

Simplex sigillum veri.

Zegt mij eens, mijne vrienden! voordat gij de klinische zalen binnentreedt, wat stelt gij u voor daar te zullen zien? Waarschijnlijk dunkt u die vraag ongerijmd en het antwoord onnoodig. Immers gij verwacht zieken te zien? Neen, zeggen sommigen, zieken zien de leeken en oppassers, de wetenschappelijke geneesheer ziet *ziekten*, geen zieken. Ik moet bekennen, dat mij die meening verrast en verbaast. Doch vermits gijlieden als eerstbeginnenden haar *diepen* zin nog niet kunt bevatten, willen wij ons liever vooreerst aan die eenvoudige voorstelling houden. Gij verwacht dus zieken te zien. Hoe verschillen zieken van gezonden? Zijn er niet gezonden, die veinzen of gelooven ziek te zijn, en zieken, die zich voor gezond houden, of willen gehouden hebben? De voorstanders van het gevoelen, dat men ziekten, geen zieken zien moet, zullen u betoogen, dat de physiologie de gezondheid leert kennen, gelijk de pathologie de ziekte. Zij willen derhalve naakte ziekte en naakte gezondheid, waarvan de mensch is afgestroopt. Wat! Zijn dat geen afgetrokken denkbeelden? vraagt gij. Ja, zullen zij antwoorden, het zijn mathematische punten en lijnen, waaruit de wetenschap wordt opgebouwd. Koorts, ontsteking, stuip, verlamming zijn ook pathologische figuren, waarmede wij de kliniek stofferen. Hier moet gij al weder uwe oogen toeknijpen, om het ziektebeeld te zien, zonder den zieke. En dit is des te meer noodig, omdat gij blind moet zijn voor hetgeen de leek het eerst in zieken opmerkt: het lijden uitgedrukt door zenuwwerking of innervatie.

Wij willen liever beginnen, waarde vrienden! met den indruk, dien de lijder op ons maakt, om daarna den grond van het lijden op te sporen. Zoo is de natuurlijke gang van het onderzoek, die in wetenschap eindigt, maar 'er niet mede begint.

Hippocrates dacht er niet anders over en begon met het beeld te schetsen van den stervende. Wat hebben wij met dien ouden Griek te doen?

vragen onze betweters, die liefst met hunnen geboortedag de geschiedenis der geneeskunde zouden aanvangen. Wat mij betreft, ik wil gaarne belijden, dat ik het auctoriteitsgeloof al lang heb opgegeven, zoowel aan de Grieksche Oudheid, als aan het jonge Europa. Maar dat is de vraag niet. Hebt gij die laconische beschrijving van het gelaat der stervenden, wij noemen het *facies Hippocratica*, nooit gelezen? Ik moet zeggen, dat het voor dien tijd al vrij wel is. Maar wij beginnen met heel wat anders. Wij plaatsen de stethoscoop op die reutelende borst, den thermometer onder die kille armen: de urien trachten wij op te vangen; en stellen het microscoop, om zoo niet den stervende, althans den doode histologisch te begluren en zijn lillend ingewand voor de wetenschap te raadplegen. Hebt gij in den cholera-tijd niet de darmen der lijders uit het venster van het Hospitaal zien wapperen?

Doch keeren wij tot HIPPOCRATES terug. Hij brengt ons aan de legersteden zijner lijders en leert ons daar met zekere piëteit de natuur betrachten; het is de mensch in lijden, dien hij gadeslaat. Geduldig wacht hij het oogenblik af, waarop hij de krachten ondersteunen en door voedsel het verlorene herstellen kan. Hij vergat daarbij niet te letten op het verschil van tijden en plaatsen en menschen; en vermaakte aan zijne talrijke nakomelingschap de schatten zijner ervaring en van die zijner voorgangers.

Sedert HIPPOCRATES, ik erken het, is de kliniek veel wetenschappelijker geworden. Maar nog altijd, mijne vrienden! kunnen wij van hem leeren, inzonderheid voor onze anthropologie en anthropologische geneeskunst. Bij hem vinden wij den aanvang van het natuur-onderzoek aan het ziekbed en van hem is de latere hervorming der kliniek uitgegaan. AUENBRUGGER, CORVISART, LAENNEC gevoelden dit: en hoe meer men hem bestudeert, hoe beter men het zal inzien. Eenvoudigheid en waarheid, die karaktertrekken van den echten natuurstudent, bij hem vindt gij ze bij uitnemendheid. Zij geven aan de klassieke schriften hunne blijvende waarde. Eenvoudig en waar te zijn, is in onze dagen vooral eene groote zeldzaamheid. Verwaandheid en laatdunkendheid en opgeblazenheid zijn helaas! nog altijd heerschende gebreken, die het natuuronderzoek belemmeren. Wij moeten 'er ons van genezen en ons zelven kunnen vergeten, om voor onze arme patienten alles te kunnen zijn. Laat u niet door het fantoom van wetenschap misleiden of begoochelen. Leert schijn van wezen diagnostiséren. Zoekt waarheid. Hebt haar lief,

meer dan u zelven en gij zult wetenschap vinden: niet die schijn-wetenschap, die met ieder jaar verandert, maar eene kennis, die door langdurig, vertrouwelijk, innig verkeer met onze lijdende natuurgenooten verkregen wordt. Zoo zult gij tevens u dat *savoir faire*, dien levenstakt en levenswijsheid eigen maken, welke wij *medici* bovenal behoeven en die onze beste aanbeveling is in de zamenleving.

Er is een soort van menschen, die zich wetenschappelijk wanen en door grootspraak over anderen den meester willen spelen; maar juist door hun aanmatigenden toon allen tot overlast en ergernis zijn. »» *Un sot n'est qu'ennuyeux, un pédant est insupportable:* zeide BONAPARTE; en zeker, geen gebrek is 'er, dat ons voor de maatschappij ongeschikter maakt. Gelukkig evenwel, dat die slechte toon meer en meer uit de mode geraakt en welhaast geheel en al tot de school of sekte der dogmatici en rationalisten zal verbannen zijn, of tot het gebied der geschiedenis behooren. Vreemd intusschen is het en zonderling, dat 'er nog altijd pedanten zijn onder de *medici*, wier studievak hen ootmoed moest leeren.

Of zou men het moeten toeschrijven aan de begeerte, om zich boven zijn stand en rang heen te zetten en door een imposant uiterlijk het gemis aan degelijkheid te bedekken? Schuilt niet de kwakzalverij zelfs onder het kleed der wetenschap?

Is het voldoende van eene physisch-chymische methode te spreken en zich op eene exacte kennis en wetenschap te beroemen en veel te laten voorstaan, om op zijn woord geloofd te worden; of is het noodig de opgaven van virtuosen in de techniek aan eene strenge contrôle te onderwerpen en aan een kritisch examen te toetsen?

Wien het ernst met de zaak is, schrijve voor elken zieke diagnostische tabellen, die behoorlijk verzegeld en weggesloten, bij de sectie ontzegeld en met de lijkschouwing vergeleken worden. Zietdaar de strengphysische méthode, die de *meester* verpligt is te volgen. Voor den natuuronderzoeker, wien het om de zaak, niet om zich-zelven te doen is, behoeft die omslag niet. Hij kan volstaan met de dagelijksche aanteekeningen, die de studie van het lijk zal moeten ophelderen. Het spreekt van zelf, dat acustische en anatomische studiën de voorbereiding moeten zijn tot de beoefening der gezonde en zieke borstmuzijk, jaren lang voortgezet. Zoo zullen chymische studiën op *gezonden* en *zieken*, met dezelfde volharding en kennis en kritiek, vooraf moeten gaan, alvorens

men zich eenig gezag in dezen aanmatige; ja ik voor mij zou meenen, dat het veiliger ware zich met den naam van natuuronderzoeker te vergenoegen, dan zich als natuurweter aan te stellen. Wat al pittoreske namen van LAENNEC en BOUILLAUD zijn niet door SKODA in vergetelheid gebragt: en hoe is niet de organische chymie in hare genialiteits-vaart gestuit!

Zoolang het *quantum* berekend kan worden, is het vatbaar voor wetenschappelijke uitdrukking: het *quale* is het niet. Hierbij komt, dat ons menschelijk gehoororgaan nog niet duidelijk verklaard is. De echt-wetenschappelijke Prof. LEHMANN spot met de humoraal-pathologie der dilettanten en welk physicus zou niet spotten met benamingen van geluiden, die ieders phantasie op eigen trant zich scheppen kan!

Laat ons Nederlanders dat gezond verstand en die koelbloedigheid blijven bewaren, welke in wetenschappelijke studiën onontbeerlijk zijn en waardoor wij het vermogen behouden, om alles, ook het nieuwste, met bedaarde kritiek te beoordeelen, zonder ons te verwarren in het spinneweb der hypothesen en theoriën, waarin zoo menigeen zijn noodlottig einde gevonden heeft!

Wat is er toch gebeurd, dat ons regt zou geven tot zoo veel misbaar en ophef en geroep en geschreeuw? Zwaaijen wij den schepter over ziekte en dood? Zijn cholera, typhus, tering, kanker en zoo vele andere kwalen aan onze magt onderworpen? Kunnen wij met zekerheid onze lijders genezing voorspellen? Hebben wij volkomen inzigt in het leven? Vermogen wij het organisme naar willekeur te besturen? Weten wij de werking der geneesmiddelen, met naauwkeurigheid, vooraf, te berekenen? Ach! die boeken-kliniek, hoe krimpt zij weg aan het ziekbed! Romans zijn het, wier illusies in het prozaleven verdwijnen! Want dit moet ik u waarschuwen, dat zoo gij u inbeeldt, dat in onze eeuw de kunst wetenschap geworden is, gij u deerlijk bedrogen zult vinden. Zelfs de herauten der wetenschap schamen zich niet, bij de empirie hun brood te bedelen en aalmoezen te vragen voor de kunst. En zoo de ontvangst, gelijk ik voorzie, gering mogt zijn, zullen wij van de Therapie ons wenden moeten tot Dieet en Hygieine, die haar in vermogen verre overtreffen en bij wie onze hoop, onze verwachting, ons vertrouwen berusten op eene betere toekomst.

Leiden 18 *Junij* 1855.

MIJN EERST BEZOEK AAN HET ZIEKBED.

Wat mij bewoog Doctor te worden, ik weet het niet. Alléén kan ik mij herinneren, als kind reeds grooten eerbied gevoeld te hebben voor mannen van het vak. Later, toen ik mijn wensch duidelijk had te kennen gegeven, werd onze vriendelijke huisarts in den arm genomen, om mij op de proef te stellen. Hij bragt mij bij een zijner arme lijders. Nog zie ik den man: op een bovenkamertje lag hij, naauwelijks gedekt, met dat door water gespannen lijf en die bleeke, vermagerde wezenstrekken, en het kwijnend oog, dat om hulp scheen te vragen. Nooit had ik grooter ellende gezien: ik huiverde en deinsde terug. Toch bleef ik bij mijn besluit en verklaarde het bij onze wederkomst. Ik geloof, dat ik dien nacht 'er van droomde: en dikwijls heb ik daarna diezelfde gewaarwording gehad, die men gevoelt, als men, ondanks zich-zelven, naar een akelig schouwspel wordt heengetrokken· Er is een tragisch genot, dat zich niet beschrijven laat, maar voor sommige naturen eene groote behoefte schijnt te zijn, en waarvan ik een mijner vrienden, die veel behagen had in het lezen der Grieksche treurspelen, dikwijls met verrukking heb hooren spreken. Hetzelfde tragisch gevoel is mij lang bijgebleven en heeft mij nu op gevorderden leeftijd niet verlaten: ofschoon ik de vrolijke, zelfs komieke zijde van het leven heb leeren inzien: en zoo 't waar is, wat van Molière verhaald wordt, dat de grondtoon zijner ziel somber was, wien 't ook vreemd moge schijnen, mij

ten minste bevreemdt het niet; en zeer wel kan ik het begrijpen, dat het tragische en komische in één persoon kan huisvesten. Want bij mij wisselt het een met het ander gedurig af.

HET PRAKTISCH ONDERWIJS AAN DE AKADEMIE.

De school van Boerhaave bestond nog, toen ik, nu veertig jaren geleden, te Leiden studeerde. Het praktisch onderwijs was hoofdzakelijk geleerd onderwijs, waaraan de kliniek ondergeschikt was en meer tot voorbeeld en opheldering diende. Het zieken-examen was grootendeels professoraal. Eerst in het tweede jaar van den cursus wierd de student in de praktijk *actor*, en kreeg hij patienten te behandelen, dat is: hij schreef de *historia morbi*, met bijvoeging van twee formules, om zich in 't receptèren te oefenen. Overigens werden de patienten, bij afwezigheid van den professor, door de geneesheeren van het Nosocomium behandeld, en de recepten in eene stadsapotheek gereed gemaakt. Niet zelden gebeurde het, dat de doctoren den professor censureerden, en de eene professor den anderen: ook bleef de censuur der oudere studenten niet achter, die of een der professoren bij voorkeur volgden, of zelve hunne autheurs kozen. Daarbij ontbrak het niet aan partijschap. Wij hadden onze conservatieven en liberalen, zelfs natuurphilosophen. De eerste lazen Borsieri, de anderen Jo. Pet. Frank of Hecker, sommigen de encyclopedische boekjes van Consbruch: bij allen haperde het aan eigen onderzoek en aan opleiding daartoe.

Kort voor mijne komst aan de Akademie was de Hoogleeraar Paradijs overleden. Veel had ik van dien beroemden man gehoord. Zijn smaak voor de oude letteren, zijne kritiek, zijn klassieke geest hadden mij tot hem getrokken. Hoezeer beklaagde ik mij, van zijn omgang en onderwijs verstoken te zijn! Inmiddels zocht ik vergoeding voor zijn gemis in zijne schriften, en trachtte mij naar zijn voorbeeld te vormen. In dien zin schreef ik mijne dissertatie: *De constitutionis epidemicae doctrina*, die aan sommigen mijner hoogleeraren en medestu-

denten mishaagde: en acht jaren naderhand mijne *Chrestomathia Hippocratica*, kort voor mijn beroep tot hoogleeraar te Leiden.

MIJNE INTREDE IN DE PRAKTIJK.

Eene vreemde gewaarwording was het mij, toen ik bij mijne promotie den titel van *Medicinae Doctor* verkregen had. Aan de Akademie behoorde ik niet meer, en het praktisch leven was mij onbekend. Weinig gevoelde ik mij bestemd voor den post, dien ik aanvaarden zou. Wat al moeijelijke gevallen konden mij voorkomen. Wat al ziekten, die ik nooit gezien had, en die ik toch zou moeten herkennen. Wat al uitkomsten, die ik niet berekend had, en die ik toch zou moeten vooruitzien. Wat al middelen of geneeswijzen, die ik nimmer beproefd had, en die ik toch zou moeten aanwenden. Welk eene verantwoording, en welk een gebrek aan bekwaamheid! En, toen ik eens de praktijk was ingetreden, wat al angst en zorg en kommer bekroop mij, zoo dikwijls ik een geneesmiddel had voorgeschreven, dat mij scheen aangewezen, doch waarvan ik de werking niet met volkomen zekerheid bepalen kon.

Troost of hulp, die ik bij mijne autheurs zocht, vond ik zelden. Het receptschrijven was mij ongewoon. Nog ongewoner het verkeer met menschen en wel met zieke menschen. Ik verbeeld mij, dat mijne patienten het mij dikwijls hebben aangezien, hoe weinig ik mij-zelven vertrouwde. Had ik toen in mijn stiefvader geen trouwen gids en leidsman gehad, ik vrees, dat ik 'er mij bezwaarlijk zou hebben doorgeworsteld. Ik heb in de Geneeskundige Bijdragen gepoogd hem naar 't leven te schetsen. Veel had ik hem te danken en voor praktijk meer, dan een mijner professoren. 't Heugt mij, hoe hij mijne recepten doorstreek en geen misgreep verschoonde; maar tegelijk deelde in mijne vorderingen en in iedere goede uitkomst, die ik te voren wel gewikt en gewogen had: hoe hij mij de resultaten zijner rijke ondervinding mededeelde en deelgenoot maakte zijner geleerde studiën. Want geleerd was hij en ervaren en begaafd met dien praktischen takt en dat gezond en helder oordeel, hetwelk

ieder geneesheer bezitten moet, om in den doolhof der praktijk den regten weg te vinden en het eind te bereiken.

Vóór mijn vertrek naar de Akademie had hij gezorgd voor eene ziekenbus, die hij een jaar lang voor mij waarnam. Of die ziekenbussen of ziekenfondsen nuttig, dan schadelijk zijn, zou kunnen betwijfeld worden. Zóó als zij toen bestonden en meerendeels nog bestaan, kan het nut tegen het nadeel niet opwegen. Er is genoeg over geschreven, om 't hier *ex professo* te behandelen of het geschrevene te herhalen. Maar wat ik er van ondervond, zou mij doen denken, dat zij alléén bij uitzondering moesten worden geduld. Zij zijn voor den geneesheer eene zware beproeving: slechts de directeuren varen er wel bij. Doch voor anthropologie zijn zij eene groote leerschool. De buspatienten maken een eigen type uit, die voor den doctor sterk gekaraktériseerd is en het naast bij komt aan zekere gemeenten, die van hunne leeraars eene bepaalde dogmatiek, onder bepaalde bewoordingen, termen en taalvormen, eischen en wel verre van zich naar hem of naar de algemeene leer te voegen, hem naar hare hand zetten en regel en wet voorschrijven. Naarmate de belooning kariger is, vorderen zij meer arbeid. Verlangt de doctor hen bij dag te bezoeken, zij roepen hem bij avond of nacht. Schrijft hij poeders voor of pillen, zij willen drankjes of tincturen. Zelfs reuk en smaak wordt voorgeschreven; en bij iedere gelegenheid zijn klagten gereed, of het consult van anderen wordt ingeroepen, en de hulp niet slechts van bevoegden, maar ook van onbevoegden — uroscopen, magnétiseurs, wonderdoctors, oliekoopen en dergelijken: terwijl niet zelden de voorgeschreven geneesmiddelen van den busdoctor worden weggeworpen, of aan buren en burinnen verkocht. De regel, ik erken het, heeft uitzonderingen, hier meerdere, daar mindere, maar wien ik sprak van mijne tijdgenooten en ook lateren, deelden in mijne ondervinding en erkenden den regel, dien ik daar zoo even stelde. Gelooft echter niet, dat de doctor aan dat alles geen schuld heeft. Want dergelijke aanbestedingen, welke de strekking hebben, om een jong doctor in de praktijk te helpen, of een oud doctor praktijk te bezorgen, hebben uit haren aard iets vernederends voor de kunst, en wat den apotheker betreft, geven zij van zelfs

aanleiding tot knoeijerijen, waarvan ik voorbeelden in menigte gezien heb, die aan 't geen men onlangs uit Plymouth omtrent de scheepsvictualie berigtte, niet ongelijk zijn. De doctor ondervindt de gevolgen daarvan in zijne praktijk en staat, als men zegt, tusschen twee vuren: terwijl hij den apotheker onophoudelijk moet controléren, en zoo hij geen pharmacie verstaat, gevaar loopt, door dezen om den tuin geleid te worden.

Eindelijk het gevolg der buspraktijk is, dat de gegoede burgerstand zich op die wijze de hulp eener kunst koopt, die in hem vroeger haar vasten steun en waarborg vond tegen het onverstand der armen en den ondank of de willekeur der rijken en grooten. Waar de kunst geen achting, noch vertrouwen geniet, wordt haar beoefenaar met een loontrekkend dienstbode, of met een beambte gelijk gesteld, die belastingen uitschrijft of invordert.

De armenpraktijk heeft andere bezwaren. Ook ik ondervond het. Gewoonlijk zijn de armen bij de meer gegoeden of rijken onbekend. Hoe gering toch is het getal dergenen, die zich met hen inlaten! En waarlijk, er behoort moed toe en zelfverloochening, om in de woningen te treden, waar niet slechts gebrek, maar te dikwijls morsigheid en luiheid en liederlijkheid heerschen. De mensch, die dagelijks voor zijne eerste levensbehoeften te zorgen heeft, moet meer grof en zinnelijk zijn, dan de meer gegoede en daardoor minder ruw gevormde en grootgebragte leden der maatschappij. Wilt gij de armen naar het leven geteekend zien, leest de *Pastory te Mastland.* Wilt gij hen volkomen kennen, wordt armendoctor of armbezorger. Dat vele stadsgeneesheeren in hunne pligten omtrent armen te kort schieten, wil ik openhartig belijden, maar dat vele klagten der armen of overdreven, of ongegrond zijn, zal ieder, die weet, hoe zelden waarheidsliefde eene hoofddeugd bij hen is, moeten toegeven. Er behoort eene hooge mate van doorzigt en beschaving toe, om in alles en altijd waar te zijn; en vindt men in de hoogere klassen der maatschappij velen, die den schijn verkiezen boven het wezen, kan het dan wel bevreemden, dat de armen voor eene onwaarheid niet terugtreden, als hun vermeend eigenbelang in het spel komt.

De hoogere klassen der maatschappij meent niet, dat de doctor er steeds de welkome gast zou zijn. Hij is het dikwijls nog minder, dan de geestelijke, en zijn invloed nog geringer. Gelukkig, die het vertrouwen zijner medeburgers mogt winnen en behouden en daardoor tegen grillen en humeursbuijen beveiligd is! Wat al menschen- en wereldkennis, wat al welwillendheid en geduld en verdraagzaamheid en langmoedigheid en Christelijke liefde en ootmoed behoeft de geneesheer der rijken en grooten, om pligt en belang in evenwigt te houden, en noch zichzelven, noch zijne patienten te vergeten, of te miskennen! Het gebrek aan heldere Godsdienstkennis is gering tegenover het gebrek aan ligchaamskennis en gezondheidkunde. Wat al vooroordeelen heeft de geneesheer te bestrijden, wat al dwalingen teregt te brengen, wat al diëetzonden te keer te gaan, wat al verborgen ondeugden op 't spoor te komen, wat al misslagen te verbeteren! De geneesheer, die geen huisvriend is, noch het vertrouwen geniet, hoe kan hij nuttig zijn? Menigmaal ondervond ik het, zelfs van hen die ik liefhad, voor wie ik toegenegenheid en vriendschap voelde, dat waar geen wederzijdsch vertrouwen heerscht, of medewerkt, de kunst magteloos is, en hoofd en hart, die haar besturen moeten, dof en lam en levenloos.

De geneesheer heeft niet met zijne patienten alléén te doen. Ook zijne kunstbroeders staan hem dikwijls in den weg en bespieden zijne gangen en zijn gereed, van iedere bres gebruik te maken, om binnen te dringen. Eens hoorde ik een algemeen geaccréditeerd geneesheer, die daarenboven een rijk man was, zeggen: »»'t Is niet eens noodig, kwaad te spreken van zijn jongere collega's, een schouderophalen is genoeg.""

Voorheen waren het de oudere collega's, die de waarde der jongeren bepaalden, thans is dit omgekeerd, en of dit een geluk is, wil ik niet beslissen. Zeker is het, dat zoolang de nieuwere wetenschap geen kunst geworden is, de kunst over de wetenschap zal zegevieren; want de patienten vragen naar kunst, en schatten hun medicus naar zijn kunstvermogen. En wat is nu het natuurlijk gevolg van die tweespalt en oneenigheid tusschen kunstbroeders? Wat anders, dan minachting voor eene kunst, die reeds zooveel in haar crediet verloren

heeft, omdat zij verkeerd beoefend en verkeerd begrepen wordt.

De geneeskunst heeft dat groot bezwaar, dat zij werkt op een object, dat niet volkomen in hare magt is en het nooit geheel wezen kan. Hoe meer subject en object zamenstemmen, hoe voordeeliger de kansen staan: hoe minder harmonie, hoe meer gevaar. Daarom, mijne vrienden! mijdt de huizen, waar men u mistrouwt, en zoekt geen praktijk bij hen, die u benijden, al waren het zelfs uwe naastbestaanden en bekenden; maar zoekt ze daar, waar men u waarlijk acht en vertrouwt en genegen is. Ook in uwe edele kunst zijn geloof en genezing inniger verbonden, dan men doorgaans weet, of vermoedt, en niet te vergeefs leert het spreekwoord: een profeet is niet geëerd in zijn vaderland, noch onder de zijnen. Dat er op dit spreekwoord uitzonderingen zijn, mogt ik ondervinden gedurende die acht jaren, dat ik in mijne geboortestad de praktijk der geneeskunde heb uitgeoefend.

Zoo er eene stad in ons vaderland is, waar de doctor huisvriend zijn en als huisvriend onder zijne patienten verkeeren kan, het is te Rotterdam. Nog altijd herdenk ik met genoegen de jaren van 1816 tot 1824, toen ik daar praktiseerde. Rotterdam, de bloeijende koopstad, heeft iets aantrekkelijks voor hem, die behagen schept in het praktische, bedrijvige leven. Er ligt over die stad zekere tint van vrolijkheid en gulheid en populariteit, waardoor vooral hij, die er geboren is en opgevoed, er zich te huis gevoelt en onder de zijnen. De winnende hand is mild, zegt men. Doch dit is het niet alleen, wat ik bedoel: ofschoon de arbeider zijn loon waard is. Maar 't is meer nog die *common spirit*, die de Rotterdammers vereenigt en verbroedert, en belang doet stellen in aller welzijn. En zoo men ook daar wel eens de wispelturigheid van het lot, of der menschen te betreuren had, het was vooral dan, wanneer de geneesheer, niet altijd buiten zijne schuld, opgehouden had, de vriend des huizes te zijn.

Geleerden kunnen zich, zegt men, onder kooplieden niet op hunne plaats bevinden. In hoeverre dit met anderen het geval was, kan ik niet beoordeelen. Wat mij betreft, nimmer heb ik mij te Rotterdam als onder vreemden gevoelt: en dat de studiën er geëerd zijn, daarvan kunnen zoovele inrigtingen

voor kunst en wetenschap getuigen, om van het contingent niet te spreken, dat die stad voor onzen stand door alle tijden heen geleverd heeft en nog steeds voortgaat te leveren.

MIJN ONDERWIJS DER KLINIEK.

Acht jaren, gelijk ik zeide, had ik de praktijk der geneeskunde te Rotterdam uitgeoefend, toen ik naar Leiden beroepen wierd, om haar te onderwijzen. Dat ik opzag tegen die taak, zal ik u wel niet behoeven te verzekeren. Bijna zou ik bedankt hebben, zoo niet mijn tweede vader mij geraden had, het beroep aan te nemen. Dat ik het deed, was in 't vooruitzigt van mijne geliefde studiën te kunnen voortzetten; het was met den wensch van mijn aanleg te volmaken, en met de stil gekoesterde gedachte van aldus mijn bestemming te zullen bereiken. Mijne inaugureele oratie: *De simplicis sensu medicinae cultoribus inprimis excolendo* openbaart de gevoelens, die mij toen bezielden, en de denkbeelden en beginselen, die zich later gevormd en ontwikkeld hebben. Wanneer ik met die oratie in de hand mijn volgend Akademieleven herdenk, dan zie ik dat de professorale toga nu nog den student niet heeft kunnen maskéren, die er zoo gaarne uitkijkt. Toch heb ik naderhand van mijne keus geen berouw gehad, ofschoon ik in mijn post moest groeijen, gelijk vroeger in dien van geneesheer, en sedert niet opgehouden heb, mij voor beiden te vormen. Bij mijne intrede in Leiden was ik evenmin professor, als doctor bij mijne promotie. Het zegt wat, een vak te doceren, hetgeen men zelf niet volkomen meester is: en ik zal het maar belijden, mijn doceren is met de jaren in studeren veranderd. Later eerst begon ik dit klaar in te zien, en doceerde beter, naarmate ik het meer in praktijk bragt. Van Boerhaave had ik geleerd, de geneeskunde in hare biographie te bestuderen en was als hij, met Hippocrates begonnen, om zoo tot op onze tijden af te dalen. Wat letterblokken mij dit gekost heeft, zult gij beseffen, en ik twijfel, of gij lust zult hebben, het mij na te doen. Dit evenwel heb ik er bij gewonnen, dat ik een

klaar inzigt verkregen heb, in de geboorte, groei en ontwikkeling onzer kunst of wetenschap, en wat het praktisch onderrigt aanbelangt, dat ik aan het ziekbed, wat mij aan ondervinding ontbrak, door de ondervinding onzer meesters in de kunst kon aanvullen en vergoeden. Aldus meende ik, mijne jonge vrienden, in plaats van mijne schraalheid en onbedrevenheid, de kunde en bekwaamheid van voorgeslacht en tijdgenooten te moeten voordragen, en zelf leerende anderen te onderrigten.

Twaalf jaren had ik den post van hoogleeraar bekleed, toen ik, op het voorbeeld van mijn grooten voorganger, handen aan 't werk sloeg en mijn boek: *De Arte medica* begon te schrijven, hetgeen mijne vroegere dictaten vervangen zou, en waarvan het eerste deel in 1838 het licht zag. In 1840 verscheen het laatste gedeelte van het tweede, en waren de vier banden afgedrukt. Met de uitgaaf van dit werk had ik de bedoeling, mijne discipelen een leesboek in handen te geven over praktijk, dat zij nog daarna konden raadplegen, en mijzelven van het dictéren en expliceren ontslagen, in de gelegenheid te stellen tot vrijer studiën in de klinische zalen. Uit het debiet meen ik te mogen opmaken, dat ik mij niet bedrogen heb in den trant van zulk een leesboek te schrijven: en dat ook mijne discipelen er nut van hadden, is mij bij herhaling gebleken: ofschoon niet allen, vooral nu niet, sints het latijn opgehouden heeft voor velen eene verstaanbare taal te zijn. Of het nu verkieslijk wezen zou het Latijnsche door een Hollandsch leerboek te doen vervangen, geloof ik daarom te moeten betwijfelen, dewijl naar mijn bescheiden oordeel, onze tijd eene andere *methodus studendi* vordert, waaromtrent ik mij thans wat nader wenschte te verklaren.

Een hoofdgebrek van dergelijke hand- of leerboeken is, dat men de wetenschap of kunst als een zamenhangend, gesloten geheel voordraagt, daar beiden integendeel als een voortdurende steeds vooruitgaande studie beschouwd moeten worden: als natuuronderzoek namelijk aan het ziekbed, met toepassing der dagelijks toenemende en zich volmakende ervaring. Zoo verandert het onderwijs in studie, en de les in oefening: terwijl de hoogleeraar de oudere student wordt, die zijne jeugdiger me-

destudenten leidt en voorgaat, en hun de uitkomsten van vroeger studie en onderzoek mededeelt. Op die wijze verkrijgt het *clinicum* zijne natuurlijke gedaante, en de veronderstelling eener voltooide of volmaakte wetenschap, die door onderwijs van den leeraar op den leerling kan worden overgedragen, verdwijnt,

Ik weet wel, dat het professoraal onderwijs nog altijd het algemeen heerschende gebleven is: maar ik ben niet minder overtuigd, dat het, met de strekking van onzen tijd onbestaanbaar, hetzij vroeger, hetzij later, zal moeten worden opgegeven. Hierbij komt nog, dat de hedendaagsche studiën zóó zijn uitgebreid, dat het niet mogelijk is, dat één man alle talenten in zich vereenigen zou, die hij zou moeten bezitten, om als représentant van dezelve in haren geheelen omvang op te treden, en dat zij, die 't zich verbeelden, of zich-zelven misleiden, of anderen. Uit dien hoofde behoorde een klinisch leeraar door een anatoom en chymist te worden bijgestaan, en kunnen de oudere studenten in de kliniek onderscheiden gedeelten van het onderzoek, waartoe zij boven anderen aanleg bij zich bespeuren, meer bijzonder op zich nemen en volvoeren.

Het waargenomene aan het ziekbed wordt afzonderlijk besproken, in den vorm en als onderwerp van discussiën, door den hoogleeraar bestuurd, of uitgelokt: waarbij vooral het anthropologisch onderzoek niet vergeten wordt, dat over alles een nieuw en helder licht verspreidt. Menigmaal heb ik mij op deze wijze met u, mijne vrienden! in het belang onzer lijders en lijderessen onderhouden, en niet zelden van u geleerd. Dan poogde ik en niet te vergeefs, uwe aandacht levendig te houden en te boeijen, en u voor het onderwerp, dat mij bezig hield, belang in te boezemen. Ik poogde onze studie en ons onderzoek door den draad der overlevering aan den arbeid van ons voorgeslacht, of van onze tijdgenooten vast te hechten, en door den fakkel der kritiek toe te lichten. Gelukte het ons niet altijd wetenschap te vinden, het gelukte ons toch, daar wij waarheid zochten, ons in wetenschap te oefenen, en liefde tot haar bij ons op te wekken, of te versterken.

Meer dan vijfentwintig jaren zijn voorbij gegaan, dat ik het

voorregt genoot, aan Leidens Hoogeschool met hare kweekelingen klinische oefeningen te houden. Hoeveel heb ik in dien tijd kunnen aanleeren! Hoe heeft uwe jeugd mijn ijver aangevuurd! 't Is, als of die telkens aankomende geslachten mij verjongden en telkens in eene nieuwe wereld verplaatsten. Gij hebt mijn ouderdom vertraagd, en uw verkeer den stroom mijner denkbeelden verlevendigd.

Hoevelen uwer voorgangers, aan wien ik zooveel te danken had, rusten reeds in het stille graf. Misschien aanschouwen zij de waarheid, die nog voor ons verborgen bleef, en zien die groote wetenschap, waarvan wij slechts fragmenten gewaarworden. Maar voor ons, die hen kenden, was hunne verschijning geen droombeeld, dat bij 't ontwaken, onze herinnering ontvlucht. Nog blijven zij ons dierbaar, nog versiert hunne beeldtenis het gedenkboek der klinische studiën onzer vaderlandsche Hoogeschool!

Veel, ik bekend het, en groot en zwaar zijn de eischen van de eeuw, die wij beleven, en als ik tegenover die eischen mijne geringe bekwaamheid en mijne zwakke krachten bereken, dan moet ik bekennen, dat ik ver te kort schiet. Maar dit mag, dit durf ik openlijk belijden, dat mij noch lust, noch wil ontbroken heeft. om naar mijn vermogen de goede, de heilige zaak onzer Akademische studiën voor te staan, en dat het vak mijner keuze nog altijd het voorwerp gebleven is mijner hoogste belangstelling en innigste toegenegenheid. Als ik zoo terug zie op dien tijd mijner jeugd, dat de liefde voor onze geneeskunst in mij ontwaakte, dan mag ik op mij-zelven die naïve dichtregelen toepassen, die zoo veel waars en treffends behelzen:

Et l'on revient toujours à ses premiers amours.

HET ZIEKEN-EXAMEN.

Samuel Gottlieb Vogel geeft in de Inleiding tot zijn *Kranken-Examen* eene getuigenis aangaande Zimmermann, die dezen voortreffelijken arts als meester in de kunst van zieken exami-

neren kenschetst. „*Je mehr Umstände sich damalen vereinigten*, schrijft Vogel, *die Untersuchung zu erschweren, desto meisterhafter war die Methode, womit er dennoch zum Zwecke kam. Den sichersten Beweis, dass er diesen erreicht hatte, gab nachher der Erfolg seiner Vorschläge. Ich habe nie wieder etwas in dieser Art angehört, was soviel Angemessenheit, Uebereinstimmung, Umhersicht, scharfe Bemerkung, feine Manier und Kunst mit so tiefen und ausgebreiteten Einsichten vereinigt hätte.*" En nu gaat hij voort, de moeijelijkheden en bezwaren op te sommen, die zoowel van de zijde van den zieke, als van die der omstanders en des Geneesheers het examen belemmeren, en eindigt met zijne jongere kunstgenooten wijze omzigtigheid in te scherpen en tegen een voorbarig oordeel te waarschuwen, waardoor zij zoowel het welzijn van den zieke, als hun eigen eer en crediet in gevaar zouden brengen. Vijfendertig jaren daarna gaf de tachtigjarige grijsaard het tweede deel uit: *seiner allgemeinen medicinisch-diagnostischen Untersuchungen zur Erweiterung und Vervollkommung seines Kranken-Examens*, waarin onder den titel van: *Beiträge zur pathologischen Physiognomik* eenige aanmerkingen voorkomen, die nog behartiging verdienen. Wenschelijk ware het, in eene reeks van Daguerreotypen dit gedeelte van ons anthropologisch onderzoek te verzinnelijken.

Aan Vogel's *Kranken-Examen* sluiten zich Wichmanns *Ideën zur Diagnostik*, een uitmuntend geschrift voor dien tijd, waarvan ik meermalen melding maakte. Beide zijn zeer karakteristiek voor de kennis van Duitschlands geneeskunde, in een tijd, die door Hufeland vooral beroemd is geworden. Bij al de verdiensten, die ik gaarne aan den arbeid van meergemelde geleerden toeken, heeft hunne voorstelling van het zieken-examen iets diplomatisch, kameralwissenschaftlichs, dat met het ware *savoir faire* zich slecht laat overeenbrengen, en waarvoor de kabinetgeleerde meest bloot staat. Geleerdheid, wetenschappelijkheid, levenswijsheid, zelden zijn ze vereenigd: en de grootste hinderpaal voor die vereeniging ligt in zeker gebrek, dat aan sommige natiën boven anderen eigen schijnt te zijn. Hoe minder *apprêt* bij dat alles, hoe beter. Er behoort iets toe dat ik zich-zelf vergeten zou willen noemen, het tegenovergestelde van zich-zelf gevoelen: iets dat geneesheer en zieke de

zaak gemakkelijk maakt: gelijk het laatste ze bemoeijelijkt.

In onzen tijd is het zieken-examen meerendeels physisch examen geworden. Indien men RACIBORSKI's *Précis pratique et raisonné du Diagnostic*, veertig jaren na VOGEL's *Kranken-Examen* uitgegeven, met dit laatste vergelijkt, zal men het onderscheid van de vroegere en latere méthode van zieken-examinéren kunnen zien. Eén punt echter is het, waarin de twee genoemde autheurs overeenkomen. RACIBORSKI zegt bij gelegenheid zijner vermelding der definitie van ROSTAN, dat zij allèén de ziekte, niet den zieke op 't oog heeft, en vervolgt nu aldus: »»*Voici, selon nous, le sens qu'on doit attacher au diagnostic: c'est la résolution des problèmes que présente la personne, dont le médecin est appellé à constater l'état, état d'après lequel il doit agir.*"" Gij bemerkt, dat RACIBORSKI de diagnostiek in hare ruimste beteekenis opvat: en hetgeen ik vooral wilde doen uitkomen, haar op den persoon van den lijder zelven betrekt. Niettegenstaande deze ruimere opvatting bij beide autheurs, is de physische diagnostiek genoegzaam de alleenheerschende gebleven, het zij uit modezucht, het zij uit vergetelheid, het zij uit overdrijving. Mij lust het, ter vermijding van eenzijdigheid, haar door eene anthropologische diagnostiek te doen vervangen.

ANTHROPOLOGISCHE DIAGNOSTIEK.

De anthropologische diagnostiek sluit de andere, de vroegere méthoden niet buiten, maar zij is veeleer haar complément, het laatste doel, het hoofdpunt van het onderzoek. Persoonlijke kennis, of liever de kennis des persoons, zietdaar de hoofdzaak, waarop het inzonderheid moet gemunt zijn. Inspectie, mensuratie, percussie, auscultatie, microscopie, chymie, zij kunnen ieder afzonderlijk, zij kunnen allen gezamenlijk ons den persoon niet leeren kennen, wien wij moeten waarnemen en behandelen. Het begin van het zieken-examen moet er ons al aanstonds van overtuigen. Wie, die CELSUS gelezen heeft, herinnert zich niet de leer van dien schranderen schrijver met betrekking tot den pols. Dikwijls ondervond ik het, dat de

komst, vooral van den vreemden medicus, met zekere onrust verwacht, een sterken indruk maakt op den lijder. Deze moet zich aan den vreemdeling gewennen, en 't is voor beiden een goed teeken, als de eerste indruk gunstig was. Bij kinderen en teêrgevoelige vrouwen is niet zelden die eerste indruk beslissend. Voorkomen, houding, manieren, spraak, kleeding, niets is onverschillig: en de geneesheer, die zich door zijn uiterlijk weet aan te bevelen, heeft onbegrijpelijk veel voor. Wellevendheid, bescheidenheid, voorkomendheid, welwillendheid, belangstelling, geduld, kalmte, fijnheid, dat wat men *délicatesse* noemt, 't zijn deugden en hoedanigheden, die de geneesheer noodig heeft, om in alle kringen der maatschappij te kunnen verkeeren. Geleerdheid, kunst, wetenschap, zelfs een helder oordeel en eene rijke ondervinding zijn niet voldoende, noch kunnen het gemis van die maatschappelijke deugden en begaafdheden vergoeden; ja dikwijls gebeurt het, dat de man der wetenschap achterstaat bij den beschaafden wereldling. Daarom is het verkeerd, die eigenschappen niet aan te kweeken, die ons bij onze medemenschen aangenaam en bemind moeten maken. Niet voldoende is het, een goed en geoefend gezigt, gehoor, gevoel te hebben; zoo die hoogere cultuur, die fijne smaak, die urbaniteit gemist worden, zal de geneesheer nimmer de gunsteling zijn der beschaafde wereld. Hoe dikwijls hoorde ik ruwe, onbeschaafde, onverstandige geneesmeesters bij het bed der arme lijders allerlei kwalen en ellenden beschrijven, of van hunne heldenkuren gewagen en als blaauwbaarden of halve barbaren schrik en afgrijzen verwekken: hoe dikwijls de omstanders en deelnemende vrienden beangstigen door hunne akelige verhalen, in plaats van zieken en naastbestaanden te troosten of gerust te stellen; hoe dikwijls door hunne drift, door hun ongeduld, door hunne onmeêdoogendheid de zoo noodige bedaardheid en kalmte in de ziekenkamer verstoren. En bij gecombineerde visiten en consultatiën, die doorgaans zoo lang worden verschoven, of uitgesteld, tot dat zij eene ijdele vertooning zijn, hoe dikwijls moet daar spijt, of gekwetste eigenliefde van de eene, en trotschheid, inbeelding, aanmatiging, overmoed van de andere zijde het eenig doel, dat de arts bij de behandeling zijner patienten verpligt is voor

oogen te houden, doen missen, om kleingeestigheid en bekrompenheid en allerlei lage driften bot te vieren.

Zal ik van charlatanerie, van gasconnerie, van intrigues en verkeerde praktijken spreken, waaraan helaas! de beoefenaars der geneeskunst zich zoo menigmaal schuldig maken, of van inhaligheid, eigenbaat, die voor alles veil is, om de collega's den voet te ligten, of te onderkruipen, en hun crediet te benemen! Waarlijk, zoo de achting voor ons vak bij het publiek vermindert, laat ons, alvorens aan anderen de schuld te wijten, eerst en vooral op ons zelven zien. Want er zijn weinig standen in de maatschappij, die zoo dikwijls aan berisping, verachting en hoon zich blootstellen, als de onze: en zoo lang de medici zelven dit niet inzien, noch er zich naar rigten, is hierin van geene geneeskundige staatsregeling, of wetgeving eenige verbetering, of duurzame hervorming te verwachten.

Anthropologische diagnostiek vereischt dus in de eerste plaats diagnose van zich-zelven, niet alléén van zijne kunde en bekwaamheid en geschiktheid voor het vak, maar ook van zijne waarde als zedelijk en maatschappelijk wezen, als mensch en burger. Zonder deze diagnose kan niemand anthropologische diagnostiek aanleeren, veel minder er meester in zijn. Zelf beneveld en ziekelijk, hoe zou hij scherp genoeg zien, om anderen onbevooroordeeld en rustig waar te nemen? Want ook hier geldt het spreekwoord: medicijnmeester genees u zelven (*medice cura te ipsum*).

En nadat men nu zich-zelven gediagnostiseerd en zooveel mogelijk gecureerd heeft, begeeft men zich tot de diagnose van anderen. De diagnose van ziekten, of liever ziektenamen, de diagnose van structuurgebreken, de diagnose van belemmerde functiën: d. i. met andere woorden, de nosologische, de physische, de physiologische diagnose, gelijk zij slechts specialiteitsdiagnosen zijn, zoo hebben zij op verre na die waarde niet, noch dat gewigt, of belang, die de anthropologische diagnose heeft. Doch de diepere studie en veelomvattende kennis, die deze vereischt, de groote hinderpalen, die haar in den weg staan, de ontoereikende hulpmiddelen, waarvan zij zich bedienen moet, maken dit probleem een der zwaarste van ons onderzoek. En bij eenig nadenken zult gij 't mij toegeven. Immers het geldt

hier de kennis van het individu, van den persoon, en wat al vereischt die niet! Wie zal de geheimen der huisgezinnen, de verborgen gebreken en zonden, de stille débauches, het bedekt gewetensleven ontsluijeren, wie den schakel vervolgen, die menschengeslachten verbindt, wie de zaden opsporen, waardoor kwalen en ondeugden zich voortplanten en vermenigvuldigen en verdubbelen, wie door het labyrinth van oorzaken en krachten den draad vinden en uit de historie van het voorgeslacht al wat in onze dagen en onder onze oogen gebeurt en zich ontwikkelt, afleiden! Een kind komt ter wereld met de kiemen van gebreken, die van geslacht tot geslacht zijn toegenomen, en zoo niet beter beginsel ze onderdrukt of verstikt, welig zullen opwassen en groeijen en wrange vruchten dragen. Zou dit niet eene der oorzaken zijn van het verval der hoogadelijke of vorstelijke stamhuizen, en van den kwijnenden staat der rijke en weelderige stadsbevolking? In de oude wereld en in het werelddwingend Rome bleek dit ten duidelijkste en het was minder de magt der Germaansche volksstammen, dan de onmagt der Romeinen, die Rome's val bewerkte. Hoe is het met Latijnsch Europa, hoe met onze Koloniën, hoe zelfs met Germaansch Europa, hoe met Amerika gesteld? Zal er niet weder een nieuw geslacht moeten opstaan, om het oude, bedorven geslacht te vervangen?

Maar wij keeren op onzen weg terug. De knaap en jongeling, hoe weinigen, die hun pad zuiver houden: vooral, nu het heidensch gevoelen algemeen heerscht, dat ontucht een noodzakelijk kwaad en huwelijk en huisgezin een last is, dien men ver van zich af moet schuiven. De geestelijke, de soldaat, wien het leven buiten den echt wordt voorgeschreven, die groote menigte maagden, die verwelken, zonder aan hare verpligting jegens de maatschappij op eene wettige wijze te hebben kunnen beantwoorden, die jongelingen, die te vergeefs een bestaan zoeken, die mannen en huisvaders, die met moeite en zorg en kommer zich in hunnen kring staande houden, die grijsaards, die nog in hunnen ouderdom de stramme leden moeten uitrekken, om het sober brood te verdienen, strekken zij allen niet ten bewijze, dat onze maatschappij in een onnatuurlijken, ziekelijken staat zich bevindt,

die de bron is der vele kwalen en gebreken, waarmede de geneesheer te kampen heeft, en waarmede hij bekend moet zijn, om zijne anthropologische diagnostiek met vrucht te kunnen toepassen en zelf er zich in te kunnen orientéren?

Voor eenige jaren verscheen in Engeland's hoofdstad: *Passages from the diary of a late physician by* Samuel Warren, *in three volumes*, waarvan vijf edities het licht zagen. Oorspronkelijk bestemd voor Blackwood's *Magazine*, een geacht Engelsch Tijdschrift, zijn deze *Passages* naderhand afzonderlijk uitgegeven. Wat ik vroeger vooraan in het eerste deel ter neder schreef:

Respicere exemplar vitae morumque jubebo
Doctum imitatorem et vivas hinc ducere voces:

en 't geen ik er later bijvoegde:

Ficta voluptatis caussa sint proxima veris:

uit de *Ars poëtica* van Horatius, zou ik er nog altijd voorzetten.

Het idée is rijk en de uitvoering niet ongelukkig; ofschoon ik er minder die tragische, romaneske trekken in wenschte en meer natuurlijke eenvoudigheid. Het zijn resultaten uit het leven in Londen, meerendeels uit de groote wereld. Doch hoeveel waars en schoons zij bevatten, op onze wereld en onze maatschappij gelijken zij minder. Het is voor den geneesheer bovenal noodzakelijk, dat hij de wereld van phantasie vaarwel zegt, om in de wezenlijke proza-wereld te huis en op zijn gemak te zijn, en om zijne patienten er zelf in voor te gaan en er ze te brengen. Want meer nog, dan hij vermoedt, kan hij met het ligchaam de ziel besturen. Het dagboek van Warren is vertaald in 't Hoogduitsch. De vertaler verklaart daarbij niet te kunnen instemmen met de strenge godsdienstbegrippen van den autheur; waarbij deze wederom later betuigt, geloovig Christen en naauwgezet lidmaat der Engelsche kerk te zijn. Wat het eerste aanbelangt, wij gelooven, dat dit eene verdienste te meer is, omdat de christelijke beschaving menschenkennis bevordert. Wat het tweede betreft, wij begrijpen niet, dat de waarheid der verhalen er bij gewonnen zou hebben, zoo zij door een *dissenter* geschreven waren. Geloof, bijgeloof, ongeloof doen ons het leven uit een eigen, een bijzonder licht

zien, en allen, die 't een of 't ander zijn toegedaan, kunnen, zoo zij opregt zijn, er voorstellingen van geven, die *subjectief* waar zullen wezen. Bezwaarlijk zou men een schrijver vinden kunnen, gelijk LUCIANUS zijnen geschiedschrijver verlangt en afmaalt, en KURT SPRENGEL van hem overneemt: hoewel hij-zelf aanmerkelijk van het model is afgeweken. Mogt éénmaal een vaderlandsch schrijver van geest en bekwaamheid de taak op zich nemen, om een Hollandsch dagboek van den geneesheer in 't licht te geven, waarin onze groote en kleine wereld naar waarheid wierd voorgesteld, het zou waarschijnlijk minder pittoresk en piquant zijn, maar zeker niet minder eenvoudig en waar en leerzaam.

Wie is meer in staat het leven *en négligé*, onopgesierd, in al zijne naaktheid te zien, dan de geneesheer: wie meer dan hij kan menschelijke hartstogten en daden en haar roersels of beweegkrachten in derzelver werking bespieden: wie meer dan hij kan de noodzakelijke gevolgen van leefregel en gedrag nagaan en de vaste wetten navorschen en uitvinden, waaraan het menschelijk leven en de menschelijke zamenleving onderworpen zijn? Ja waarlijk, ik houd mij verzekerd, dat zoo die wetten ooit ontdekt wierden, de geneeskunde, en wel de klinische anthropologie een voornaam aandeel er aan hebben zou: en dat buiten haar de kennis der menschelijke maatschappij hoogst onvolledig en onvolkomen zou wezen.

ANTHROPOLOGISCHE PROGNOSTIEK.

Bij herhaling hebben wij ons bezig gehouden met de prognostiek of kunst van voorzeggen. Wij hebben gezien, dat zij bij de Grieken ontstaan en door HIPPOCRATES voornamelijk is beoefend geworden. Twee redenen, wij willen het ons herinneren uit hetgeen wij te voren omtrent hem vermeld hebben, twee redenen geeft HIPPOCRATES op, waarom hij die voorwetenschap in 't bijzonder aan den geneesheer aanbeveelt. De eerste is: dat hij door haar het vertrouwen wint van den lijder; de andere: dat hij-zelf er zijne zieken beter door leert

behandelen; wanneer hij namelijk de toekomst voorziende, alles daarnaar regelen kan. En waarlijk, wij hebben slechts de dagelijksche gesprekken over zieken te beluisteren, om te weten, wat groote waarde het publiek hecht aan die gaaf van voorspellen. »»De doctor heeft het wel voorzien:"" dus luidt het, als de uitkomst zijne prognose bevestigt. »» Had de doctor dat niet moeten weten:"" zoo spreekt men, als de uitkomst de prognose logenstraft, of als de patient onverwacht sterft. Dikwijls gebeurt het, dat omstanders en huisgenooten, dat nabestaanden en vrienden van den doctor verschillen en niet altijd wordt des doctors uitspraak door de uitkomst bewaarheid of geregtvaardigd. Dit is niet, zoo als men 't noemt, een gelukkig toeval of toevallig raden, 't is wel eens een beter zien en kennen. Is de patient een bekend vriend of huisgenoot, wiens trekken en spraak en manieren diep in 't geheugen gegrift staan, ligtelijk zijn dan iedere, zelfs de minste verandering, iedere afwijking, ieder vreemd en ongewoon teeken opgemerkt, en de uitspraak, dat hij zoo geheel anders is, als hij plag te zijn, of integendeel, dat de welbekende trekken en gewoonten terugkeeren, boezemt vrees of hoop in aan de bezorgde huisgenooten. Gedurig herinnert HIPPOCRATES, dat men toch letten zal op hetgeen gewoon is bij den lijder en daarnaar zijne prognose wijzigen. Maar, hoe is dat mogelijk, tenzij men den lijder volkomen kent, tenzij men zijne diagnose, niet alleen in ziekte, maar ook en vooral in gezondheid gemaakt en voor den geest heeft. Ziet het aan de teederbezorgde moeder, hoe zij ieder trekje op het wezen van haar kind bespiedt, hoe zij het gewaar wordt en voorzegt, wanneer het ongesteld is, wanneer het herstellen, of wanneer het zieker worden en sterven zal. Ziet het aan de getrouwe echtgenoot, hoe zij hem, die daar nederligt, zelfs bij zijne ligtste bewegingen en wenken verstaat; hoe zij op dat zwijgend gelaat te lezen weet, wat de mond weigert uit te spreken. Voorwaar, hier is anthropologie te leeren: en de liefde is veiliger gids en tolk, dan kunst of wetenschap. Zonder liefde zijn noch diagnostiek, noch prognostiek tot dien hoogen trap van volkomenheid op te voeren, dien zij met haar bereiken kan. Want door liefde leeren menschen elkander kennen en doorzien.

De semiotiek, die uit HIPPOCRATES prognostiek is voortgekomen, verdient daarom te minder vertrouwen, omdat zij de teekenen ieder afzonderlijk beschouwt en niet in hun onderling verband of zamenhang. Maar zelfs de Hippocratische prognostiek, hoe voortreffelijk, is nog verre af van die, welke wij de anthropologische genoemd hebben. Want, hoewel HIPPOCRATES niet verzuimt, het verschil van leeftijd, sekse, temperament of gestel aan te teekenen, zoo is toch het anthropologische alléén geschetst en aangestipt. Bij de prognose, zooals wij haar bedoelen, komt ons de gansche biographie te stade. Niet onverschillig is 't, het geslacht, den stam te kennen, waaruit onze patienten gesproten zijn. Immers, gelijk er familiën zijn, wier leden een hoogen ouderdom bereiken mogten, zoo zijn er andere daarentegen, waarin ouderdom de uitzondering, vroege verwelking en dood de regel is. Op weinigen past de beschrijving, die HUFELAND in zijne macrobiotiek geeft van de zoodanigen, die tot een lang leven zijn voorbeschikt. Evenredigheid in ligchaamsbouw en ligchaamsdeelen en ligchaamsverrigtingen, sterke longen, een krachtig hart en vaatgestel, frisch bloed, niet ligt beweegbare zenuwen, noch overwegende hersenen of zintuigen boven spieren en ruggemerg, goede, wakkere appetijt en digestie zijn eigenschappen en hoedanigheden, die lengte van dagen beloven. Voegt zich een geregeld leven daarbij en een gezonde levenswijs, zoo staan de kansen nog gunstiger. Maar zoo die symmetrie en kracht ontbreken, zoo de levensregel van de voorschriften der gezondheid afwijkt, zoo erfelijke kwalen familiekwalen zijn, zoo de ziekten der kindsch-heid, of jeugd sporen hebben achtergelaten, dan kan men naauwelijks te voorzigtig zijn in 't voorspellen der te wachten uitkomst. Want niet zelden gebeurt het, dat uit een schijnbaar ligte ongesteldheid die erfelijke ziektezaden kiemen en voortspruiten, en de schijnbare reconvalescent de beginselen verbergt eener of doodelijke, of althans onherstelbare, hardnekkige kwaal. En deze is de oorzaak van vele dusgenaamde naziekten, welke niets anders zijn, als de reeds vooraf bestaande ziekte-aanleg, nu duidelijk en in hare ware gedaante zich vertoonende.

Leeftijd, kunne, gestel, landaard, stand, beroep, levenswijs, beschaving, kring waarin men leeft, geneesheer, dien men

vroeger had, of nog heeft, 't zijn alle omstandigheden bij de prognose van gewigt: niet minder humeur, innervatie, idiosyncrasie, die de behandeling kan verhinderen, vertragen, bevorderen. Galenus verhaalt ergens, dat hij met een zijner ambtgenooten in de prognose verschilde, bij een patient, die aan eene geneeslijke kwaal laboreerde. Terwijl deze eene gunstige uitkomst voorzeide, voorspelde Galenus het tegendeel. Mijn collega, voegt Galenus er bij, had de ziekte op 't oog, ik den zieke, wiens weêrbarstige aard en natuur mij bekend waren. Inzonderheid is dit van belang bij chronische ziekten, die eene volgehouden kuur of behandeling verlangen, en zonder geduld en volharding niet kunnen genezen worden. Wie denkt hier niet aan de syphilitici, die zelden volkomen herstellen, en juist daarom zelden, omdat ze de gaaf der onthouding missen. Wie denkt niet aan de podagristen, die leven en sterven bij tafelgenot. Morgagni merkt hetzelfde aan omtrent Valsalva's vermaarde kuur bij beginnend aneurysma aortae: en wien is 't onbekend, hoe ligt *phthisici* de doodelijke kwaal tellen, en hoe zwaar hypochondristen de hunne weegt, en hoe hystericae er steeds op uit zijn, den geneesheer te misleiden, om door vergrooting harer ongemakken de voorwerpen te worden van ieders belangstelling en deelneming. Hoe zou men verdichte kwalen, ontveinsde gebreken, verborgen zwangerschap ontdekken of op 't spoor komen, zonder te letten op die fijne onderscheidingen, welke den anthropoloog alleen niet ontsnappen zullen, en welke men niet kennen leert, dan door voortgezette studie van het menschelijk karakter. De jaarboeken der geneeskunde zijn vol van voorbeelden, die het aantoonen, hoe bij gemis van menschenkennis de geneesheer *dupe* was van zijne patienten en behelzen enkelde voorvallen, gering in aantal en juist daarom te meer vermaard of bekend, welke daarentegen het belang en gewigt doen gevoelen van bekwaamheid en bedrevenheid in dit gedeelte der kunst.

Ik kan u uit dien hoofde niet genoeg aanbevelen uwe studie vooral op dat punt te rigten, om aldus in staat te kunnen zijn, met menschen om te gaan en hen te onderrigten in de moeijelijke taak van hunne gezondheid en hun leven door eigen kracht en

wil te bewaken en te verzorgen: eene taak, waarin helaas! zoo velen te kort schieten.

ANTHROPOLOGISCHE THERAPIE.

't Is een gewoon voorval in de praktijk, dat het een of ander geneesmiddel, schijnbaar met oordeel en overleg gekozen en om wijze redenen voorgeschreven, niet verdragen wordt, en dat de geneesheer, wil hij zijn patient niet benadeelen, genoodzaakt is, daarvan af te zien. Ware onze kunst wetenschap, zoo zou zulks niet moeten geschieden, en dat het geschiedt, is een blijk, dat zij vooralsnog wetenschappelijke zekerheid mist. Inmiddels vermoed ik, dat meerendeels gebrek aan bekendheid met het sujet er schuld aan heeft. Gaubius haalt het voorbeeld aan van een zijner patienten, bij wien het eenvoudig poeder van kreeftsoogen vergiftigingsverschijnselen verwekte; ik zag hetzelfde bij een patient, dien ik voor een mijner collega's waarnam, en die verzuimd had, er mij attent op te maken. Gaubius noemt dit *idiosyncrasie:* een woord uit de humoraalpathologie, dat men thans door zenuwtemperatuur zou kunnen overzetten. Op dieren weten wij, dat niet alle onze vergiften werken en menschen kennen wij, voor wie sommige voedsels vergiften zijn. Veel is er, wat op verborgen sympathie of antipathie berust, en tot heden nog niet volkomen verklaard of ontcijferd. Maar veel is er ook, en meer misschien, dat bij naauwkeurig onderzoek, duidelijk wordt. Voor alles komt de innervatie in aanmerking. Op hystericae werken reeds de ligtste prikkels nadeelig: en bij ligtgeraaktheid der zenuwen of hersenen wordt ter naauwernood koolzuurhoudend-water geduld. Doorgaans houdt men bij erethismus *sedantia* voor aangewezen, gelijk bij narcose *irritantia.* Evenwel, zoo groot zijn de uitzonderingen, dat ik voor mij aarzelen zou, den regel te stellen. Vele levendige, opgewonden gestellen verdragen geen slaapmiddelen, en vele doffe geen prikkels. De werking van spijs en drank, van lucht en licht, en van tegenstrijdige gemoedsbewegingen kunnen het ons leeren. Noch naauwkeu-

rig, noch fijn genoeg is gewoonlijk de waarneming, en de geneesheer kan in zenuwkwalen en bij zenuwachtige, gevoelige gestellen naauwelijks te voorzigtig zijn met therapie en diëet. 't Zou eene bijzondere studie vereischen (velen verzuimen haar of denken er zelfs niet aan) om met eenige zekerheid aan zijne patienten een te voren onbeproefd en onbekend middel voor te schrijven. Bij badkuren is niet zelden dit gebrek aan studie oorzaak, dat zij of mislukken, of zelfs schaden. 't Is om die reden raadzaam, zoodanige kuren en in 't algemeen alle doortastende maatregelen niet te ondernemen, noch heroïsche middelen te gebruiken, zoolang men des lijders gestel niet genoegzaam kent: en in dit opzigt is zeker de tegenwoordige manier van niets te doen, van exspectéren, cunctéren, temporiséren boven de vorige van agéren, attaquéren, tyranniséren der kwaal of der lijders, verreweg te verkiezen, ja bij kinderen en vrouwen veeltijds de eenige, die past. Evenwel er zijn vrouwen verzot op medicamenten en apotheek, op *arcana*, op kourantenartikels; er zijn andere gesteld op minerale wateren en bronnen, op middelen uit kelder en keuken. 't Is moeijelijk, aller wenschen of verlangens te bevredigen. Verzet men er zich tegen, zoo loopt men gevaar van verboden lusten en verboden genot:

Nitimur in vetitum semper, petimusque negata.

't Is daarom verstandiger ze niet onbepaald en op staanden voet af te keuren en te verwerpen: maar ze in beraad te nemen, te overwegen, te onderzoeken, en daarna eerst zijn besluit te nemen.

Wat wonderkuren aanbelangt: dierlijk magnetismus, amuleten, homoiopathie, hydropathie, daaromtrent moet ons gedrag naar omstandigheden gewijzigd worden. Verwerpt men ook hier zonder te hooren, of zich te beraden, zoo loopt men ook hier gevaar, dat of het middel in stilte gebruikt, of den geneesheer zijn afscheid gegeven wordt. Gaat men daarentegen met geduld en zachtmoedigheid en oordeel te werk, zoo zal men nog dikwijls veel kwaads en verkeerds kunnen voorkomen.

Er zijn gevallen, waarin gestrengheid te pas komt en de ge-

neesheer zijn gezag moet doen gelden. Er zijn gevallen, waarin overreding meer afdoet: er zijn gevallen, waarin toegevendheid noodig is. Waar is het, wat de comicus schrijft:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

De onverzettelijke stoïcijn zou als medicus geen opgang maken: en die niet weet te geven en te nemen, is voor de praktijk geheel ongeschikt. Toen de Browniaansche praktijk nog algemeen gevolgd wierd, was het mode typhuspatienten met kamfer en moschus te behandelen, en deze middelen als laatste plechtankers te beschouwen. Zoo gebeurde het, dat de meeste zieken, die ze gebruikt hadden, overleden, en dat het publiek, volgens den algemeen aangenomen regel: *post hoc, ergo propter hoc*, moschus en kamfer hielden voor oorzaak van den dood, of althans voor bewijs van doodsgevaar. Van daar dat de reuk zelfs van die gevreesde middelen de zieken zoo grooten schrik en angst aanjoeg, dat zij-'er merkbaar door verergerden en de ontstelde gemoederen van lijder en omstanders ter naauwernood en niet dan met de grootste moeite en inspanning waren tot kalmte en bedaren te brengen, zoodra de moschus- of kamferpoeders in huis kwamen. En echter, hoezeer wij de Browniaansche praktijk hoogelijk moeten afkeuren, er zijn gevallen, waarin die middelen, de kamfer vooral, in zeer kleine giften toegediend, de zaak een goede wending geven kan, door hem, die weet er mede te manoeuvréren. Gemeenlijk toch geeft men ze en te sterk en te lang en overprikkelt het gestel; want dergelijke middelen zijn als kruiderijën, die niet dan bij uitzondering en met de hoogste spaarzaamheid (*suspensa manu*) moeten gebruikt worden, zullen zij hun doel niet missen.

Later, toen de leer van Broussais veld won, vervingen lancet en bloedzuigers den kamfer en moschus. Met welken uitslag, kunnen de archiven der Fransche kliniek getuigen. Sedert is het gevoelen algemeen, dat de typhuslijder ieder bloedverlies met den dood bekoopen moet. En echter zijn er gevallen, waarin zonder bloedverlies de patient niet gered kan worden. Hier heeft de geneesheer, die weet te geven en te nemen, boven den onbuigzamen systhematicus onbegrijpelijk veel voor, en zal, nu Broussais, dan Brown huldigende, maar meer nog

wijsselijk dralende en de physiatrie vereerende, door toegevendheid waarheid vinden.

Er is nog eene aanmerking, die ik niet mag terughouden. Zij betreft het geval, waarin de lijder vroeger door een ander geneesheer behandeld is en van dezen verscheiden recepten zonder merkbare beterschap ontvangen heeft. 't Is de gewoonte (die ik misprijzen moet) die recepten op hoogen toon af te keuren, zelfs te beschimpen en daaraan de verergering der toevallen te wijten; ja niet zelden te kennen te geven, dat de patient te laat zijne toevlugt tot den consulent genomen heeft en nu reeds verknoeid is. Dusdanige praktijken acht ik den fatsoenlijken man onwaardig en kunnen in 't oog van verstandigen de kunst niet vereeren, noch haar beoefenaars. Beter keur ik het, of het stilzwijgen te bewaren, of waar 't pas geeft, den voorganger te prijzen, zijne overtuiging of meening te eerbiedigen, met wel gekozene, doch niet genoegzaam beproefde medicamenten te laten voortgaan, maar ook van geneesplan en middelen te veranderen, wanneer beiden of nutteloos of schadelijk bleken te zijn. Onze wijze voorvaders kenden en betrachtten eene spreuk, die van hun bezadigd oordeel het bewijs gaf. Dus luidde zij: *fortiter in re, sed suaviter in modo.* Wel eens kwam het mij voor, dat hunne minder wijze nakomelingen ze omkeerden. En nu het oud en vervallen latijn is uitgekrast en gladgeslepen, is een nieuwerwetsche spreuk er voor in de plaats gesteld:

Niemand ontzien.

HET CLINICUM.

Veel hebt gij voor, mijne vrienden! boven uwe medestudenten, die in andere vakken studeren, dat gij reeds aan de Akademie met de praktijk een begin kunt maken. De theologant, de jurist, de litterator blijven, zoolang zij studenten zijn, bij de theorie van hun vak. De *medicus* maakt reeds aan de Akademie kennis met de praktijk en wordt in het praktisch leven,

eenigermate althans, ingewijd. Menigeen haakt er zoo naar, dat hij, als 't van hem afhing, 'er wel vroeger mede zou willen aanvangen. Bij de meesten echter is 't vroeg genoeg, en ik althans zou niemand aanraden, dit te doen vóór zijn candidaats-examen. Want wat zou 't baten, zonder voldoende kennis van anatomie, physiologie, pathologie, pharmacie, met één woord, zonder voldoende theoretische voorbereiding, zich tot de praktijk te begeven, die buiten theorie een ruw ambacht of routine wezen zou. ZIMMERMANN heeft in zijn Boek over de Ervaring dergelijke *practici* of handwerkslieden met scherpe trekken geteekend, en ik ben verzekerd, dat geen van u wenscht, in dien zin een practicus te zijn. Doch evenmin kan ik u raden, theoretici te blijven: zelfs dan niet, als gij hopen moogt, bij de theorie te kunnen leven en sterven. Praktijk is de proef en contrôle der theorie. Alle theorie, waarop de praktijk haar zegel niet gedrukt heeft, is gelijk aan ongemunt goud of zilver, hetgeen, wat waarde het ook bezitten moge, voor den levenshandel onbruikbaar is. Wij zelven behoeven tot onze volkomene vorming praktische oefening en een praktischen werkkring. Dikwijls worden wij, ondanks ons-zelven, er in gesleept: en gedachte en woord moet in daad en handeling overgaan, zullen zij voor ons en anderen vruchten dragen. De theorist, hoe vreemd is hij gewoonlijk in het leven, hoe vreemd in zijnen kring en onder zijne tijdgenooten, hoe weinig kent hij de wereld, waarin hij geplaatst is en de menschen waaronder hij woont: hoe weinig kent hij het leven en zich-zelven! 't Is daarom goed, als de student nog vóór zijn intrede in de maatschappij zijn vak praktisch leert kennen. Hij komt in de klinische zalen. Anatomie en physiologie heeft hij bestudeerd. Nu zal hij zijne voorloopige pathologische studiën kunnen voortzetten.

Niet ten onregt zijn de ziekten vergeleken bij proeven, die strekken kunnen, om de physiologie op te helderen. Sedert het verband der verschillende vakken beter begrepen is, heeft men het belang leeren inzien, dat de medicinae doctor tegelijk chirurgiae et artis obstetriciae doctor wezen zou. Aan onze Hoogeschool moet hij, die verlangt, den doctorsgraad in de drie vakken te verkrijgen, na zijne promotie een half jaar op

de verloskunde, en een geheel jaar op de heelkunde zich toeleggen. Voor zoo verre de studie betreft, zou ik voor mij de zaak omkeeren: eerst *ars obstetricia*, die nog grootendeels tot het gebied der physiologie behoort; daarna *chirurgia*, de studie der mechanische beleedigingen, als physiologische proeven, die 't meest zeker en eenvoudig zijn. Of hebben wij niet in de *affections locales des nerfs* de hechtste basis van onze *pathologia nervorum?* En ten laatste, de studie der meer verborgene ziekten, waarmede de medicinae doctor doorgaans te worstelen heeft; in plaats van met typhus en neurosen te beginnen, waarop de dilettanten meest jagt maken en hunne woordenrijke welsprekendheid uitputten. Want niet zelden staat de redenrijkheid des sprekers in eene regtstreeksche verhouding tot de duisterheid des onderwerps. De overgang van verlos- tot heelkunde en van heel- tot geneeskunde zou zeker meer geleidelijk zijn, dan die van de laatste tot de eersten: en beter zou de kliniek begrepen worden, als men van het duidelijke, zigtbare tot het meer duistere, onzigtbare, ingewikkelde voortging, en eindelijk, na de beide eerste vakken meer afzonderlijk beoefend te hebben, ze met de laatste in verband bragt en wederkeerig verlos- en heelkunde door geneeskunde aanvulde en volmaakte: een gang, dien verlos- en heelkunde ook in de historie harer ontwikkeling gevolgd zijn en duidelijk aanwijzen. Een ander voordeel, dat deze meer natuurlijke orde van studie zou opleveren, was de studie van het organisch proces van genezing: van die natuurlijke herstellingskracht, die men als onder het oog ziet werken en dagelijks bespieden kan en waarnemen, tegelijk met de waarde eener even eenvoudige, als doeltreffende *methodus medendi*. Want, wat de heelkunde aangaat, sedert zij van hare zalven en wondbalsems heeft afstand gedaan, is zij gids en voorbeeld geworden voor hare zuster de geneeskunde, en heeft de pharmacie binnen hare natuurlijke grenzen beperkt: zoodat de anatomie en physiologie hare regten tegenover de chymie en pharmacie hebben doen gelden en het evenwigt in de wetenschap hersteld is.

Dikwijls heb ik het *Clinicum* aan u voorgesteld als een levend museum. De patienten zijn de *specimina*, en wel *specimina pathologiae vivae*, waarop gij uwe pathologische studiën kunt

voortzetten. Gij kunt 'er zien, hoe de machine werkt, wanneer zij van haar geregelden gang is afgeweken, wanneer de voorwaarden van werking gedeeltelijk ontbreken, of wanneer het een of ander gedeelte van het raderwerk gebreken heeft en het geheel heeft opgehouden volkomen zamen te stemmen, noch alle deelen aan 't hoofddoel onderworpen zijn. Hier zijn de digestie-organen in hun werking belemmerd, daar zijn het die van respiratie, ginds die van circulatie, elders die van innervatie. Eerst is veeltijds het gebrek plaatselijk, maar naderhand strekt zich de stoornis verder uit, van het eene orgaan op het andere, naarmate de raderen in elkander grijpen: de machine werkt hoe langer hoe gebrekkiger, hare bewegingen worden meer en meer vertraagd: zij wordt noch behoorlijk gespijsd, noch gedrenkt, noch herstelt het verlorene en versletene; eindelijk houdt zij op — staat stil — valt in één en vergaat. Somtijds evenwel hervat zij haren gang en herstelt zich zelfs van zware beleedigingen door eigen kracht en welberaden hulp der kunst: ook dan nog, als het scheen, dat zij nimmer tot haar vorigen staat zou zijn teruggekeerd, noch andermaal zou hebben kunnen werken.

Doch het *Clinicum* is meer dan een levend *museum pathologicum*, het is ook een *museum* van vergelijkende anthropologie en als zoodanig zeker niet minder belangrijk voor den medicus philosophus, voor den wijsgeer, die de natuur van den mensch verlangt na te vorschen. Hoe onderscheiden is de werking van het reflectérend cerebrum, bij die lijders, die gij voor u ziet! Hoe onderscheiden naar leeftijd, sekse, gestel, stand, beschaving! Voor klinische anthropologie is het Hospitaal niet rijk genoeg. Rijker is de praktijk daar buiten in de maatschappij, onder alle klassen en rangen van menschen.

Er is eene kunst van genezen, maar er is ook eene kunst van ziek zijn: en zijn er velen, die de eerste niet verstaan, niet minder zijn er, die de laatste missen. Een geestig schrijver onder ons stelde de vraag voor: Waarom sterven menschen aan geneeslijke kwalen, en op die vraag past veeltijds het antwoord: omdat zij de kunst niet verstaan van ziek zijn. Er zijn ziekten die spoedig en gemakkelijk genezen, maar er zijn er ook, wier genezing langzaam en moeijelijk is. Geduld, volhar-

ding, moed, onverschrokkenheid, gelatenheid, onderwerping, vertrouwen: zeldzame deugden! Wie, die ze niet in gezonde dagen beoefend heeft, zal kracht 'genoeg bezitten, om ze in zieke dagen aan te leeren? Welk geneesheer kan zich beroemen in langdurige en hardnekkige kwalen altijd het crediet zijner patienten behouden en hunne genegenheid bewaard te hebben, of zelf altijd voor hen dezelfde gebleven te zijn?

GASTHUIS EN HOSPITAAL.

Ons Gasthuis is niet gelijkluidend, of gelijkbeteekenend met het vreemde Hospitaal. Het eerste was oorspronkelijk en is nog, waar het naam en beteekenis behouden heeft, bestemd tot verzorging van arme, hulpbehoevende zieken: het laatste is ingerigt tot bevordering van kunst en wetenschap. Bij het eerste is genezing het hoofddoel: bij het laatste waarneming, of proefneming. Het eerste bestaat ten dienste der zieken: het laatste bestaat ten dienste der *medici.* Gaan wij den oorsprong der instelling na, die tot in de middeleeuwen reikt, dan zien wij, dat zij eerst Gestichten waren van Christelijke liefde, Gasthuizen voor Pelgrims, vermoeid en afgemat door de lange reis. Naderhand zijn zij meer bepaald Ziekenhuizen geworden. Nog altijd echter bleven het *Maisons de Charité*, toegewijd aan de Godheid, aan Christus, aan de Apostelen of heiligen der Roomsche Kerk, gelijk nu nog de namen der vermaardste Hospitalen aanduiden. Het *Hôtel Dieu* te Parijs, de *Charité* te Berlijn en vele anderen bevestigen het. Meer en meer zijn zij van gestichten van christelijke liefdadigheid in scholen der geneeskunde veranderd, tot dat eindelijk de wetenschap de liefde verdrongen heeft en zelfs elders de Hooge Regeringen ze verlaagd hebben tot Instituten, om allerlei physische en chymische proeven in 't groot te nemen: en de geleerden ze eveneens hebben ingerigt tot *Seminaria* voor praktische, of proefondervindelijke Wijsbegeerte. Aldus bevorderd tot scholen van kunst en wetenschap, hebben zij, die aan 't hoofd van die inrigtingen geplaatst waren, de *Chefs d'Hôpitaux* ze beschouwd als een thea-

ter of tooneel, waarop hun kunsttalent kon schitteren en hunne wetenschap uitblinken, te midden eener schare van bewonderende toeschouwers. Daar werden nieuwe leerstellingen gepredikt, uitvindingen gedaan, methodes en operaties gecreëerd, welsprekende redevoeringen gehouden, eigen roem uitgebazuind, de tegenpartij en mededingers gepersifleerd: met één woord komedie gespeeld, kunst en wetenschap ten tooneele opgevoerd, onder het daverend handgeklap eener toejuichende menigte. Nu moest de statistiek het cijfer der kennis uitspreken: en de waarde der school, die harer meesters en leerlingen, steeg met het aantal der behandelde zieken. Wat er onder dat alles van de chariteit, van de christelijke liefde geworden is, kunt gij ligt begrijpen, noch kan 't u ontgaan, dat er voor anthropologisch onderzoek luttel tijds overschoot; en wat de geneeskundige behandeling betreft, naar gelang het getal zieken grooter was, moest die minder individueel, meer globaal worden: vaste formules, waarnaar de gestellen zich schikken moesten: eene generale monstering der zieke troepen en invaliden, naauwelijks voldoende ter inspectie van de opperhuid. Waren er enkelde patienten uitgekipt tot voorwerpen van een meer bijzonder examen, zij maakten het onderwerp uit van eene *Leçon Orale* in de Gehoorzaal. Maar terwijl de diagnostiek breedvoerig ontvouwd wierd, wat bleef er over voor diëet en therapie? Wel kon men de zieken in het Hospitaal vergelijken bij de onderdanen van een groot Rijk en hun lot bij dat der soldaten van NAPOLEON, die hij zich niet ontzag *chair de canon* te noemen. Of is niet, als men de berigten van buitenlandsche Hospitalen leest, is niet derzelver bevolking aas en prooi der wetenschap; waarbij de anatomie reeds voorlang in de regten en pligten der therapie getreden is.

Niet op alle Hospitalen, ik erken het, past die scherpe en strenge censuur: en wel 't minst op die, waar 't oorspronkelijk begrip van Liefdegesticht het zuiverst is bewaard gebleven. Doch dit zijn niet die rijkbevolkte plaatsen, waar de zieken opgehoopt en opgestapeld de lucht bederven. Het zijn die kleinere gestichten, waar de dunbevolkte zalen door licht en verschen luchtstroom en zindelijkheid en netheid meer aan HYGEIA, dan aan ESCULAPIUS schijnen te zijn toegeheiligd, en

waar de geneesheer onder een klein getal lijdende vrienden schijnt te verkeeren en tot eene kleine schare discipelen en medestudenten te spreken. Gaat gij buitenslands reizen, mijne vrienden! begeeft u niet bij voorkeur naar die groote Hospitalen, noch wijdberoemde Hoogleeraren der kliniek; maar zoekt die kleinere gast- of ziekenhuizen op, waarvan de chef leeft voor zijne zieken en leerlingen, niet voor zich-zelven, noch voor zijne Europeesche faam en vermaardheid. Verlangt gij anthropologie te studeren, o! zoekt ze niet op het tooneel, noch in den schouwburg, zoekt ze in den kring van het dagelijksch leven, of in den schoot der zamenleving! Dáár zult gij overvloedige gelegenheid vinden, om uwe patienten op uw gemak waar te nemen, om zelfs de kleinste bijzonderheden, hen betreffende, op te merken. Uwe praktijk zal geene kansrekening, maar eene weloverdachte, welberadene handeling zijn: en zoo gij al uwe ervaringen niet bij honderdtallen kunt uitgeven, gij zult ook het verdriet niet hebben, noch de teleurstelling ondervinden, van uwe patienten gedécimeerd te zien, of ze aan de sectie-tafel te moeten overleverên.

In de laatste voordragten tot hervorming der geneeskunde is door buitenlanders ook het denkbeeld geopperd, om een Hospitaal te stichten voor physiatrie, waar de lijders aan zich-zelven overgelaten, alléén als voorwerpen van waarneming beschouwd en behandeld zouden worden. 't Is onzeker, of zoodanig Hospitaal sterk bezocht zou zijn, maar voor de wetenschap zou 't buiten twijfel groote voordeelen aanbieden. De tijd, anders aan het receptéren besteed, zou nu geheel en onverdeeld aan de diagnostiek geschonken kunnen worden, en langzamerhand zou men de menigte misschien gewennen, zonder drankjes ziek te zijn en geheel der wetenschap ten dienste te staan: eene grootmoedigheid thans nog ver van algemeen, en echter tot verheffing der geneeskunst tot den rang en graad van wetenschap onmisbaar. Éénmaal tot dien rang verheven zou de kunst als wetenschap beoefend kunnen worden, en de patienten door wetenschap behandeld, zooveel gelukkiger zijn, als wetenschap voortreffelijker is, dan kunst.

De tijd zal komen, dat men ook Hospitalen zal begeeren voor pharmacie en pharmacodynamiek. Welligt neemt men zieken

op en gezonden voor physiologische proeven met geneeskrachtige zelfstandigheden. Voor armen, die 's winters verlangen naar voeder en stal, zou 't een middel van bestaan kunnen worden. Immers melden zich meer dan eens, vooral des winters logeergasten voor het ziekenhuis aan, wien het aan niets anders ontbreekt, om gezond te zijn, dan aan voedsel, kleeding en dak. Dezulken zouden zich misschien aan dergelijke proeven willen onderwerpen, om in een gasthuis, bij gebrek aan arbeid in de strenge wintermaanden verzorgd te zijn, en zich op die wijze de kost te koopen. Zoover ik weet, is dit voorstel nog niet gedaan. Welligt achtte men het niet onwaardig, het voor te dragen en in ernstige overweging te nemen.

DE STUDENTEN IN DE KLINIEK.

De studenten in de kliniek genieten onderwijs in de verschillende praktische vakken van des morgens acht, tot 's namiddags twee of drie ure. Zij zijn gedurende dien tijd in hetzelfde huis bijeen en kunnen hunne patienten meer dan eens, ook nog des avonds bezoeken. Hebben zij het zich tot regel en pligt gemaakt, die klinische lessen niet te verzuimen, zoo kunnen zij er veel bij winnen. Want vooreerst gewennen zij zich aan orde, 't geen hun later de vervulling hunner maatschappelijke pligten des te gemakkelijker maken zal. Vervolgens kunnen zij den voortgang der ziekte en de uitkomsten der behandeling als met het oog volgen. Eindelijk kunnen zij zich praktische bedrevenheid eigen maken, die hun naderhand bijzonder zal te pas komen. Het vrije studentenleven is wel eens in strijd met die naauwgezette pligtsbetrachting. Doch de goede gewoonten van het praktisch leven moeten reeds op de Akademie worden aangeleerd. De Akademietijd is de ingang onzer volgende loopbaan. Was de student traag en vadzig en slaaf zijner luimen, de doctor zal zijne patienten verwaarloozen en van hen verlaten worden: en te laat zal hij 't zich beklagen, naar orde, noch tijd zich te hebben leeren voegen. De tijd, mijne vrienden! is een kapitaal, waarover wij niet naar

willekeur beschikken mogen: een kapitaal, dat op woeker moet worden uitgezet; en van het talent, hetzij groot, hetzij klein, dat ons is toevertrouwd, zijn wij ons geweten rekenschap schuldig.

Doch niet genoeg is 't, ligchamelijk tegenwoordig te zijn; als ziel en geest afwezig blijven, wat zou 't ons baten? Aandacht, opmerkzaamheid, oplettendheid, nadenken, inspanning, ach! waarom houden ze niet altijd met u kliniek! 't Zijn geen afgetrokken zaken, die ons bezig houden, menschen zijn het, lijdende menschen, die van ons hulp en medelijden vragen, wier hoop en verwachting op ons en op onze kunst gevestigd zijn. Waarlijk, 't is een geluk gezond te zijn: allen gevoelen wij het; en wij zouden niet gaarne alles willen doen, om hun dat geluk te verschaffen!

Uw geheugen is jong, krachtig is uwe voorstelling, frisch zijn uwe zinnen. Gij hebt geen vooroordeelen, geen systema's, die u belemmeren, noch leer te verdedigen. Uw gevoel is nog niet vereeld, of verstompt door de wrijving der belangen, noch door den zwaren levensarbeid. Om te onthouden, is 't noodig aan te teekenen en des avonds op zijn kamer te herdenken, wat des morgens op de kliniek is voorgevallen, en zich alzoo tegen den volgenden dag voor te bereiden. Op die wijze verkrijgt de kliniek historische waarde: het wordt eene aaneengeschakelde geschiedenis, 'er komt zamenhang in 't leven, die bij de meesten gemist wordt. Gewoonlijk toch heeft het leven iets afgebrokens, verbrokkelds, vervallens: het zijn fragmenten, die de poëzij of verbeelding aaneenhecht. Zoo ontstaat een mengsel van schijn en wezen, eene biographie van waarheid en verdichting, gelijk ze meer beschreven is. Wilt gij van uwe kliniek wezenlijk nut trekken, schrijft des avonds uw journaal, beschrijft uwe patienten, den indruk, dien zij op u maakten, hetgeen gij van hen gezien en gehoord hebt, uwe gewaarwordingen, ontmoetingen, gesprekken met uwe medestudenten en professoren. Hoe natuurlijker en levendiger die beschrijving, hoe grooter uwe belangstelling: en hoe rijker de vruchten van uw Akademie-leven voor uw leven in de maatschappij! Zoo zult gij in dien kleinen werkkring reeds een aanvang maken met de ondervinding, die gij op volgenden

leeftijd zult voortzetten en voltooijen, en in de klinische zalen de grondbeginselen leeren der klinische anthropologie. Gelooft niet, dat uwe waarnemingen buiten dat volledig zouden zijn! Niets is, noch voor den zieke, noch voor den medicus onverschillig. Plaats, omstanders, andere zieken, oppassers, alles werkt mede ten goede, of ten kwade: alles staat in verband tot de uitkomst. De observaties, die ons gemeenlijk worden opgedischt, zijn gedétacheerde losse fragmenten, brokstukken van een geheel, waaraan de eenheid ontbreekt, omdat men ze uit hun verband gerukt heeft. Zou dit niet de voorname reden zijn, dat zij ons zoo ras vervelen?

De vrouwenkliniek en mannenkliniek en kinderkliniek zijn evenzoo deelen van één geheel. Gij hebt gelegenheid, het zieke kind, de zieke vrouw, den zieken man waar te nemen. Iedere sekse, en iedere leeftijd, en ieder gestel drukt zijn stempel op het ziek zijn, en vereischt eene eigene behandeling. Ook dit moet gij in acht nemen. Daarna zal het u te stade komen. De betrekking van den medicus is ook anders. Het gezag, dat hij over kinderen en vrouwen kan uitoefenen. is ongelijk aan dat over mannen. Een lijdend kind, eene lijdende vrouw wekken andere gewaarwordingen op, als een lijdend man. Wij behooren de zwakkere vaten meer te ontzien. Er is eene zekere kieschheid, waarvoor zelfs de minder beschaafde vrouw niet ongevoelig is, en de teêrhartigheid van den deelnemenden geneesheer gaat voor het kind niet verloren, evenmin als voor de moeder, die het lief heeft. Bij den man vermag de wilskracht meer in het vertrouwen op de kunde en ervaring van hem, aan wiens verstand en doorzigt hij zich onderwerpt. Die onderwerping, hoe bezwaarlijk zij dikwijls te verkrijgen is, daarvan kunnen de militair-artsen spreken: en ook Broussais kan het u leeren, hoe de zieke soldaat zich maar al te dikwijls bezondigt tegen de subordinatie jegens zijn medicinalen chef. Vooral moeijelijk, wij ondervonden het, is de behandeling van militaire reconvalescenten.

In de Fransche hospitalen heeft men *élèves internes*, die bij afwezigheid van den chef de dienst waarnemen. In ons Nosocomium zijn de praetoren belast met die taak. Dat van hen veel afhangt, is ligt te begrijpen. Menigmalen waren hunne

trouwe hulp en zorg mij van dienst. Gedurende meer dan vijf en twintig jaren genoot ik het voorregt in hen helpers te hebben, die voor het belang onzer patienten nacht en dag, waar 't noodig was, waakten, en waarvan velen in hunne Akademische proefschriften de blijken gaven, dat zij met vrucht het klinisch onderwijs bijgewoond en de kliniek bestudeerd hadden. In mijn boek: *De Arte medica* gewaagde ik van een hunner, die in zijne dissertatie: *De ratione historiae morbi scribendae* een blijk gaf zijner studie en vorderingen in dit gedeelte der praktische oefeningen. Hoevelen na hem kon ik met lof vermelden, die zijn voorbeeld volgden! Vrienden van vroeger en later tijd, die dit leest, neemt den dank aan van uwen leeraar en vriend; en weest verzekerd, dat gij voortleeft in mijne herinnering, gelijk uwe dissertaties mijne boekerij versieren!

Nog eene taak rust er op de studenten in de kliniek, zeker niet de gemakkelijkste. Het is de contrôle der ziekenoppassers. Zij die in het huis verkeeren, die de patienten op alle tijden van den dag bezoeken, kunnen ze het best waarnemen.

Eene goede ziekenoppassing is van zooveel gewigt, dat het geen wonder is, dat professoren het niet beneden zich geacht hebben, daarover te schrijven (zelfs een DIEFFENBACH behandelde dit onderwerp in een opzettelijk daartoe vervaardigde brochure) en dat de instelling van *soeurs de charité* ook onder ons protestanten bijval gevonden heeft en door geldelijke bijdragen is ondersteund en aangemoedigd geworden. DIEFFENBACH's lofspraak op de ziekenverpleging in katholieke landen leest gij aldaar op bladzijde 12: »»*Mit rührender Hingebung,*"" zoo schrijft hij, »»*mit freundlicher Theilnahme kennen jene edle Menschen nur den einen Beruf, in Leiden und Noth, in Schmerz und Tod ihren Mitmenschen zu Seite zu stehen. Ihr höchster Lohn ist der von den Kranken geliebt zu werden und noch von den Sterbenden den letzten dankbaren Händedruck zu empfangen.*"" Deze zijn, voegt hij er bij, voor de artsen de gewigtigste hulp bij de behandeling der zieken: zij kunnen zich volkomen er op verlaten, dat al hun voorschriften naauwkeurig worden uitgevoerd.

Daarentegen, welk een ramp het zij op reis ziek te zijn en

door vreemden te worden opgepast, daarvan haalt DIEFFENBACH een voorbeeld aan, uit het verhaal van een zieken reiziger. Nu was het een oude sloof, die hem oppaste, en onbekwaam om hem te helpen, hem van zwakte op het lijf viel. Dan was het een dronken tobbe, die naauwelijks op haar beenen staan kon, en bij het bed sliep: dan wederom eene onhandige, die brand stichtte, of eene vreesachtige, die den ijlenden patient, die zich bloot gewoeld had, niet durfde toedekken: terwijl eene volgende, om dit goed te maken, alles digt stopte en den armen zieke bijna stikken liet. Nu eens kreeg hij zijn drank ijskoud, dan weder was de kamer vol rook en damp. De eene liet hem uit zijn bed opstaan en vallen: een ander stootte of dreigde hem als een krankzinnigen; met één woord, dat hij herstelde, had hij zeker 't minst aan zijne oppassers te danken.

Groot is dat gebrek aan goede oppassers vooral in hospitaal of gasthuis, waarom het wenschelijk was, dat daartoe kweekscholen werden aangelegd, om ze in dat werk te onderrigten en alzoo de hospitalen van geschikte ziekenverpleging te voorzien, en ook voor het publiek zorg te dragen, dat de zieken en lijdenden met vertrouwen zich konden verlaten op de personen, die hun ten dienst moeten staan, en waaraan zij zich in ziekte toebetrouwen en overgeven.

DE JONGE ARTS AAN HET ZIEKBED.

STOLPERTUS *ein junger Arzt am Krankenbette von einem patriotischen Pfälzer:* onder dezen titel verscheen voor meer dan drie kwart eeuw een klein werkje in 't Hoogduitsch, en omtrent terzelfder tijd: GREGORY's *Lectures on the duties and qualifications of a physician:* en 25 jaren later een Italiaansch geschrift van gelijken inhoud, naar de Hoogduitsche uitgaaf van CHOULANT, vertaald door Dr. MOLL. STOLPERTUS heeft in der tijd veel opgang gemaakt; is echter nu bijkans vergeten en zou ook voor onze beschaafde eeuw weinig passen. Het boekje is in dien grolligen, potsierlijken stijl geschreven, welke aan onze Duitsche naburen voorheen bijzonder scheen te behagen: doch

door den goeden smaak niet kan worden goedgekeurd, noch geeikt. Het begint met eene *mauvaise plaisanterie:* een opdragt, aan wien meent gij? *Den Hochwohlgebornen, Hochedelgebornen, Hochgeëhrtesten, meinen glücklich-kurirten, selig verstorbenen, ehemaligen kranken Freunden und Gönnern;* en nu vervolgt de schrijver deze aardigheid met een *speech* aan de gelukzalige schimmen. Het lust mij evenmin deze aanspraak te vertalen, als u met de verdere schoonheden van het werk bekend te maken. Het Italiaansche werk is meerendeels compilatie. Dat van GREGORY verdient allen lof en steekt voordeelig af bij de twee vorigen. Evenwel ook deze *Lectures* passen niet volkomen op onzen leeftijd, en als 'er nu zulk een boek moest geschreven worden, het zou er geheel anders moeten uitzien. De klippen waarop STOLPERTUS stiet, zijn niet dezelfde, waarop onze jonge geneesheeren stranden. Zij verlaten zich op hunne pathologische anatomie, op hunne physische methode en techniek en diagnostiek. Maar zijn zij gewapend tegen hysterische en hypochondrische grillen? Zijn zij zeker, geen humeursbuijen voor hersen- of ruggemerg-ontstekingen aan te zien. Zoudt gij er op durven wedden, dat hunne stethoscopische en microscopische observatiën altijd door de uitkomst bekroond, of door de sectie gestaafd wierden? Ik voor mij zou vreezen, dat hunne wetenschap aldus op te harde proef zou gesteld worden en dat hunne physische diagnostiek hunne anthropologische diagnostiek kwalijk zou kunnen maskéren. Eene groote misrekening bij de physische methode is dat gedurig veranderlijke en bewegelijke in de levensverschijnselen, hetgeen getal, maat en gewigt te ontvlieden schijnt, en weinig zekere resultaten toelaat: het is behalve dat, de onophoudelijke reactie der voorwerpen van het onderzoek, dat het vinden van wet en regel verzwaart.

Algemeen bij jongere *medici* is het gebrek aan menschenkennis: en dit gebrek is te meer hinderlijk, omdat het gepaard gaat met ongelijkheid van gedrag, die het natuurlijk gevolg is van een ander gebrek, aan ieder nieuweling in het leven eigen: ik bedoel het gebrek aan evenwigt.

Wij kunuen de menschen best vergelijken bij de hemelligchamen, door anderen aangetrokken en afgestooten, die hun

eigen loopkring moeten vinden en beschrijven. Ongelijk zijn de elliptische banen, die zij bewandelen. Zijn zij éénmaal tot evenwigt gekomen, zoo zullen zij hunne vaste plaats en bestemming verkrijgen in het zonnestelsel, waartoe zij behooren. Dit gaat, bij ons menschen althans, niet zonder schokken en stooten: en zoo onstaat een schommelende beweging, die eerst langzaam geregeld wordt. Hoe lang dat schommelen duren zal, niet van anderen hangt dit af, maar meest van ons-zelven. Hoe ijler de stof, des te minder zwaarte, hoe vaster, des te meer gehalte en kracht. Wij krijgen meer *à plomb*, trekken beter aan en loopen met vaster, steviger tred en winnen in beteekenis en gewigt in de menschenwereld, waarin geboorte en stand ons plaatsten. Zoo wordt de oudere medicus een deel der zamenleving, waarin hij zich beweegt, nadat hij heeft opgehouden, haar een vreemd element te zijn.

Is het een geluk of ongeluk, spoedig in praktijk te komen? 't Is een geluk voor hem, die vroeg oud is: 't is een ongeluk voor hem, die lang jong blijft. Misschien houdt gij mijn antwoord voor een paradox; doch, ik bid u, denkt er eens over na, en gij zult mij, geloof ik, gelijk geven. Voor mij was 't een geluk lang jong te mogen blijven. Dagelijks leeren en dagelijks vorderen, en nooit volleerd zijn, en nooit stilstaan, is het kenmerk van den echten student, en ik moet het bekennen, ik ben student, en wensch student te blijven, zoolang ik leef. Er is zooveel te zien, zooveel waar te nemen, zooveel te onderzoeken, zooveel te leeren: nooit is de stof uitgeput, de kunst is nimmer volmaakt, de wetenschap is oneindig, de klinische anthropologie kent geen grenzen. Het zijn niet de journalen, die op uw tafel liggen, waaruit gij uwe wetenschap putten kunt, noch de nieuwe geneesmiddelen, die uwe kunst zullen verrijken: in u-zelven, in uwe medemenschen hebt gij de bronnen uwer studie, dat zijn uwe *fontes*, benevens die weinige autheurs, welke dit begrepen hebben. Want, gelooft mij, wij hebben overvloed van kompilaties, overvloed hebben wij van kopijen, en de grootste menigte van schrijvers zijn kompilateurs en kopiisten, ook buiten de geleerden en de geleerde wereld. Ziet het in de zamenleving. Veel praten en veel denken gaat zelden gepaard en oorspronkelijkheid is in ons vak niet minder, dan in andere vak-

ken zeldzaam. Uwe patienten, uwe collega's, gij-zelven, en zoo gij wilt, ook uwe schrijvende tijdgenooten zijn de boeken, die gij bestuderen moet en collationéren, om den menschpatient en den menschdoctor te leeren verstaan en verklaren; daaruit moet gij uwen grondtekst interpretéren, daaruit moet gij uwe conjecturen maken, en uwe corrupte plaatsen emendéren. Zoo zal 't u nooit aan nieuwe *codices* ontbreken en uwe editie van klinische anthropologie zal gedurig rijker en gedurig volkomener en meer klassiek worden.

HET CONSULT.

Het consult is doorgaans het lot van den jongen doctor, en zijne eerste kennismaking met zijne oudere collega's. Wat heeft hij er van te vreezen, wat heeft hij er van te hopen? Raadpleeg ik mijne ondervinding, dan moet ik hierop antwoorden, dat de kansen zeer onzeker zijn, dat genoegzaam alles afhangt van den consulent. In het consult ontmoeten zich twee menschengeslachten, twee scholen, twee systema's, twee koppen, vier oogen, vier ooren, vier handen. Heeft het oudere geslacht bijgewerkt, kent het jongere geslacht historie: zijn de twee scholen vreemd, of eigen: zijn de twee systema's homoiopathisch, of allopathisch: zijn de twee hoofden naar verschillende afmetingen gemoduleerd: zijn de oogen bijziende, verziende, of dubbeldziende: zijn de ooren muzikaal, of niet muzikaal, fijnhoorend, of grofhoorend: zijn de handen dun- of dikhuidig, fijn- of grofgevingerd, bewegelijk, of onbewegelijk; dat alles maakt een merkbaar onderscheid in de kansrekening. Maar grooter nog is het verschil tusschen hoop en vrees, naar het wigt van klinische anthropologie, dat aan beide zijden op de weegschaal rust. Niet altijd is de consulent de winnende partij, noch de jongere medicus de verliezende. Laat de eerste zijn rang gelden, gaat hij in zijn afkeurend vonnis zonder overleg te werk, beleedigt hij patient en omstanders en collega door zijne dwaze aanmatiging, mist hij levenstakt: daar is geen twijfel aan, uw zaak is gewonnen, al mogt ook het regt niet

geheel op uwe zijde zijn. Voorspoed benevelt veel hoofden en parvenu's zijn gewoonlijk onbeschoft. Bij den patient is eene ongunstige prognose dikwijls beslissend voor hem, die 't waagde ze uit te spreken; want niet te vergeefs leert de comicus:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Een schat van menschen- en wereldkennis ligt in consulten besloten. Daarom doet de jongere medicus verkeerd, ze zoo zeer te vermijden, of te duchten. Beter deed hij, ze ter zijner tijd in te roepen en dus aan zijne zieken een blijk te geven van belangelooze deelneming, die zij op prijs moeten stellen en hen in hunne genegenheid en vertrouwen op den jongen doctor moet versterken.

Overigens moet ik openhartig belijden, dat ik met consulten, gelijk zij plegen gehouden te worden, al zeer weinig op heb. Ik wil niet spreken van verkeerde behandeling, van miskenning der ziekte, van te lang uitstel: dit alles moge dikwijls gegrond zijn, ook dikwijls ongegrond, of voorgewend, om de nietigheid, of vruchteloosheid van het consult te dekken; 'er is een grooter, een algemeener bezwaar, wat het consult tot een ijdel formulier maakt voor patient en medicus. Ik bedoel de onbekendheid van den medicus met den patient, de vlugtigheid van het bezoek en de kortheid der beraadslaging. Zal een consult wezenlijk nuttig zijn, zoo moeten vele omstandigheden zamenloopen, die zelden vereenigd zijn. Beide consulenten moeten het eens zijn, of worden kunnen omtrent den aard der kwaal en hare behandeling. De consulent moet tijd gehad hebben, uit eigen waarneming niet slechts de ziekte, maar ook den zieke te leeren kennen, de uitwerking der geneesmiddelen en van het geneesplan, althans voor een tijd, te volgen: en daarna moet hij door geregelde en naauwkeurige berigten *au courant* gehouden worden van den verderen afloop der ziekte: en zonder zijne voorkennis moet geene blijvende verandering in de gegevene voorschriften worden gemaakt. Maar hoe zelden vindt dat alles plaats. Immers gewoonlijk bestaat er verschil van meening onder de consulenten. De kennis, die de consulent omtrent den zieke erlangt, is onvolledig en oppervlakkig

en bepaalt zich dikwijls bij eene ziekteschouwing, ziektekronijk en lange cedels van gebruikte of niet gebruikte recepten. Is het consult afgeloopen, dan gebeurt het menigmaal, dat de consulent verder niets aangaande den zieke verneemt. Genees-wijs en geneesplan worden of niet gevolgd, of naar willekeur veranderd: en de consulent moet al spoedig vernemen, dat zijne voorgeschrevene middelen door patient niet verdragen wierden; een berigt, waarvan het onzeker blijft, of het met evenveel weêrzin gegeven, als ontvangen wordt. De kwalijk onderdrukte eigenliefde en eigenwaan hernemen hun veêrkracht en de medicus beijvert zich den patient onder 't oog te brengen, hoe luttel het kostbaar consult hem gebaat heeft. Op die wijze wordt het doel der consultatie verijdeld en ter naauwernood kan de consulent vergoeding krijgen voor verloren tijd en reiskosten. Is de afloop gunstig, de consulent had er geen deel aan: is de afloop ongunstig, het grootste aandeel wordt hem toegewezen.

Doch niet altijd is dit de gang der zaken. Somtijds kan het consult den patient waarlijk tot voordeel zijn. Het is dan, wanneer de patient een tijd lang onder het oog en de leiding van den consulent behandeld wordt: het is dan vooral, wanneer, met ter zijde stelling van alle egoïsme en kleingeestigheid en onedele hartstogten en bekrompen berekeningen, het belang van den patient het waarachtig doel is der medicinale consultatie. Voor hem, die dit goed en helder inziet en waarlijk wenscht, is 't menigwerf een kunststuk, het daarheen te leiden. Wat al ménagementen zijn daartoe noodig! Ménagementen van eigenliefde, van eerzucht, van hoogmoed, van inbeelding, van verwaandheid, van vooroordeelen, van lievelingsmeeningen bij den geleerde: ménagementen van vrees en hoop, van nukken en grillen, van eigenbaat en geldgierigheid, van ligtgeraaktheid en hooggevoeligheid, van kleinzeerigheid, viesneuzigheid, eigenzinnigheid, knorrigheid, mismoedigheid bij den lijder of de lijderes: ménagementen van eigenwijsheid, bemoeizucht, vitlust, betweterij, erfenisjagt bij de omstanders: ménagementen van voortvarendheid, temelarij, naijver, oogendienst, tegenzin, lusteloosheid bij de oppassers! Ja waarlijk, het is een kunststuk zulke ongelijke werktuigen in één har-

monisch orgaan te herscheppen: in ééne rigting, naar één plan, tot één einde te doen werken! Spreekt gij van beginnend herstel: men acht de zaak gewonnen, veerkracht en inspanning verslappen. Spreekt gij van sterven: men geeft het op, de moed is verloren. Prijst gij: de oogendienst is te vreden, de overmoed zwelt, inbeelding en eigenwaan verheffen zich. Berispt of bestraft gij: de ligtgeraaktheid onttrekt zich, de hooggevoeligheid acht zich gekwetst, de eigenzinnigheid weêrstaat u. Waar is de tooverkracht, die alle elementen bezweren, die alle booze geesten uitdrijven, die alle beschermengelen bijeenroepen kan! Niet het gezag kan dat, niet de rede, noch overtuiging, noch wetenschap, of wijsheid. Liefde alléén vermag het. Ziet het in de moeder, wakende voor haar kind! Geen offer haar te groot, geen moeite te zwaar, geen zorg te drukkend! Honger en dorst en slaap gevoelt zij niet, noch afmatting, noch overspanning. Eén is zij met haar lijdend kind, vindingrijk in hulp, onuitputtelijk in middelen, onvermoeid in hulpbetoon. Waar zulk eene liefde hoofd en zinnen en handen bezielt, dáár is al wat den zieke omringt één wonderbaar organisme, dat met den medicus tot één hoofddoel zamenstemt en zamenwerkt — het behoud van den lieveling. Ach! was er minder hypocrisie in de liefde, hoevele patienten, die nu verloren gaan, verloren door de liefdelooze kunst, verloren door de liefdelooze verpleging en oppassing, konden behouden en hersteld aan hun gezin, aan hunnen kring, aan de maatschappij worden terug gegeven! Jonge en oude medici, consulenten, adsistenten, wie gij ook zijt, wenscht gij uw crediet te vestigen, of te verzekeren, wenscht gij eene eervolle carrière te maken, bedenkt het, dat er één *arcanum* is boven allen, één wapen tegen intrigues, één schild tegen nijd en laster, één helm der zegepraal — de christelijke chariteit!

HET RECEPT.

Handschriften van beroemde personen worden met zorg bijeenverzameld en met hunne beeldtenis vergeleken, om 'er hun

karakter uit op te maken. Met niet minder zorg herinner ik mij, dat voorheen recepten van beroemde medici in sommige familiën bewaard wierden, wel niet met hetzelfde oogmerk; maar of uit eerbied voor hunne nagedachtenis, of in 't belang der nakomelingschap. Een mijner naastbestaanden meende daarin een schat verborgen te zijn voor den aanstaanden neef doctor; ja nog herdenk ik de uitspraak van een verstandig man omtrent een algemeen geaccréditeerd geneesheer: »»men meende, zeide hij, dat doctor C. de onsterfelijkheid in zijne portefeuille had."" Ik geloof niet, dat die man in hetzelfde gevoelen deelde, en ik voor mij zou aarzelen, aan de recepten der grootste meesters in de kunst onbepaalde waarde te hechten: doch als bijdragen tot karakterkunde acht ik ze veelbeteekenend. Wel is waar, zonder kennis van den patient, voor wien zij geschreven waren, kan men ze niet volkomen beoordeelen, veel minder prijzen of laken. Maar, gelijk men uit een brief schrift en stijl leert kennen, zonder bekend te zijn met den persoon, aan wien de brief gerigt is, zoo kan men uit een recept den receptstijl kennen. Heeft men niet lange en korte recepten, onverstandige en verstandige, duistere en heldere, laffe en krachtige, gemeene en ongemeene, zelfs elegante, smaakvolle. Mij is 't altijd voorgekomen, als ik een recept las, waar eenheid en eenvoudigheid in heerschten, alsof ik het schrift las van een man van smaak en oordeel:

Scribendi recte sapere est principium et fons;

terwijl een *farrago medicaminum* mij een verward denkbeeld gaf van het brein, dat de pen bestuurde, of het schrift dicteerde. Zonder nu nog om de min of meer scholastieke verdeeling van *basis*, *adjuvans*, *corrigens et constituens* te denken, geeft het mij zeker genoegen, als ik in een recept een idee kan vinden, zekere méthode en orde, waarin dat idee is voorgedragen: en van den anderen kant, doet het mij pijnlijk aan, als ik geen idée, geene méthode, geen orde, iets chaotisch aantref. Niet, dat ik daarom halve toonen: kruisen en mollen zou willen buitensluiten; er zijn *medici*, die bij voorkeur uit kruis of mol spelen. Doch het moeten geen wanklanken zijn, zal de muzijk den kenner voldoen.

Gering was steeds en is nog het aantal medici, dat een goed recept schrijven kan, en toch de apotheker beoordeelt er ons naar en ik weet niet, of hij wel zoo geheel ongelijk heeft. Het receptschrijven behoort ook tot ons vak en die het niet verstaat, verstaat zijn vak niet volkomen! In mijn studietijd werden de recepten voor het Nosocomium door twee stads-apothekers bij afwisseling gereed gemaakt. Velen mijner medestudenten maakten met mij van die gelegenheid gebruik, om de pharmacie praktisch te leeren. Later heeft het Nosocomium zijn eigen apotheek gekregen en kan men aldaar zich de noodige kennis van het receptéren verschaffen. Nog heugt het mij, hoe dikwijls 't mij zelfs naderhand gebeurde, dat ik mijn recept moest overschrijven, of te huis komende veranderde. Er zijn er, die onbekommerd hunne *pôts-pourris* zamenflansen, ten spot der apothekers. Anderen hebben eenige weinige recepten of uit boeken, of van vreemden overgenomen, waarin de zieken willens of onwillens zich moeten voegen. Niet weinigen verachten de kunst, die zij niet kennen en pogen alles met latingen, bloedzuigers, koppen, trekpleisters, fontenellen, setons, of diëet en régime af te maken. Dat verzuim is te minder goed te keuren, hoe meer het de kunst en den lijder benadeelt en oorzaak is, dat bij de studie der semiotiek, die der pharmacie achterstaat: vermits voor den lijder de genezing der ziekte van hooger waarde is, dan hare kennis. Daarom moet de geneesheer een rijken voorraad van medicamenten en allerlei hulpmiddelen der kunst bezitten: niet om er den zieke mede te overladen, maar om uit dien voorraad eene goede, geschikte keus te doen. Hieromtrent laat MARSHALL HALL zich dus uit: »»*The next thing required in the able physician*, (van de noodzakelijkheid der diagnose had hij in de eerste plaats gewag gemaakt) *is — fertility in remedial resources. I cannot illustrate this point better, than bij adducing the examples and comparing the characters of two late able and eminent physicians of our time — the late Dr.* BAILLIE, *and the late Sir* HENRY HALFORD *Bart — the former remarkable for his skill in the detection of diseases, proposed but scanty resources for their treatment; the latter less able, perhaps, in diagnosis, is said to have been remarkable for his fertility and invention in regard to remedies. — This fertility*

in resources is not, perhaps, the highest or most scientific branch of medicine; but it is, indubitably, that which, if judiciously applied in practice, affords the greatest solace and benefit to the patient, and may therefore be regarded as the very highest faculty which a physician can possess, in the actual exercise of his art. Like all other faculties, it may be greatly augmented by exercise" "

Bovenal eenheid, eenvoudigheid, netheid, keurigheid verlangen wij in de formules; eenheid en eenvoudigheid niet zoo zeer in 't getal der ingrédienten, als wel in smaak van zamenstelling, zoodat de kenner al aanstonds de meesterhand bespeurt.

En wat valt hier niet al te berispen en te verbeteren! Jo. Clem. Tode heeft een receptkritiek geleverd, waarin eenige recepten van beroemde geneesheeren gerecenseerd zijn. Of hij daarin aller wensch bevredigd heeft, zou ik durven betwijfelen: vooral of hij in de keus altijd even gelukkig geweest is; alsmede in prijzen of laken. In een vroeger werk heb ik eenige voorbeelden trachten te geven zoowel van eenvoudige, als van meer zamengestelde formules, met bijgevoegde censuur van een en ander voorschrift uit de schriften van Phoebus en Sobernheim. Meent echter niet, dat ik daarom die schriften zou afkeuren. Beiden hebben hunne erkende verdiensten, en wat het eerste, dat van Phoebus betreft, nog altijd houd ik het voor het beste, wat wij over dit onderwerp bezitten. Van de Engelsche werken over *materies medica* is dat van Pereira 't meest volledig en voortreffelijk uitgevoerd. Het vroegere Duitsche werk van Richter is, hoe uitvoerig ook en met een Supplement verrijkt, thans verouderd. Meer overeenkomstig de behoeften van dezen tijd is het nieuw en doorwrocht Handboek van Prof. Oesterlen.

Het gemis eener *materies medica historica* heb ik getracht door mijne *Historia medicamentorum* aan te vullen. Eene uitvoerige kritiek der pharmacie ontbreekt en in betrekking tot onze tegenwoordige anthropologische studie is tot heden toe zelfs geen begin gemaakt met de bewerking der leer van voorschrijven. De noodzakelijkheid van zulk eene kritische behandeling kan onder anderen daaruit blijken, dat wij gedurig de klagten hooren, dat dit of dat medicament, deze of gene formule door

den een of ander patient niet verdragen wordt. Zoodanige intolerantie hangt af van des lijders gestel en toestand, en van de wijze van toedienen. Bij al die groote verscheidenheid van werking is het meer dan waarschijnlijk, dat er regelen en wetten bestaan, volgens welke de lijders door geneesmiddelen worden aangedaan, en op dezelve terugwerken: en 't zou hoogstbelangrijk zijn, die regels en wetten na te vorschen en aan te wijzen. Waren wij éénmaal in het bezit van zoodanigen Codex, het toedienen van medicamenten zou aan minder bezwaren en kansen en wisselvalligheden onderhevig zijn. De geneesheer zou met meer zekerheid kunnen voorschrijven, en de uitkomsten zijner voorschriften zouden vooraf en op beter grond, dan thans, berekend kunnen worden.

DE KEUS VAN EEN DOCTOR.

Op het land zijn zooveel zaken geheel anders, als in de steden, vooral in groote steden. Zoo voelen de boeren het bezwaar niet, wat de rijke lieden in de steden kwelt en drukt — de keus van een doctor. Verbeeldt u een onzer groote steden, rijk voorzien van doctors. Gij wenscht er u te vestigen. Gij hebt het geluk, een huis te vinden, geheel naar uw zin, op een lieven stand, in het midden der stad, en in de nabijheid van bekenden of vrienden. Gij hebt alle informaties genomen; dáár wordt u op eens de vraag gedaan: hebt gij al een doctor? Die vraag verrast u. Gij staat op, gaat naar den spiegel, voelt uw pols: allerlei denkbeelden doorkruisen uwe hersenen: de ongezondheid van groote bevolkte steden, lucht en water, besmettelijke ziekten, sterflijsten, levenskansen en levensverzekering, testament, uwe erfgenamen en wat niet al drijft en woelt en dwarrelt voor u heen. Uw oog keert terug tot haar, die de vraag deed (het was eene vrouw). Zij voegt er goedhartig bij: zoo gij nog geen keus gedaan hebt, kan ik u mijn doctor wel recommandéren. Hier volgt een nieuwe reeks van denkbeelden. Gij observeert haar. Kleur, gelaat, *embonpoint*, kleeding, manieren, smaak, niets ontgaat u, om uit de patiente u eeni-

ge voorstelling te maken van haren lijfarts. Meerendeels van de dames hangt het fortuin en de praktijk van den doctor af. Wat haar in hare voorkeur leidt, is niet altijd even gemakkelijk uit te vorschen: zij-zelve zouden 't u naauwelijks kunnen zeggen. Er ligt over onze kunst een sluijer: zij heeft iets geheimzinnigs, raadselachtigs, dat meer tot gevoel en verbeelding, dan tot verstand en oordeel schijnt te spreken. Eens hoorde ik een nadenkend vriend zeggen: over uwe kunst kan ik niet oordeelen; maar als ik een doctor wil beoordeelen, vraag ik: heeft de man gezond verstand? (Mijn vriend was niet getrouwd). Ik voor mij zou bij die eerste vraag nog een tweede voegen: heeft hij een gezond hart? Studie, wetenschap, talent, takt: 't zijn alle vereischten voor den doctor, die zijne kunst gelukkig beoefenen wil, maar wat zijn zij zonder gezondheid van hoofd en hart!

De keus van een doctor heeft in eene groote stad, waar vele doctors zijn, hare eigene bezwaren. Het is hier vooral *l'embarras du choix*, wat de keus bemoeijelijkt. Het is niet uit eene voordragt van twee, dat men te kiezen heeft: 'er moet eene nominatie gemaakt en daaruit eindelijk gekozen worden. Voorstanders van de proefondervindelijke wijsbegeerte beslissen de zaak door 't expériment of op zich-zelven of op hunne huisgenooten: en gedurende mijn praktijk leerde ik families kennen, die bijna de faculteit waren roudgegaan. Er zijn doctoren, waaraan de patienten niet kunnen gewennen en omgekeerd. Doorgaans moeten keurverwantschappen werken, om den patient zijn doctor te doen vinden. Daar, waar nog geene neutralisatie tot stand kwam, worden de jonge, nieuwelings aangekomene doctoren geroepen: dit zijn gewoonlijk de *prémices* van de praktijk, die echter geen zekerheid geven voor de toekomst.

Voor klinische anthropologie is 't niet onbelangrijk, eene proeve te nemen, in hoe verre men een patient uit zijn doctor zou kunnen diagnostiséren en om de contrôle te hebben, zou men beproeven moeten, wederkeerig den doctor te leeren kennen uit zijn patient. In den tijd van GALENUS waren de doctors der groote Heeren hunne *compagnons de débauches*. Als men ze 's morgens ontmoette, zegt hij, was de roes nog niet uitgea-

demd. Nog verder zou men kunnen gaan en trachten op te sporen de publieke opinie omtrent het karakter en de waarde onzer kunst. Doch ik vrees, dat dit laatste voorstel te ingewikkeld is, om 't zonder lange en hoogstzamengestelde berekeningen te kunnen oplossen. Daarbij wil ik niet uitpluizen, veel minder mijn onderwerp uitputten: ik wil slechts eenige vragen opwerpen, eenige punten aanwijzen, om u en mij zelven bezig te houden en buiten slaap en helder en levendig.

Nu nog ééne vraag. Waarom veranderen de menschen van doctor? Die vraag is voor ons niet minder gewigtig, ja ik zou haast zeggen gewigtiger, dan de andere. Want, die éénmaal in de mode was, kan later uit de mode zijn en zich-zelven en zijne praktijk overleven. Epidemiën, veranderde constitutie, een andere geest, andere denkbeelden, nieuwe middelen en praktijken, nieuwe collega's, een magtige tegenpartij, of vijand kunnen daar aanleiding toe geven; maar ook dikwijls ligt de schuld bij ons. Voorspoed maakt overmoedig, gevoel van afhankelijkheid drukt, gebrek aan oplettendheid, verzuim van studie vervreemdt ons, wij leven onder een ander geslacht: en onze nakomelingen bezetten onze plaats. Gingen wij niet voort ons te vormen en te volmaken, niet voort te studeren en te denken, zoo geraken wij buiten circulatie en ontvangen, ook buiten onzen wensch of wil, het emeritaat.

KINDERKLINIEK.

Hugel's *Beschreibung sämmtlicher Kinderheilanstalten in Europa. Wien* 1849 levert eene bijdrage tot de kennis van dit gedeelte der hospitaalpraktijk in onzen tijd. Zoover mij bekend is, bestaat in Nederland geene afzonderlijke inrigting voor kinderkliniek. Bij mijne intrede in de praktijk ondervond ik al aanstonds het gebrek aan onderrigt in de behandeling van zieke kinderen, en trachtte daarna zelf in dat gebrek te voorzien, door het instellen van een polyclinicum voor onze studenten, hetgeen nu reeds vele jaren bestaat, en genoegzame gelegenheid geeft, om met de vorderingen of eischen en bezwaren

der kinderpraktijk bekend te worden. Die vorderingen en bezwaren zijn niet gering; zoodat men ligt zou gelooven, daaraan te moeten toeschrijven, dat kinderpraktijk nu nog maar al te dikwijls aan onbevoegden wordt overgelaten, en dat zoowel bij leeken als ingewijden de meening heerscht: dat kinderen de patienten zijn der Voorzienigheid. Op gevaar van zonderling te schijnen, waag ik het, een tegenovergesteld gevoelen te verdedigen en zelfs voor te stellen, om met kinderkliniek de klinische studiën te beginnen. Ik weet niet, of ik anderen tot mijn gevoelen zal kunnen overhalen. Evenwel ik wensch het te beproeven, en noodig u, mijne vrienden! mij voor een wijl aan te hooren, daar ik pogen wil mijne zaak te bepleiten.

't Is waar, bij kinderen, en dit bezwaar is niet gering, vervalt het subjectief examen grootendeels. Doch daarentegen het kan worden opgewogen door een naauwkeurig en volledig objectief examen, waarbij dit een groot voorregt is, dat hij die onderzoekt, door geen verwarde klagten der lijders van 't spoor gebragt, noch door diens vooroordeelen en meeningen verstrikt wordt. Voegt hierbij, dat kinderziekten, uit haar aard meer eenvoudig, als 't ware de beginselen zijn der ziekten van volwassenen en tot verklaring van deze strekken kunnen.

Het gewoon examen der lijders, dat dienen moet tot diagnose van de een of ander bekende ziektesoort en tot het leveren van een naam voor de ziektetabellen, wordt nu een examen van het individu, van zijn eerste kindschheid af. Bijaldien men de historie van het zieke leven van zijn eerste wording aanving en tot op volgende leeftijden voortzette, men zou eene anthropologische diagnostiek verkrijgen van oneindig grooter waarde, dan de stukswijze anatomisch-pathologische, of historisch-nosologische diagnostiek, waarop men zich thans zoo zeer verheft en die toch in hare hoogstmogelijke volkomenheid niet anders is, als de breuk van een onbekende grootheid, als het fragment van een geheel, dat ons meerendeels verborgen blijft. Om zulk eene diagnostiek te bekomen, zou 't noodig zijn, de zieke kinderen, met naam, voornaam en ouderdom en al wat hun gestel en ziektetoestand betrof, op te teekenen, hen als 't ware te karakteriséren, om bij ongesteldheid en ziekte op later leeftijd het aangeteekende te kunnen vergelijken en aldus een beeld te

verkrijgen van den geheelen mensch. Op die wijze zou 't mogelijk zijn, een anthropologische nosologie te ontwerpen, patiententypen en patiëntengroepen te onderscheiden, gegrond niet op willekeurige en gebrekkige classificatie en nomenclatuur, maar op natuurlijke karakters en historische waarheid. Laat ons de zaak wat dieper indenken; ik geloof, dat wij 'er niet alleen mede verzoend zullen worden, maar dat wij er daarenboven mede zullen worden ingenomen. Doch daartoe moeten wij *ab ovo* beginnen, of nog vroeger, of wel, gelijk Dewees gedaan heeft, met het huwelijk der ouders; ofschoon hij de zaak slechts even heeft aangestipt: eene zaak, die voor onze anthropologische studiën veel te gewigtig is, om niet ruimer, veelzijdiger, uitvoeriger te worden opgevat en bewerkt. Welaan dan, mijne vrienden! waagt met mij een blik in het maatschappelijk leven en in de verborgenheden van het huwelijk.

Het huwelijk heeft eene ideale en eene reëele zijde. Ideäal beschouwd is het de vereeniging van man en vrouw tot het vormen van één gezin en de grondslag der menschelijke zamenleving: het is eene godsdienstige instelling niet minder, dan eene burgerlijke instelling, een krachtig middel van opvoeding voor die menschenliefde, welke de maatschappij zamenbindt en heiligt. Reëel beschouwd, is het de wettige voldoening van eene natuurdrift tot voortplanting van ons geslacht. Herder ziet in de liefde der beide seksen een *pia fraus*, een vroom bedrog der natuur, om den mensch tot zoodanige verbindtenis over te halen: een denkbeeld, dat vader Cats, naar oud Hollandschen trant, op zijne huwelijksfuik heeft overgebragt. Er was waarlijk zulk een tooverkracht noodig, om den mensch te bewegen, afstand te doen van zijne oorspronkelijke vrijheid en haar bezit tegen het onzeker genot der gezelligheid in te ruilen. Welk een onafzienbaar veld voor onze nieuwsgierigheid opent ons het onderzoek van het huwelijk *in concreto!* Wat al studie der bronnen! Zonder indiscreet te zijn, wat zou toch wel die ongelijke paren hebben bijeengebragt? Want dat er meer pathologische, dan physiologische huwelijken bestaan, weten wij klinisten maar al te wel. Voor velen is het huwelijk de overgang van pathologie tot physiologie, of het eindresultaat eener langere of kortere experimen-

taal-physiek: somtijds misschien een *pis aller*, en voor hen, die met physiologie beginnen, is de kans niet gering, van met pathologie te eindigen. Er is in ons waterachtig land vooral eene zekere *vis inertiae*, zeker vermogen van traagheid, dat menschen in elkanders nabijheid levende, uit gewoonte elkander liefhebben en paren doet. Evenwel veronderstelt zulk eene gebeurtenis geene ongevoeligheid: integendeel is zij dikwijls het gevolg van overgevoeligheid met gebrek aan ervaring, en behoort nog tot het gebied der physiologie. Iets dergelijks heeft niet zelden plaats bij familiehuwelijken, welke echter physiologisch of hygieinisch minder zijn goed te keuren. Rang- of geldhuwelijken vallen onder het rubriek der *pathologia socialis* en wijken nog verder af van den normaalstaat. Aan de zijde des mans hebben ze gewoonlijk nadeelige gevolgen voor de *patria potestas* en werken tot op latere nakomelingen. Maar wij moeten de zaak nog hooger ophalen en vragen, wat de ondervinding leert omtrent de eerste voorteekenen of voorboden van huwelijksgeneigdheid, of om het met een vreemd en toch bekend woord uit te drukken, omtrent de verschijnselen eener, zelfs voor den patient menigmaal nog verborgene, inclinatie. Wie herinnert zich niet die anecdote van den ouden Griekschen medicus die uit pols- en kleursverandering eene geheime liefde ontdekte? Ik twijfel echter, of men wel altijd veilig uit zulke teekenen de diagnose zou kunnen opmaken. Er is eene fijnheid van gevoel, die ons blozen doet bij iedere verdenking, of bij iedere schoone vrouwengestalte het bloed opjaagt. Er zijn aesthetische geesten, die op velerlei verschillende punten raakbaar zijn en door het schoone en bevallige in al zijn schakeringen geroerd worden. Niet altijd, noch onder alle omstandigheden, werkt het aesthetisch gevoel gelijkelijk. De saisoenen, het weder, een heldere of onbewolkte hemel, zonneschijn, maan- of gazlicht, kleursweêrkaatsing, plaats en tijd en eigen toestand hebben invloed op onze gewaarwordingen van het objectieve en werken mede, of werken tegen: en wanneer wij overwegen, dat hier twee individuën bewerkt worden, kan het ons dan nog bevreemden, dat sympathie en antipathie zoo dikwijls, buiten ons toedoen, worden gaande gemaakt, en dat maar zeldzaam eene eerste genegenheid tot een huwelijk leiden zal. Er

zijn naturen, zoo vatbaar voor indrukken, dat zij op iedere, zelfs de ligtste aanraking trillen. Er zijn andere, moeijelijk in beweging te brengen, doch éénmaal bewogen naauwelijks wederom te bedaren: terwijl het evenmin aan ongevoelige, als aan overgevoelige naturen ontbreekt. In de romans leest men veel van eene eerste liefde, als voorbeeld der zuiverste, reinste, volmaakste: iets wat met de wetten van ontwikkeling strijden zou. De eerste liefde is doorgaans kinderachtig. Vervolgens stijgt zij in volkomenheid, om later in den ouderdom andermaal tot het kinderachtige af te dalen. Zoo wisselen de voorwerpen onzer liefde af met de jaren en met onze wereld- en menschenkennis, en wij kunnen niet dezelfde liefhebben, ten zij wij dezelfde gebleven zijn. 't Is een geluk, dat de eerste genegenheid zelden tot eene duurzame verbindtenis leidt; want zelden is de eerste genegenheid de beste of hechtste. Vandaar dat vroege huwelijken gemeenlijk kinderhuwelijken zijn, en wel van bedorven kinderen: van menschenkinderen, door het leven en de maatschappij nog niet beproefd en gelouterd. Dickens heeft het in zijn David Copperfield naar de natuur geteekend, en wie die zichzelven en de wereld bestudeerd heeft, ondervond het niet, dat de eerste liefde maar al te dikwijls eene dwaze liefde was. Daarmede is noch het bekende spreekwoord, noch ook die levendige herinnering der eerste liefde in tegenspraak: of bespeurt men niet hetzelfde bij de herinneringen der kindschheid?

Physiognomisten hebben wel eens beweerd, dat er zekere overeenkomst tusschen vrouw en man bestond, zelfs in gelaatstrekken, spraak en bewegingen. Die regel zou alléén dan kunnen gelden, als beiden zich naar elkander gemoduleerd hadden en veronderstelt eene innige gehechtheid. Zeker is het, dat wij bij het zien van sommige physiognomiën dikwijls door iets getroffen worden, dat ons als bekend toespreekt en van zekere geestverwantschap getuigt, die ons onwillekeurig aantrekt en boeit.

Zou 't niet mogelijk zijn, den man uit de vrouw, of de vrouw uit den man te leeren kennen? Zeker sommige mannen vallen ons tegen in hunne vrouwen en sommige vrouwen in hare mans, en bij getrouwde lieden zou ik dit diagnosticum

ongaarne missen; maar om het met eenig vertrouwen aan te wenden (ik spreek in 't algemeen) moet men beiden gekend hebben tijdens de declaratie. De werking van twee wezens zóó naauw verbonden, op elkander is oneindig grooter, dan men vermoedt, en die der vrouw op den man is niet de geringste. Of wat zou anders de reden zijn, dat deze zoo dikwijls aan gene zijne betrekkingen of vrienden opgeeft, en in hare beoordeeling van anderen wordt medegesleept, dat eene flemerige vrouw voor een man gevaarlijker is, dan eene Xantippe, en dat veel mans, of meer, of minder worden door hunne vrouwen: terwijl de man op de vrouw maar zelden veel vermag? Als de man vooruit wil en de vrouw achterblijft, of teruggaat, dan zal het gevolg wezen, zoo de krachten opwegen, stilstand, zoo ze ongelijk zijn, beweging naar die zijde, waar de overmagt is: en zoo is de een hinderpaal voor den ander en blijven aanleg en talenten voor iets hoogers ongeoefend, omdat zij onderdrukt worden. Wat al edele deugden, wat al voortreffelijke gaven en hoedanigheden sluimeren of slapen, omdat zij in 't huwelijk of belemmerd, of verstikt worden; en waar is de man of vrouw, die ongelukkig gehuwd, het niet ondervinden moest? Doch van den anderen kant, is een huwelijk wat het wezen moet, een leven in sympathie, eene opvoeding en oefening in liefde, een leven voor en met elkander: een geestelijk, een christelijk leven, hoezeer is het dan niet geschikt, om de sluimerende moreele talenten op te wekken en den mensch — man en vrouw op te leiden tot virtuosen in de liefde — eene virtuositeit, waarvan allen, ook die er meest naar trachten, nog verre verwijderd blijven, zoolang zij de grover zinnen van het sterfelijk ligchaam niet hebben afgelegd.

Het is eene behoefte, de studie van het huwelijk als inleiding te behandelen tot de studie der kinderen. Zij is de Ouverture op de Opera, die er inniger meê accordeert, dan gemeenlijk Ouverturen op Opera's slaan. En als wij dus de vrouw en man, als moeder en vader bestudéren, kan het ons dan wel bevreemden, zooveel fouten in de opvoeding van het kroost te zien?

De pligten eener moeder, zegt een Engelsch Schrijver, die den kleinen mensch zal opvoeden, worden gerekend zoo een-

voudig te zijn, en zoo ligt te leeren, of van zoo weinig beteekenis, dat eene vrouw, aan wie men niet het minst zou durven toevertrouwen, voldoende geacht wordt, of meer dan voldoende in staat tot de zorg en leiding van kinderen, en dat de ongeschikste moeder, het onkundigste, domste vrouwelijk wezen tot zulk een post ten volle bekwaam wordt geschat. Zou men niet denken, dat zekere mate van oplettendheid besteed moest worden op de natuurlijke gesteldheid van het kind en op de middelen, om het voor zijne hooge bestemming als lid der maatschappij te vormen? Worden onze dochters groot gebragt, om op het wereldtooneel uit te blinken, zij zullen weinig zijn voorbereid, om in den stillen huisselijken kring een geslacht op te voeden, gezond naar ligchaam en ziel: en zelfs bij de schitterendste geestvermogens zal hare armoede van gemoed, die zich niet eens boven den gewonen stand der eigenliefde of zelfzucht verheffen kon, te scherper afsteken. Zoo zien wij in de meer beschaafde klassen der zamenleving het treurig contrast van overvloed en gebrek, van weelderig vernuft en bekrompen gevoel, en bekleedt dikwijls eene dwaze vooringenomenheid met eigen kroost de plaats, die eene liefde door Godsdienst geheiligd en gelouterd moest innemen! Roemzuchtige ouders wenschen ook in hunne kinderen hunne eerzucht te bevredigen, en hunne kinderliefde is niets meer en niets anders, dan eene uitbreiding en voortzetting hunner eigenliefde.

De opvoeding der kinderen vordert van de zijde der ouders, en in de eerste plaats van de zijde der moeder zekere studie: geene studie uit boeken te leeren, maar studie te leeren in het leven en wel voor alles zelfstudie. De vrouw, die haar eigen gestel bestudeerd heeft, is reeds een groot eind wegs gevorderd, om het gestel van haar kind te leeren kennen. Oplettendheid op zich-zelve, op hare gezondheid, op den gang harer machine, op hetgeen dien gang stoort en bevordert, oplettendheid op haar geslachtsleven, hare zwangerschap, op haar zog en op den kleinen zuigeling, zal haar meer onderrigt geven, dan de raad van vreemden, en als zij raad behoeft, wien zou zij 't eerst en meest raadvragen, dan een kundig en ervaren geneesheer, die tevens vriend des huizes is? Geen geleerdheid wensch ik haar toe, maar geest van waarneming, natuurstudie,

waardoor de fijngevoelige en verstandige vrouw uitnemend geschikt is. Bezit zij evenveel gezond verstand, als moederlijke liefde, zoo kan zij het in die kunst van waarnemen van haar kind ver, zeer ver brengen. Heeft zij zich gewend aan matigheid, zindelijkheid, orde, leeft zij, als men 't noemt, op haar diëet, was zij gewoon haar leven: spijs en drank, waken en slapen en andere functiën te regelen, zorgde zij voor gelijkmatige temperatuur harer zenuwen, voor hare humeurstemming, wist zij hare aandoeningen en driften te bedwingen, haar zielerust en zielekalmte te bewaren, zich te wachten voor zekere commérage, die meer begaan is met de fouten en gebreken van anderen, dan met eigen gebreken en fouten, had zij geleerd, goedwillig en toegevend te zijn jegens hare natuurgenooten, en gestreng jegens zich-zelve: betrachtte zij in één woord de christelijke liefde en streefde zij naar dat ideaal, hetwelk de menschkundige Paulus zoo heerlijk geteekend heeft, o! twijfelt er niet aan, zij is bestemd, om de uitverkorene moeder te zijn van beminnenswaardige kinderen!

De liefde is vindingrijk, de liefde leert waarnemen, de liefde leert studeren en kennen, de liefde leert verstaan en begrijpen, wat het sprakeloos kind niet in woorden kan uitdrukken. De kunst van opvoeden bestaat, even als de kunst van genezen, meer in het voorkomen, dan in het heelen van het kwaad, meer in het wegruimen van hindernissen, dan in het aanvoeren van hulpmiddelen, meer in het afwachten, dan in het haasten, meer in het vrijlaten, dan in het dwingen, meer in het terughouden, dan in het aanzetten, meer in het tegemoet komen, dan in het tegenaandruischen.

Eene eerste voorwaarde bij de physieke opvoeding van het kind, is het regelen en gewennen aan orde. De maag moet niet telkens, zonder bepaling van tijd of hoeveelheid, voedsel ontvangen: tijd en maat van het zogen moeten geregeld en bepaald worden, in overeenstemming met den levensregel der moeder en de behoefte en het belang van het kind. Hoe kan eene maag wel opgevoed worden, die alle oogenblikken van dag of nacht met zog gevuld en met pap overladen wordt? Hoe kunnen hersenen welgesteld zijn, zoo ze niet door geregelden, natuurlijken slaap verkwikt worden? Hoe kunnen spieren zich

oefenen, als de ledematen in windselen gewikkeld zijn? Hoe kunnen longen en bloed gezond blijven, als het kind in een bedorven kamerlucht moet ademen? Hoe kan de huid werken, als zij niet behoorlijk gereinigd en verfrischt wordt? Hoe kunnen de zintuigen zich volmaken en zamenstemmen, als de mate van licht en geluid niet berekend en gewijzigd, of het kind, hetzij door achteloosheid, hetzij door bezorgdheid, nu eens overprikkeld, dan weder verweekelijkt, nu eens te weinig en te rusteloozen slaap geniet, dan weder door ieder geritsel gewekt wordt. Want, even als het kind door emoties niet mag worden overstelpt, evenmin mag het door vermijding van alle prikkels vertroeteld worden. Kinderen, die gewend zijn, in de diepste duisternis en stilte te slapen, zullen bij het minst gedruisch ontwaken, en even als koude hinderlijk is, kan ook te groote warmte het zijn. Bij dat alles komt het individueel gestel van het kind in aanmerking en deszelfs meerdere of mindere gevoeligheid. Ook de regeling der overige functiën is noodig. En reeds van de eerste kindsehheid hangt veel af, met betrekking tot de kalme, rustige, gelijkmatige zenuwstemming voor 't volgend leven. Moeders, die daarop letten, kunnen zich de moreele opvoeding gemakkelijk maken en tevens voor het toekomstig geluk der kleinen zorgen. 't Is ongeloofelijk, hoe veel gewoonte op het kinderlijk gestel vermag, Gewent de moeder haar kind aan vaste tijden van slapen en waken, van eten en drinken, van ligchaamszuivering en ligchaamsreiniging, gewent zij het, de kleine zintuigen en spieren in zekere orde te oefenen, naar haar te luisteren, op hare bewegingen te letten, haar neuriën te volgen, hare kleine kunstjes na te bootsen, volgt zij in dat alles zekere methode, haar kind zal haar verrassen door zijne gestadige vorderingen. Had men niet te zeer boeken en prenten in 't hoofd, de kinderen zouden oneindig beter hunne zinnen leeren gebruiken en hunne ledematen bewegen en oefenen. Studie en onderzoek der voorwerpen zijn kinderen aangeboren, en als zij hun speelgoed breken, als zij alles overhoop halen, men schrijve het niet toe aan lust tot verwoesten of vernielen: het zijn waarnemingen, het zijn proefnemingen, die het kind in 't werk stelt, om de verhouding tusschen hem en de voorwerpen te weten, om met

aard en inhoud van alles wat hem omringt, van naderbij bekend te worden. Het beproeft wat onder zijn bereik komt, bekijkt het van alle kanten, of brengt het aan den mond, en betast en bevoelt het. Instinktmatig, 't is waar, zijn in 't eerst deze bewegingen: doch zij zijn volkomen berekend, om hoe meer het hersenorgaan ontwaakt, des te meer van natuurinstinkten natuurstudiën te worden. De kinderziekten zijn maar al te dikwijls gevolgen van verkeerde leiding en onverstandig bestuur der kinderlijke organen en verrigtingen. »»'t Is verwonderlijk, schrijft Dr. COMBE, met wat eenzijdigheid van begrip, zelfs verstandige ouders, het eten beschouwen als de grootste troost en het eenig geneesmiddel in alle pijn en ongemak en kwelling der kleinen. Valt een kind en bezeert het zich, aanstonds wordt zijn geschreeuw gestild door een klomp suiker in den mond te duwen. Is het uit zijn humeur om het verlies of gemis van speelgoed, het wordt bedaard door zoeten koek, krijgt het van al dat snoepen buikpijn, een pepermunt is het tegengif. Omdat de mond open is, als het schreeuwt, en de mond met de maag is verbonden, besluiten de ouders, dat de mond open is, om de maag te vullen, en stoppen die vol, niet bedenkende, dat de mond ook leidt tot de luchtpijp, en zoowel geopend kan zijn, om lucht in de longen te brengen, als om voedsel te brengen in de maag, en dat zoo ze die opproppen met suikergoed of podding, als zij geopend is voor de lucht, zij gevaar loopen van het onnoozel wicht te doen stikken: terwijl zij wenschen het te vrede te stellen. Iedereen moet hebben opgemerkt, dat aanvallen van kramphoest veroorzaakt zijn door brokjes voedsel, die onder zulke omstandighedeu in de luchtpijp waren ingedrongen.""

Eene tweede vraag is : of het schreeuwen en schreijen van kinderen altijd een bewijs is van lijden en altijd gesust moet worden. Wat sterke behoefte het schreeuwen is voor kinderen, kan men dagelijks bij hunne spelen opmerken : en dat kindergeraas en kindergedruisch, dat hunne woestheid en wildheid en vernielzucht niet altijd stoutheid is, of ondeugd, maar integendeel veeltijds krachtsoefening en gezondheidsuiting, blijkt onder anderen daaruit, dat de wildste, levendigste kinderen gemeenlijk de gezondste zijn, en de stilste en bedaard-

ste gemeenlijk de zwakste en teêrste. De opvoeding der longen, de zorg voor zuivere lucht, is een punt in de behandeling van kinderen, dat algemeen veronachtzaamd wordt. Vanwaar anders die menigte slagtoffers van longziekten (zij maken volgens HERIBERT DAVIES berekening $\frac{1}{3}$ der sterfgevallen uit, en SMILES beweert, dat alleen in de Britsche Eilanden 's jaarlijks 50,000 menschen aan longtering sterven: in Londen stierven in 1846 aan longziekten 6460 kinderen van 1—5 jaren) ten gevolge van gebrek aan zuivere lucht, aan vrije uitzetting der borst in 't ademhalen en van behoorlijke oefening der longen.

Geen meerder zorg wordt 'er besteed aan de huid, dat hoogstbelangrijk werktuig van bloedzuivering, noch aan de kleeding, die zoo dikwijls de vrije beweging van spieren en ledematen hindert: terwijl men de ongelukkige kinderen opschikt als poppen, en hen dresseert, om zich naar hunne kleederen te voegen, en de jongens het spelen verbiedt, opdat zij het mooije nieuwe pak niet zouden bemorsen of scheuren, en de meisjes de lust tot pronken inplant, die haar later voor zooveel goeds onvatbaar maken, en tot zooveel kwaads zal doen overhellen. Maar wat nog het ergst van alles is, dewijl men de kinderen niet bestudeert en niet begrijpt en verstaat, gevoelen zij al van hun eerste kindschheid, dat dorre, dat ledige, dat gebrek aan sympathie, hetwelk hun jeugd verbittert en kil en treurig en eenzaam maakt: of wat even ongelukkig is, worden zij door dwaze toegevendheid en involging van hunne nukken en grillen bedorven, om naderhand van hunne ouders verwijderd, op kostscholen te worden grootgebragt, waar *leeren* en wel leeren uit boeken het groot doel der opvoeding uitmaakt; maar noch de aanleg tot natuurstudie genoegzaam aangekweekt, noch de gebreken van het zedelijk karakter genoegzaam verbeterd worden: eene taak, daarom te moeijelijker, omdat zij zich over zoo velen uitstrekt en zoovele uiteenloopende naturen en geaardheden omvat. Doch keeren wij van dezen uitstap tot onze kinderpraktijk terug.

Wat ik ondervond bij de behandeling van kinderpatienten, heeft mij overtuigd van de noodzakelijkheid van anthropologisch onderzoek, om met hun toestand bekend te worden. Is het kind, dat gij behandelt, een eerste kind, gij kunt er zeker van zijn,

dat er dieëtfouten begaan worden, uit onervarenheid, of onkunde der moeder. Niet op eens leert de moeder de kunst, waarin zij later zich zal volmaken. Eerst misschien zal zij zich vormen naar een voorbeeld, hetzij van hare moeder, hetzij van anderen. Naderhand zal zij haar eigen weg gaan. Minder zal de doctor geraadpleegd worden, dan baker of vroedvrouw of andere vrouwelijke auctoriteiten. Somtijds de een of ander apotheker, die zich teregt of onregt den naam van kinderdoctor heeft toegeëigend. Om een duidelijk begrip te krijgen van de ziekten van het kind, moet men weten, hoe 't gezin is zamengesteld, waartoe het behoort. Treft ons bij het intreden in de ziekenkamer zekere wanorde en onzindelijkheid en onfrischheid van lucht, zoo moeten wij vreezen, dat voor zuivere luchtinademing en goede huiduitwaseming of huidcultuur geen zorg wordt gedragen, en dat de darmhuid evenmin goed werken zal. Is het kind dof: ligt het met half gesloten, starende oogen in de wieg: zijn urienexcretie en defaecatie gestoord, het vermoeden is groot, dat slaapmiddelen gegeven zijn, om moeder, baker of min rust te bezorgen. Is het mager en rusteloos schreeuwend, men denke aan gebrek aan zog. Heeft het stuipachtige trekkingen, men lette op gemoedstemming, bloed- en zenuwtemperatuur der min. Een kind, dat pijnlijk schreeuwt, moet ontkleed en naakt onderzocht worden. Zonder zoodanig naauwkeurig onderzoek kon het gebeuren, dat het prikken van een speld of naald door papaversiroop gecureerd wierd, of chirurgicale gebreken door therapie: flaters of blunders, die maar al te dikwijls begaan zijn. Nergens is de gewone diagnostiek en nosologie minder gepast, dan bij kinderen en kinderkwalen. Met het hoofd vol ziektebeelden nadert de diagnosticus de wieg: eene kennelijk belemmerde functie doet hem aan bekende vormen denken. De ziekte krijgt een naam en de naam een recept, zonder dat de oorsprong der ongesteldheid nagevorscht, of de gang der kleine machine bespied wordt. Ondertusschen niets is natuurlijker, dan dat de geneesheer, zonder met den ganschen levensregel van het kind bekend te zijn, over den toestand van het kind niet kan oordeelen. Het regelen der dieët zal menigmaal reeds voldoende zijn, om de gezondheid te herstellen. Heeft de moeder of min zog? Hoe dik-

wijls krijgt het kind de borst; wanneer, bij dag of nacht; slaapt het op de borst; is het weldoorvoed; hoe zijn de excretiën? Hoe is verschooning en kleeding? Is de kinderkamer een ruim en luchtig vertrek, of een déchargekamer, gekozen tot gerief der ouders of der huishouding, buiten berekening van windstreek, of zonneschijn, of ligging, of omvang, of verdieping, of hoogte? Hoe is bed, of wieg en wiegekleed en dekking en ligging en plaatsing van het kind? Wordt voor luchtvernieuwing zorg gedragen? Wordt behalve het zog ook pap toegediend? Worden kind en moeder zuiver gehouden? Leeft de moeder geheel en onverdeeld voor haar kind, of voor genoegen en uitspanning? Gunt zij zich den tijd, om op alles te letten en haar zuigeling waar te nemen, of verlaat zij zich op de zorg van baker, min of dienstboden? In welk saisoen is het kind geboren? Hoe is het weder? Leeft het kind in de lucht, of op de kinderkamer? Geeft het teekenen van een ligt ontstemd zenuwgestel, van neiging tot stuipen? Hoe is de slaap? Hoe de begeerte naar voedsel, hoe de ademhaling en bloedsomloop en huidwarmte en kleur? Hoe de spierbeweging: hoe de werking der onderscheiden zintuigen? Zietdaar eenige uit de menigte vragen, die gedaan en beantwoord moeten worden, om een volkomen denkbeeld van den gezondheidstoestand en levensregel van het kind te hebben. Al hetgeen wij tot dusverre bezitten, in reeksen van monographiën, is verre van voldoende te zijn. Want bij den eenen schrijver is het de kunst, die boven alles geldt: bij den anderen de wetenschap, en wel hoofdzakelijk de anatomisch-pathologische wetenschap; bij den derden het systeem, of de classificatie: nosographie, nosologie, het beschrijvende en rangschikkende gedeelte van hun vak, dat hen boeit en bezig houdt. Onder dat alles gaat het eigenlijk doel der kinderpraktijk verloren en zijn het minder kindergeneesheeren, of liever kindervrienden, dan wel of louter therapeuten en practici, of anatomen, of nosologen, die hunne liefhebberijstudie op hunne kleine patienten toepassen. Ik vorm mij een geheel ander begrip van een kinderdoctor, die bovenal anthropoloog zijn moet, om het belang van zijn vak te gevoelen en er mede ingenomen, geheel mede vervuld te zijn. Want juist op kinderen past anthropologische studie, en met kinderen be-

hoort die studie aan te vangen, om naderhand op volwassenen te worden voortgezet. Het kinderlijk gestel is nog eenvoudiger en minder door allerlei verkeerdheden in leven en levensregel van den normaalstaat afgeweken. Het kinderlijk gemoed is nog meer open, onschuldig, minder onopregt, gemaakt, gekunsteld. Het kinderlijk verstand is nog minder bedorven, door veroordeelen beneveld, verblind. De kinderlijke wil uit zich nog meer duidelijk en sprekend. Gelaatstrekken, gebaren van het kind zijn minder te miskennen, gemakkelijker uit te leggen: in 't kort de natuur is hier nog niet zóó geheel ondergeschikt aan de kunst, of door de kunst veranderd en onkenbaar gemaakt, dan dit wel op later leeftijd plaats heeft.

Onder de beroemde kinderdoctors bezitten wij van sommigen levensberigten, die ons gelegenheid geven zullen, om te spreken over hetgeen wij bij zoodanigen verlangen, die zich dit gedeelte der praktijk meer bijzonder aantrekken.

Eene eerste plaats behoort aan den Zweedschen Ridder Rosen van Rosenstein, wiens boek over de ziekten der kinderen door onzen Sandifort in 't Hollandsch uitgegeven, in der tijd grooten opgang gemaakt heeft. Het valt in denzelfden tijd waarin Tissot's en andere populaire geschriften over de geneeskunde het licht zagen. Eene tweede plaats behoort aan Formey, wiens korte beschouwing van kinderziekten, vooral met betrekking tot het motto opmerking verdient: waarbij vergeleken kan worden Heim's recensie van Henke's werk over de kinderziekten en dat werk zelf. Latere schriften der Engelschen en bovenal dat van Dewees den Amerikaanschen vrouwen- en kinderdoctor toonen ons eene toenadering tot het eigenlijk doel, dat wij met onze anthropologische studiën beöogen. Naderhand willen we op dit punt terugkomen, om nu nog een enkel woord te zeggen over den invloed en het vermogen der ouders op gestel en aard en karakter der kinderen.

Bij het ontstaan van het nieuwe wezen werken de beide ouderlijke naturen zeer onderscheiden. Het vegetatieve leven hangt waarschijnlijk veel af van de moeder; gelijk ook zij het is, voornamelijk, die het gemoed harer kinderen vormt: terwijl de vader grooten invloed schijnt uit te oefenen op het animale leven en op het kinderlijk verstand. Stelt men zich nu

voor een verstandelijk ontwikkeld vader en eene moeder van een zuiver gemoedsleven, zoo is daarvan voor het kind veel te wachten. Maar stelt denzelfden vader en eene moeder van een bekrompen, egoïstisch gemoedsbestaan, zoo zal er eene onevenredigheid ontstaan in de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der kinderen, die maar al te veel wordt waargenomen.

KINDERPATIENTEN.

Kinderpraktijk is daarom zoo moeijelijk, omdat wij meestentijds bij het objektief examen bepaald zijn (hoezeer dit ook van een anderen kant zijne voordeelen en voorregten hebben moge). Het subjectief examen vervalt, zoolang het kind zijne gewaarwordingen niet duidelijk kan uitdrukken. Om die reden is physiognomiekunde (waarmede ik ter dezer plaatse pathognomie bedoel, of de kennis van het lijden, dat zich in gelaat en voorkomen van het kind te kennen geeft) om die reden, zeg ik, is physiognomiekunde hier van zooveel gewigt. Want de gelaatstrekken der kleine patienten zijn gewoonlijk de eerste tolken van ziekte. Algemeene regelen falen, zoolang ze niet door kennis van het individu zijn toegelicht.

Ik heb waargenomen, dat het verschil tusschen kinderen en kinderen niet minder groot is, dan tusschen volwassenen onderling: hoewel het bij dezen zich met sterker trekken openbaart. Wat men rustige en onrustige, zoete en stoute kinderen noemt, zijn kinderen van een minder of meer bewegelijk en gevoelig zenuwgestel. De bewegelijkheid en gevoeligheid van het zenuwgestel openbaart zich doorgaans in het ongeregelde der digestie — in dyspepsie, die van reflectiewerkingen vergezeld is en op de overige organen en verrigtingen terugwerkt. Een gezond kind moet aan de borst insluimeren en op de borst slapen, urien- en darm-ontlasting moeten meermalen daags zonder hinder geschieden, en huidwarmte, ademhaling, bloedsomloop regelmatig zijn. Kinderen, die veel schreeuwen, onrustig slapen en nu eens verstopt, dan weder loslijvig zijn,

missen het noodzakelijk evenwigt, en zullen gemeenlijk minder doorvoed zijn, dan andere. Kinderen die laat tanden krijgen, laat leeren loopen, of praten, en daarbij ligt stuipachtig worden, behooren tot deze catégorie. Bij dezulken is het regelen van diëet eene eerste behoefte, om het zenuwgestel te bedaren, of in orde te houden. Uitersten van warmte en koude zijn hun even nadeelig, en de zorg voor zuivere lucht en zindelijkheid, voor wasschen en reinigen des ligchaams is hun tot behoud der teedere gezondheid allernoodzakelijkst.

De schriften over kinderziekten hebben één groot gebrek, dat, terwijl zij het getal der ziekten boven mate vermenigvuldigen, zij vergeten den gang van het ziekteproces na te gaan en te vervolgen. De eerste aanleg der kinderen tot ziek zijn, het grootste bij die, welke van zwakke, ziekelijke ouders geboren worden, ontwikkelt zich te meer, naarmate er minder zorg besteed wordt aan het regelen der levensverrigtingen. Daarom zullen de eerste kinderen zelden de gezondste zijn, niet alleen, omdat het gestel der ouders, van vader of moeder, zoo zij vroeg gehuwd zijn, nog niet stevig genoeg was, maar vooral, omdat de ouders, en bepaaldelijk de moeder in de kunst van haar kind op te voeden en groot te brengen nog leerlinge is. Geeft zij zelve het de borst, zoo zal ook als haar zog gezond en overvloedig is, het kind bij ieder geschrei aan de borst gestild worden en dus met zog overladen: terwijl de maag het overmatig en gedurig ingezogen voedsel niet behoorlijk zal kunnen verteren, vooral zoo het kind nog daarenboven met pap gevoerd wordt. Als dan het kind niet op zijn tijd gereinigd wordt en verschoond, als het in een bedompt vertrek, zonder geregelde luchtverversching moet ademen, en gebrek heeft aan licht, dan wordt reeds nu de grond gelegd tot klier- en wormziekten. Is de moeder buiten staat, of ongeneigd, zelve haar kind te zogen en wordt het of aan eene min toevertrouwd, of met koemelk of pappen groot gebracht, dan is het gevaar niet minder groot, dat het door verwaarloozing, of verkeerde behandeling schade zal lijden. Want zelfs dan, als de min volkomen gezond is, zal de veranderde levenswijs, overdaad en traagheid, en de zucht om haar ter liefde van het kind goed te doen en te ontzien, menigmaal haar gestel en dus

ook haar zog benadeelen: terwijl bij kunstvoeding het voedsel of in hoeveelheid, of in hoedanigheid afwijkende evenmin aan de gezondheid der zuigelingen voordeelig zijn zal.

In later tijd is 't gebleken, dat de koeijen niet minder aan tuberkels lijden, dan de menschen, en dat de pappen die bestanddeelen missen, welke haar als surrogaat van zog of melk eigen moeten zijn.

Gelijk maag en darmen een bijzonder bestuur en opvoeding vereischen, zoo is 't ook met de andere organen: met huid en ademhalingswerktuigen, met spieren, beenderen, en zintuigen. De frischheid der huid hangt af van het wasschen, reinigen en drooghouden. Dat dit zoo dikwijls verzuimd wordt, blijkt uit de menigte huidziekten — daauwworm, zeerhoofd, uitslagen; ook uit de slijmhuidziekten: als spruw, mondzeer (*muguet*) enzv. Dat de long en overige ademhalingswerktuigen niet naar eisch worden verzorgd, bewijst het gebrek aan zuivere lucht, dat men zoo dikwijls in de kinderkamers en huizen van rijken en armen waarneemt. De opvoeding van het hersengestel en de zintuigen hangt af van de regeling van slaap en waken: terwijl die van het spinaalstelsel in naauw verband staat met spierbeweging en vrije, door geen windselen of stijfheid, belemmerende kleeding.

Zijn die menigerlei kleine zorgen noodig tot de physieke opvoeding van gezonde kinderen, hoeveel meer zullen zij noodig zijn voor zieke, of zwakke, teedere wichten, die zonder dat spoedig zullen wegkwijnen en afsterven, of voor een ziekelijk leven worden groot gebragt. Daarentegen zullen orde en regel ook bij deze laatsten in staat zijn de wankelende gezondheid te schragen en de teedere organen te gewennen, hunne verrigtingen met die juistheid te volbrengen en te volvoeren, dat de gezondheid van geheel het volgend leven er door bevorderd en bevestigd wordt: eene stelling door eigene en vreemde waarnemingen gestaafd en bewaarheid.

Doch het is niet voldoende de organen der kinderen voor hunne bestemming op te voeden, het is daarenboven noodig, de onderscheiden leeftijden in acht te nemen, en op de onderscheiden gestellen der kleinen te letten.

Betreffende het eerste punt, merk ik aan, dat bij het spenen

het voedsel geëvenredigd moet zijn aan de krachten en behoeften van het kind en dat de opvoeding van zintuigen, spieren, beenderen en spraakorganen niet minder geregeld moet worden. Voert men het kind met grof, zwaar voedsel, matigt men noch licht, noch geluid voor oog en oor, laat men 't kind te vroeg staan en loopen, zorgt men niet voor spraak- en stemoefeningen, of verhaast men ze, zoo kunnen van de eene zijde hersenen en zenuwen, en van de andere spieren en beenderen en spinaalstelsel door ziekten worden aangedaan, die op bouw en welvaart der kleine machine allerongunstigst zullen werken en of een ontijdig sterven, of een ziekelijk kwijnend leven ten gevolge zullen hebben. Dat het later schoolleven mede niet buiten gevaar voor de gezondheid is, zal ik wel niet behoeven te herinneren, noch u wijzen op al hetgeen door mij vroeger en door zoo vele anderen met mij over dit hoogstbelangrijk onderwerp is medegedeeld.

KINDERDOCTORS.

Niet iedereen is tot kinderdoctor bekwaam. Die praktijk vordert bijzondere talenten en deugden. De kinderdoctor is een type, die wij maar zeer zelden ontmoeten en daarom is de kinderpraktijk dikwijls in vreemde handen. Wat wij in een kinderdoctor regt hebben te verlangen, zal dan 't best begrepen en verklaard kunnen worden, als wij met eenigen der meest bekenden en vermaarden onder allerlei natiën kennis gemaakt zullen hebben. Want in ieder land heeft de kinderpraktijk iets eigenaardigs, dat haar kenschetst en onderscheidt. De kinderdoctor is een ander persoon in Zweden, Duitschland, Frankrijk, Engeland en Amerika: gelijk ook Zweedsche, Duitsche, Fransche, Engelsche en Amerikaansche moeders niet dezelfde zijn. Dáár zal men de bekwaamste kinderdoctors aantreffen, waar de meeste ouderliefde heerscht. Eene moeder, die haar zuigeling op het land stuurt en aan eene vreemde min overgeeft, ouders die hunne kinderen van de vroegste jeugd naar bewaar- of kostscholen zenden, om 'er zich van te

ontslaan, kunnen bij den doctor hunner kinderen niet dezelfde belangstelling verwachten, als zij welke zich aan die ouderpligten niet onttrekken en hunne kinderen zelve verzorgen. En waarom zou ik hier niet aan ons Nederlanders met achting gedenken, aan onze moeders en vaders, die door de teedere zorg voor hun kroost zich zoo gunstig van anderen onderscheiden? Geen wonder dan ook, dat het onder ons zelden aan bekwame kinderdoctors ontbroken heeft: ofschoon wij volgens onze bekende, welligt te groote nederigheid gewoon zijn, ons van vreemde schriften en vertalingen tot handleidingen of leerboeken voor dit gedeelte der praktijk te bedienen.

ROSEN VAN ROSENSTEIN.

Wat den beroemden TISSOT bewoog zijne raadgeving voor de gezondheid van den gemeenen man uit te geven, bewoog ook ROSEN VAN ROSENSTEIN eene handleiding te schrijven tot de kennis en genezing van de ziekten der kinderen. Beide geschriften zijn tot volksboeken bestemd en door philanthropen geschreven, om het gebrek aan geneeskundige hulp te vergoeden. De laatste gaf in almanakken zijne verhandelingen stuksgewijze uit, die naderhand bijeenverzameld zijn uitgekomen. Hij voorzag daarmede in eene behoefte, die niet alleen in Zweden, maar ook elders gevoeld werd, en zijne Handleiding mag als het begin eener rijke litteratuur voor dit vak der praktische geneeskunde worden aangezien. De Heer ROSEN was bijzonder bevoegd, om de rij der schrijvers over kinderziekten te openen. Zijne wereld- en menschenkennis, door reizen en gezellig verkeer verrijkt, zijne theoretische studiën, zijne veeljarige, drukke praktijk, zijne belezenheid, maar inzonderheid zijn persoonlijk karakter, zijn innemend voorkomen, vriendelijkheid, geduld, zagtaardigheid, oplettendheid bewijzen het; hoewel zijn boek den stempel draagt van den tijd, waarin het verscheen en als eene eerste, onvolkomene proeve in een vak, dat nog geheel onbekend, of althans onbearbeid was, beschouwd moet worden: een vak hetwelk nog in dien toestand

verkeerde, welken men dien der kindschheid noemen kon. Naauwelijks aan dat tijdperk ontwassen, hetwelk men traditioneele ondervinding zou kunnen noemen, begon zich de kunst haar en hare belangen aan te trekken, en eene therapie te ontwerpen, die nog geheel onvolkomen, en door geene genoegzame studie bevestigd, het kenmerk droeg van haren empirischen oorsprong en nog verre af was van die eenvoudigheid, welke eerst later bereikt wordt. Slechts hier en daar erkent men den oorspronkelijken waarnemer. Rosen's raadgevingen zouden in onze dagen voor 't meerderdeel, zelfs onder eerstbeginnenden, weinig navolging vinden. Over 't algemeen moet men de aanmerking maken, dat de kunst al te bedrijvig is en de middelen te zeer werkzaam, of verhittend en prikkelend. Ook blijkt het niet duidelijk, of des schrijvers raadgevingen door voldoende uitkomsten geregtvaardigd zijn. Ik zou er aan twijfelen en vermoeden, dat hij, gelijk velen zijner nakomelingen, meer geleerd dan ervaren practicus was. Ten minsten de voorschriften of recepten verdienen weinig navolging. Die over praktijk schrijven, zijn niet altijd de meest geoefende, de meest ervarene; de beste practici hebben zelden of tijd of lust tot schrijven.

Omtrent de voorgeschreven middelen merken wij aan, dat het gebruik van *opiata* van de eene, en dat van *tonica* van de andere zijde ons voorkomt niet wel met het kinderlijk organisme overeenstemmen. Teregt hebben latere schrijvers de stelling geopperd, dat kinderen veel aan ontsteking-ziekten lijden en er meest voor blootstaan: en wat het gebruik van *opiata* aangaat, de ondervinding leert, dat het kinderlijk gestel die maar zelden verdraagt.

Leest men de verhandelingen over bijzondere ziekten, zoo bemerkt men eene groote begeerte van den schrijver, om vele onderscheidingen te maken en vele toevallen op te tellen, en voor bijna ieder toeval een bijzonder recept te geven. Zijn werk vertoont ons dien toestand der kunst, waarin therapie hoofddoel en waarin polypharmacie nog zeer in zwang was: waarin men tevens veel ophad met geleerde citaten van andere schrijvers, en veel hechtte aan auctoriteiten; terwijl kritiek nog grootendeels ontbrak, en aan wetenschappelijke studie wei-

5*

nig of niet gedacht wierd. Later is die wijze van behandeling der kinderziekten meer en meer verbeterd en de therapie door andere studiën vervangen, zoo diagnostische, als anatomisch-pathologische.

Om het werk van den Heer Rosen juist te beoordeelen, moet men in 't oog houden, dat het tot handleiding dienen moet voor leeken in de kunst en derhalve slechts oppervlakkige voorstelling toelaat. Buiten twijfel zijn verscheiden hoofdstukken in dier voege bewerkt, dat het tot dat oogmerk gebruikt kan worden. Evenwel zijn er wederom andere, die voor het publiek te geleerd zijn: terwijl de middelen voor hetzelfde oogmerk niet eenvoudig gekozen zijn. Gaarne erken ik, dat het geen gemakkelijke taak is voor ongeletterden over geleerde onderwerpen bevattelijk te schrijven. Doch zal een boek van dien aard algemeen nuttig zijn, dan behoort het zoo ingerigt te worden, dat het voor ieder verstaanbaar zij. Dewees kan in dit opzigt met Rosen vergeleken worden, en men moet erkennen, dat hij beter, dan deze den regten toon heeft weten te treffen. Echter vergete men niet, dat het verschil van tijd groot is en dat Dewees in dit opzigt alles voor heeft boven zijn mededinger. Want het zou hoogstonbillijk zijn, Rosen naar onzen tijd te willen beoordeelen: eene onbillijkheid, waaraan zich onze geleerde tijdgenooten maar al te zeer schuldig maken, als zij laag op hunne voorouders neêrzien en zich met zooveel hoogmoed en laatdunkendheid op hunne meerdere kennis en beter inzigt verheffen: eene trotschheid en laatdunkendheid, die geen grond heeft, dan het lot der geboorte in eene eeuw, die van de kennis van vroeger eeuwen heeft kunnen gebruik maken tot eigen verbetering.

Een voornaam gebrek in dergelijke schriften is dat, 't welk de manier betreft, waarin zij geschreven zijn. Te weten eene zekere vertooning van kunstvermogen, hetwelk bij de uitkomst bedriegt, omdat het niet op voldoende ondervinding berust. Het is een gebrek, dat ook latere schriften, van Hufeland bijv. aankleeft en oorzaak geweest is, dat men thans alle geneesmiddelen verwerpt, omdat men 'er het vertrouwen op verloren heeft. De grond van dat gebrek is echter evenmin bij de vroegere schrijvers over kunst, als bij de latere over wetenschap

weggenomen. De illusie omtrent het vermogen der kunst heeft voor eene andere illusie omtrent het vermogen der wetenschap plaats gemaakt: waarbij men verwachting verwart met bezit en gelijk het spreekwoord zegt: de huid verkoopt, voordat de beer gevangen is; of van eene wetenschap droomt, die in een ver verwijderd verschiet ons tegenschemert. Deze laatste illusie is daarom te gevaarlijker en te meer te misprijzen, omdat zij valt in menschen, die terwijl zij laag neêrzien op de ligtgeloovigheid hunner voorouders, bezig zijn zich-zelven omtrent de kundigheden en vorderingen hunner eeuw vergrootte en overdrevene voorstellingen te maken.

DE DUITSCHE SCHOOL.
HENKE, FORMEY, JOERG.

Nadat het werk van ROSEN VAN ROSENSTEIN verschenen was, is men begonnen de ziekten der kinderen meer *ex professo* te behandelen. In 't bijzonder heeft de Duitsche School zich van het onderwerp meester gemaakt en het meer uit een physiologisch oogpunt beschouwd. De natuurphilosophie had van haar genetisch standpunt de aandacht meer bij de ontwikkelingen en ontwikkelings-anomaliën bepaald en zoo hadden HENKE en LUCÄ afzonderlijke brochures over de ontwikkelingsziekten uitgegeven, en JOERG, als inleiding op zijn handboek de physiologie van den kinderlijken leeftijd vooraf doen gaan; terwijl FORMEY vooral op het nadeel let, dat de Browniaansche voorstelling van zwakte op het kinderlijk gestel overgebragt, gehad heeft. Alle verschijnselen toch, dus leert hij, wijzen op een toestand, welke juist het tegenovergestelde van zwakheid is. Want in dit tijdperk van 't leven wrocht de natuur wonderen van kracht. Wij zien het in den ligchaamsgroei en de gestadige ontwikkeling en toenemende zelfstandigheid van 't organisme. Bijkans alle ziekteverschijnselen bij kinderen getuigen van te groote groeikracht. De geneesheer, die het begrip van zwakte aan het ziekbed der kinderen medebrengt, is reeds daardoor tot kinderdoctor onbekwaam. Want zwak is

alléén dat wezen, hetwelk uit gebrek aan energie zich voortdurend niet in stand kan houden, en dit is bij het kind zoo weinig het geval, dat het veeleer dit vermogen in een veel hooger graad bezit, dan de volwassene. De staat van ontwikkeling, waarin het kind verkeert, wordt zoo dikwijls onjuist beoordeeld, omdat men dien als ziekte betracht en behandelt. Op dezen grond beweert de schrijver teregt, dat eene exspectatieve behandeling bij kinderen doorgaans gevorderd wordt en meest te pas komt. En op denzelfden grond prijst de als praktisch geneesheer beroemde HEIM eene antiphlogistische boven eene prikkelende, of versterkende geneeswijze in de kinderpraktijk aan, ter gelegenheid zijner recensie van het handboek van HENKE.

Gelijk men zich verwonderen moet, in dit handboek van HENKE op meer dan eene plaats prikkelende geneesmiddelen te zien aanbevolen, zoo is het belangrijk op te merken, hoe men na jaren ondervinding de geneesheeren op dit punt ziet terugkomen en op nieuw op eene deels exspectatieve, deels antiphlogistische methode ziet aandringen. De onthouding van eigenlijk gezegde geneesmiddelen, die thans zoo zeer in de mode is, kon voorzeker nergens gepaster zijn, dan in dit gedeelte der praktijk en nergens kon zij veiliger en meer onbepaald worden ingevoerd. Gedurende een veeljarige ondervinding zal men zich met mij hebben kunnen overtuigen, dat het regelen der functiën hoofdzaak is bij het behandelen van zieke kinderen, en dat men niet gelukkiger slaagt, dan met de meest eenvoudige wijze van zien en genezen. Eene ziekelijke groei en ontwikkeling is de grond van verre de meeste kinderziekten. Het zij die zich in deze of gene organen openbaart, onder deze of gene vormen: de grond blijft dezelfde en het herstel van het verbroken evenwigt, de voorname indicatie.

Ontegenzeggelijk behoort JOERG tot de voornaamste en voortreffelijkste vertegenwoordigers der Duitsche School van dit tijdvak, die even als DEWEES in onzen tijd zoowel over kinderpraktijk, als over vrouwenpraktijk uitmuntende handboeken heeft opgesteld. Verloskundigen zijn ook meest in gelegenheid beide gedeelten vereenigd te bestuderen, en beide gedeelten hebben daarenboven menig punt van aanraking en overeen-

komst. Joerg verzet zich met ernst tegen het algemeen aangenomen gevoelen, dat het kind als mensch in miniatuur beschouwd wordt, en poogt bovenal aan te toonen, dat het zijne eigenaardige natuur bezit, die eene afzonderlijke studie vereischt. Hij wil het kind in zijne levensgeschiedenis leeren kennen en vervolgt daarom den draad der historie van de eerste wording af tot aan de manbaarheid. Zelfs het psychische sluit hij van zijn onderzoek niet uit.

Joerg's praktijk is doorgaans rationeel: ofschoon hij niet altijd zich onthoudt van die polypharmacie, welke aan Duitsche medici van zijn tijd zoo eigen is en menig middel of recept aanraadt, hetwelk ik twijfelen zou, of het door een genoegzaam aantal feiten bekrachtigd is.

Wel eens, als ik die praktische schriften lees, bekruipt mij het vermoeden, of niet meer aan de schrijflessenaar, dan aan het ziekbed ontworpen is; want het is oneindig ligter een boek over praktijk te schrijven, dan praktijk aan het ziekbed met goed gevolg uit te oefenen. Hoe toch zou 't anders te verklaren zijn, dat zooveel raadgevingen van praktische schrijvers blijken aan 't ziekbed nutteloos te zijn, en dat men de practici zoo dikwijls klagen hoort, dat de voorgeschreven middelen door de zieken niet verdragen worden.

De kleinere schriften van Goelis en het meer uitvoerig werkje van Wendt zijn meer praktisch: doch het laatstgenoemde lijdt aan het meergemeld euvel van te groote vooringenomenheid met therapeutische hulpmiddelen en te onbepaald vertrouwen op derzelver werkzaamheid. Wanneer ik bedenk, hoeveel medicamenten in al die werken worden aangeprezen, die ik reeds lang of als werkeloos, of als schadelijk leerde kennen, en daarom van den catalogus mijner huis-apotheek heb afgeschrapt en niet meer gebruik, dan vraag ik mij-zelven wel eens, hoe die geëerde autheurs het met hunne praktijk stelden: of zij nog altijd zijn voortgegaan, met ze voor te schrijven, of dat zij wat anders leeren en wat anders doen. Menig praktisch voorschrift is zoo weinig praktisch, dat ik mij niet verbeelden kan, dat het met eenig succes heeft kunnen aangewend worden. Zoo kwam ik op het denkbeeld van eene kliniek of praktijk uit boeken: eene geleerde, eene boekenpraktijk, en van eene praktijk aan het

ziekbed: eene ervaringspraktijk. De eerste berust ten deele op redenering, ten deele op geloof of compilatie; dewijl de autheur zich voorstelt, hoe in een bepaald geval te handelen: waaruit de regelen der kunst ontleend zijn; of vraagt, hoe anderen zich hebben voorgesteld, of voorgeschreven, dat gehandeld moest worden. Daarom is veel, hetgeen in boeken over praktijk vervat is, onbruikbaar, vooral met betrekking tot kinderziekten en hare behandeling: en moet men het betreuren, dat zij die 't meest ervaren zijn, 't minst schrijven: zoodat wij wel een schijn bezitten der ervaring van anderen, maar het wezen missen en eene doorloopende traditioneele ervaring door deskundigen en veteranen geboekt, nog altijd een *desideratum* blijft.

Om die leemte aan te vullen, verlangen wij noch hand-, noch leerboeken of systematisch, of didactisch, maar korte, kernachtige, door feiten gestaafde, voldoende gestaafde en geregtvaardigde resultaten.

DE FRANSCHE SCHOOL.

BILLARD, VALLEIX, BARTHEZ ET RILLIET, LEGENDRE.

Nog waren de ziekten der kinderen het voorwerp niet geweest van een voortgezet anatomisch onderzoek. Morgagni had 'er zich over beklaagd. Billard ondernam die taak, na vroeger de ziekten des ouderdoms bestudeerd te hebben. De pathologie der eerstgeborenen was ter naauwernood ontworpen. Zij heeft ook hare eigene bezwaren, die haar volgens Billard's levensbeschrijver eenigzins gemeen zijn met de veeartzenijkunde: in zooverre namelijk het wicht zijn lijden niet kan te kennen geven. Wat aan 't examen ontbrak, trachtte Billard door anatomische studiën aan te vullen, en niet te vreden met eigen onderzoek, even als vroeger Rosen van Rosenstein, door reizen buiten 's lands zijne kundigheden te vermeerderen en uit te breiden. Zijne studiën der zieke kinderen bepaalden zich tot de eerste kindschheid. Hij begint met de verschijnselen, die het uitwendig onderzoek oplevert, om daarna over te gaan tot de geschie-

denis der ziekten in den moederschoot en bij en na de geboorte. Die ziekten bestudeert hij volgens de stelsels der organen, beginnende met een overzigt der ontwikkelingen van ieder orgaan en van deszelfs afwijkingen zoowel, als van deszelfs normaalstaat. Het kind, eerst automaat en instinktwezen, ontwaakt van lieverlede uit zijn organischen slaap, om tot vrijheid en willekeur te komen. De huid verandert langzamerhand van kleur en de opperhuid vernieuwt zich: en gelijk de kinderen verschillen in groei, zoo verschillen zij reeds bij de geboorte in grootte, zwaarte en bouw. De eerste kinderkreten in derzelver wijzigingen: de physiognomie, in zooverre zij of smart, of vreugde uitdrukt: de pols; de staat van zwakte bij de geboorte worden achtereenvolgens betracht, alvorens tot de historie der ziekten over te gaan. Bij die historie begint de autheur met de huid en doorloopt vervolgens de stelsels van digestie, respiratie, circulatie, innervatie, generatie enzv, altijd aanvangende met de ontwikkelings-anomaliën en aangeboren gebreken, waarbij wij den invloed bespeuren, dien de kennis aan de litteratuur van Duitschers en Engelschen op hem gehad heeft, de physiologische litterarische studiën der vreemden met de anatomisch-klinische der Fransche School vereenigende. Zelfs de waarnemingen der Amerikaansche artsen zijn hem bekend, even als die der Italianen. Wat hij aanmerkt betreffende de belangrijkheid der neusholte voor de ademhaling van zuigelingen, over den croup, die van de neusholte pleegt te beginnen en zich over larynx en trachea tot de bronchi uitstrekt, getuigt van de bijzondere studie, welke hij van dien leeftijd en hare ziekten gemaakt heeft: evenzeer hetgeen hij schrijft over den oorsprong van ziekelijke ademhaling, over de ontwikkeling der hersenen en haar invloed op de stuipen onder de dentitie.

Er is eene gedurige voortgang ook in dit gedeelte der kliniek waar te nemen; want reeds te voren herinnerden wij 't ons, in alle vakken van studie leert men zich eerst langzamerhand oriëntéren: men leert gedurig beter de methode van studie kennen en wat nog ontbrak, aanvullen. Hierop slaat wat Valleix in 't voorberigt zijner *Clinique des maladies des Enfans nouveau-nés* aangaande Billard aanmerkt: *Je me plais à reconnaitre que sous le point de vue anatomique, je me suis souvent trouvé d'accord avec*

Billard. En vervolgens vereenigende, wat deze gescheiden had, heeft hij met toepassing van getal en analyse de ziekelijke toestanden der pasgeborenen in hun verband en zamenhang voorgesteld en zich derhalve vooral en in de eerste plaats de taak opgegeven van eene kinderkliniek te schrijven naar het voorbeeld van Louis, den voorganger en het hoofd voor de medicinale statistiek in Frankrijk. Valleix begint met de pneumonie, die hij zegt, dat slechts onvolkomen bestudeerd is. 't Geen ik vroeger aanmerkte aangaande de zeldzaamheid van ziekelijke afwijking van één orgaan buiten die der overigen, wordt hier op nieuw bevestigd: daar slechts drie gevallen van eenvoudige pneumonie door den schrijver worden aangehaald; zelfs was bij meerderen de pneumonie gevolgd op andere ziekten. Dat de koude van den winter grooten invloed had op de ziekte der longen, blijkt uit den tijd waarin zij is waargenomen: toen ook bij volwassenen de pneumonie epidemisch heerschte. Wat de schrijver berigt omtrent de therapeutische behandeling, is hoogstonbevredigend en zoude tot het gevoelen doen overhellen, dat zoo ergens, hier de exspectatieve kuur op hare plaats was. Intusschen het getal waarnemingen is te gering, om er eenig zeker resultaat uit te kunnen trekken; want over 't algemeen komt het mij voor, dat analyse en statistiek alleen over eene groote massa feiten gaan kunnen.

Eene tweede aanmerking betreft de analyse zelve, die als zij zoozeer *en détail* wordt aangewend, mij toeschijnt, eerder tot verwarring te leiden, dan tot een duidelijk inzigt in de behandelde onderwerpen: eene fout van meer Fransche schrijvers — Andral, Louis en anderen. Nu de schrijver de onnaauwkeurigheid van anderen, en wel bepaaldelijk van Billard in sommige punten heeft trachten te verbeteren en ook hier en daar in dit zijn voornemen geslaagd is, is hij tot een ander uiterste vervallen: het gebrek namelijk van te groote uitvoerigheid, tot groot nadeel van de bedoelingen, die hij met zijn werk gehad heeft; zoodat wij niet kunnen nalaten ons Horatius waarschuwing te herinneren:

„„*In vitium ducit culpae fuga, si caret arte.*""

Het uitvoerig werk van Rilliet en Barthez had ten doel, zich

niet bij enkelde ziekten, aan den kinderleeftijd bijzonder eigen, te bepalen, maar ook die te behandelen, welke zij met oudere van jaren gemeen hebben. Hier is dus noch de anatomie pathologique hoofddoel, noch de kliniek, maar de nosologie. 't Is een doorloopend nosologisch handboek van kinderziekten, 't geen uit zijn aard breedvoerig worden moest: te meer, daar ook buitenlandsche werken geraadpleegd en beoordeeld zijn.

Zoo is de behandeling der kinderziekten van anatomisch, klinisch en van klinisch, nosologisch geworden. Zij is met anatomie begonnen en in nosologie geëindigd: terwijl de statistiek en méthode numérique 'er, hoewel nog slechts gebrekkig, op is toegepast. Maar voor anthropologische studie biedt zij weinig bouwstoffen aan. Zij boodt die ook niet aan in de studiën der Duitschers, die wij vermeldden: evenmin als in de *Récherches* van Legendre, die echter den ziektetoestand meer in 't groot en omvattend beschouwt. Zijn werk bezit voortreffelijke eigenschappen, die 't boven anderen onderscheidt. Wij wenden ons thans tot de werken, die in Groot Brittanje en Amerika over dit onderwerp, vooral in den laatsten tijd, zijn uitgekomen.

ENGELSCHE EN AMERIKAANSCHE SCHRIJVERS. UNDERWOOD — MAUNSELL AND EVANSON — COLEY — SMILES — DEWEES.

Van al de Engelsche werken over kinderziekten is er geen, dat meer populair is en langer crediet behouden heeft, dan dat van Underwood, waarvan nog onlangs de 10e Editie uitkwam. Wat mag toch wel de reden zijn van dien gevestigden naam? Wat anders, dan des schrijvers innige bekendheid en belangstelling met en in het lot der kleinen. Hij berigt ons, hoe hij door volharding er in geslaagd is, om vele schijndoodgeboren kinderen in 't leven te roepen: en in zijne teekening van de kinderphysiognomie en hare beteekenis lezen wij zijne deelneming evenzeer, als zijne ervarenis. »»Het voorkomen van het kind biedt ons, zegt hij, de meest belangrijke en de meest bevattelijke bladzijde aan, die de natuur ons in haar boek te lezen geeft.

In zijne kalmte lezen wij welvaart en onbelemmerde werking zijner organen en functies. In zijne lagchjes lezen wij zijn geluk naar ligchaam en ziel. In zijn uitdrukking van ongemak of pijn bespeuren wij vóór alles de eerste aanvallen van ziekte en ongesteldheid. Onze aandacht zal denkelijk 't eerst gewekt worden, door zekere schaduw van verandering, die eene naauwkeurige waarneming vereischt, om te ontcijferen en met hare bijzondere oorzaak te verbinden." " — Deze opmerking is bovenal gewigtig in 't geval van neiging tot stuipen. Lang vóór werkelijke stuipen ontstaan, wijst het voorkomen ons aan, dat zij naderen. Het voorkomen wordt stuipachtig. Dit weten de oude kindermeiden en spreken dan van binnenstuipjes. Ook is 'er iets, dat voor beschrijving vatbaar is: die vertrokken lip, die blaauwe loodkleurige tinten om den mond, dat loenzen met het oog, dat rollen met den oogbal: het ontgaat de teêrgevoelige moeder niet, noch den oplettenden geneesheer. Vooral belangrijk is het voorkomen in den slaap. Alsdan teekent zich de ligtste ongesteldheid. Hetgeen de schrijver omtrent dit punt leert, bewijst ons, gelijk ik vroeger zeide, zijne groote mate van oplettendheid. De behandeling daarentegen verdient, naar mijn inzien, minder lof: zij is te prikkelend, te verhittend; een gebrek dat de oudere schriften meer eigen is, dan de latere. Wij bemerkten het vroeger in Rosen van Rosenstein en konden het evenzeer in de Duitsche schriften opmerken, wier autheurs zich niet minder aan polypharmacie bezondigen.

Het werk van Evanson en Maunsell, waarvan de vierde uitgaaf voor tien jaren verscheen, munt uit in aetiologie: doch betreffende de therapie moeten wij dezelfde aanmerking maken, als boven. Het werkje van Coley, dat in 't Hoogduitsch, en zoo ik meen, ook in onze taal is overgezet, is een zuiver praktisch compendium. Het Amerikaansche van Dewees onderscheidt zich inzonderheid door de hygiëine: en nadert alzoo aan de schriften over hygieine, die in later tijd zoo menigvuldig waren. Zij wijzen de rigting aan, die de geneeskunde door den natuurlijken loop der studiën in onze dagen volgt.

Dit kort overzigt van de litteratuur der kinderziekten stelt ons in staat, den gang na te gaan, dien de studie genomen heeft. Eerst zuiver praktisch bij Rosen van Rosenstein, is zij daarna

in de Duitsche School meer theoretisch-physiologisch geworden (ook MEISSNER's laatste werk, schoon meest compilatie, is in dien geest geschreven) heeft in de Fransche School het anatomisch-pathologisch karakter aangenomen en is tot nosologie overgegaan: terwijl onder de hand der Britten de kinderpraktijk deels diaetetisch geworden, deels in hygieine veranderd is. Het groot gebrek bij allen is de verwaarloozing van het anthropologische, dat niet kan nalaten, zich meer en meer, en gedurig sterker te doen gevoelen. Om dit gebrek aan te vullen, zou 't in de eerste plaats noodig zijn, de zieke kinderen onder bepaalde typen te brengen. Doorgaans beweert men, dat er veel minder verschil in kinderen bestaat, dan in volwassenen: met andere woorden, dat het verschil tusschen menschen en menschen eerst na den eersten leeftijd zich begint te vertoonen: een gevoelen, dat zoo in 't algemeen geopperd, geenszins aannemelijk is. 't Is waar, de wezenstrekken van het kind zijn minder gevormd. De gelijkenis met de ouders is in 't begin niet zoo treffend. Doch niettemin zal een fijn waarnemer alreeds van het eerste begin, van de geboorte af, zeer wel het eene kind van het andere kunnen onderscheiden. De moeder althans zal er zich niet in bedriegen. En bezat men welgetroffen kinderportretten, men zou in staat zijn, ouders met kinderen, zelfs in dien eersten leeftijd te vergelijken. Wij zouden dan in het kind den man of de vrouw vooruit kunnen zien en het eene kind aanmerkelijk zien afwijken van het andere, ook in hetzelfde huisgezin. Allerduidelijkst is dat merkbaar in de idioten en cretins, waarvan wij thans verscheiden afbeeldingen bezitten. Duidelijk is het nog bij *rhachitici* en scrofuleusen. Die groote hoofden, die *têtes en forme de calabasse*, gelijk de Franschen ze noemen, *das altkluges Wesen* der Duitschers, het voorkomen van kinderen aan atrophie lijdende, het gebombeerde voorhoofd, de kippenborst, de wormlijders, de kleine dyspeptici, asthmatici, epileptici, hydrocephalici, zij die aan syphilis lijden, of aan tinea capitis, aan crusta lactea, aan hydraemie, aan malaria-ziekten en zoovele anderen, die ik noemen kon, hebben een eigenaardig voorkomen, dat hen van alle anderen onderscheidt. Zenuwachtige kinderen, die door hun geschreeuw en onrust ouders en oppassers afmatten en daarom stoute kinders heeten, de minder gevoelige, doffe, sla-

perige, meer phlegmatieke kinderen verschillen niet minder. De door opium vergiftigde zijn zoo kennelijk, dat wie ze eens gezien heeft en oplettend waargenomen, er zich niet ligt in vergissen zal. Gevoelige kinderen met een ontwikkeld hersengestel, stugge kinderen met een krachtig spinaalstelsel, zij zijn even ligt te herkennen.

Vervolgens missen wij nog eene geregelde studie der ziekelijke afwijkingen, gelijk zij zich bij kinderen opvolgen, of verbinden, en den grond leggen tot ziekten van later leeftijd. Hieromtrent is 't een en ander door de autheurs opgeteekend. Eindelijk zijn de ziekten der kinderen nog niet genoeg in verband beschouwd met de ziekten der ouderen in jaren, om hun physiek leven te doen kennen als voorbode van het leven, dat volgt. Hiermede bedoel ik niet zoozeer de ziektezaden, die zich naderhand ontwikkelen, als wel den staat van het geheel kinderlijk organisme in volgende leeftijden, het zij ziek, hetzij gezond.

KINDERKLINIEK (VERVOLG EN SLOT).

Kinderkliniek, waaronder wij verstaan: natuuronderzoek aan het ziekbed, is na al het geschrevene over kinderziekten, nog altijd een *desideratum* in onze wetenschap. De hoofdstukken in de werken over kinderziekten betreffen symptomen of ziektevormen, die van tijd tot tijd met nieuwe vermeerderd zijn en waarbij men op inflammaties en neurosen meer bijzonder gelet heeft: minder daarentegen op den geheelen toestand van het kind in ziekte, en de verklaring van dien toestand door physiologische en anthropologische navorschingen. Weinig baat het, de ongesteldheden van het kind onder bepaalde rubrieken te rangschikken, of zich in het herkennen van ziektevormen te bekwamen. Niet ziektevormen, ook niet zieke organen, noch zieke functiën, maar het organisme van het kind en deszelfs wijze van leven en bestaan moeten bestudeerd worden. Reeds bij de geboorte ontdekken wij merkbaar verschil. Het eerste, waarop wij natuurlijk letten, is de grootte en het gewigt der pasgeboren vrucht. Groote en kleine kinderen, magere en vette, zware

en ligte geven aanwijzing van den staat van voeding en den oorspronkelijken aanleg en bouw des ligchaams.

Een tweede punt is de grootte, of kleinte van het hoofd — macrocephali, microcephali — hetwelk op den stand der innervatie betrekking heeft, althans van het cerebrum en deszelfs toekomstigen invloed op de kleine machine.

Een derde punt is de verhouding van borst en buikholte, in verband met huidkleur en ademhaling, en de eerste kinderkreten en kinderbewegingen, als teekenen van den stand van circulatie en respiratie.

Een vierde punt is de staat van huid — opperhuid, hoornweefsel, haren, nagels, in verband met navelstreng — meconium — urienloozing, als reinigings — ontvellings — zuiveringsprocessen.

Een vijfde punt is de verhouding der zintuigen en ledematen onderling en tot elkander — het geheel gevoel- en bewegingstelsel, wiens bijzonderheden zich later duidelijk aan den waarnemer ontdekken.

't Is daarmede gelegen, als met kennismaking. Ontmoet men iemand van tijd tot tijd, hetzij op straat, of op publieke plaatsen, zoo kan men zeggen hem te kennen, d. i. zijn naam te weten, welligt ook zijn stand, beroep, woonplaats, betrekking; maar men kan niet zeggen, zijne kennis gemaakt te hebben. Daartoe zou men met hem verkeerd moeten hebben en omgegaan, hem in velerlei omstandigheden moeten gezien en waargenomen, en zelfs zekere genegenheid voor hem moeten hebben opgevat. Want wien men ongenegen is, verlangt men niet te kennen, men begeert zijne kennismaking niet, men is er ook minder geschikt toe, noch op voorbereid. Onbekend maakt onbemind: en omgekeerd onbemind, maakt onbekend. De ongunstige oordeelvellingen, die wij omtrent anderen hooren, zijn meerendeels het gevolg van opvattingen, of van geruchten, die maar zelden op onderzoek gegrond zijn: en vele menschen zouden ons meêvallen, als wij de moeite namen, nadere kennis met hen te maken. In kleine, of dunbevolkte, stille plaatsen wordt het groeten of niet groeten voor eene staatszaak gehouden, en dikwijls zijn de ontmoetingen in het publiek de oorlogs- of vredesverklaringen van den dag, waarbij men echter

niet vergeten mag, een oog te werpen op gelaat, houding en kleeding van hen, die wij ontmoeten, om over gezondheidstoestand van ziel en ligchaam eenige hypothese in ons voordeel te kunnen opmaken. Want meer dan men denken zou, is de ergernis van beide kanten verkeerd geplaatst, of ongelukkig neërgekomen. Dat het groeten Christenpligt is, leert de Bijbel, en waarom zouden zij, die gaarne van ons gegroet zijn, slechts zich-zelven bedoelen, en niet veeleer prijs stellen op onze genegenheid?

Maar om tot ons onderwerp weder te keeren, wij kunnen onze kleine patienten niet diagnostiséren, zonder kennis met hen te maken en moeten ons van dien pligt door hunne nukken en buijen niet laten afbrengen; maar integendeel ons best doen, ze voor ons te winnen. Kinderen moeten in tijd van kalmte het eerst onderzocht worden. Daartoe is dikwijls de slaaptijd de geschiktste. Dan kan men hunne ademhaling, huidkleur en huidwarmte, hunne ligging en wezenstrekken het best beoordeelen. Daarna onderzoekt men ze wakker zijnde en slaat hunne bewegingen gade: men vorscht de onderscheidene verrigtingen na, men bespiedt ze op verschillende tijden en onder allerlei omstandigheden. Men let op hunne krachten en reflexbewegingen, op hunne spelen en gebaren en handelingen. Men brengt ze over in behagelijken toestand, laat ze ontkleeden en poogt door speelgoed hunne aandacht af te leiden en aldus de innervatie tot rust en evenwigt te brengen. Niet onverschillig is de indruk, dien de doctor op hen maakt, en 't is noodig hen aan zijn bijzijn te gewennen. Er zijn kinderen zoo gevoelig, zoo vreesachtig, zoo inkennig, dat het moeite kost, ze voor zich in te nemen. Stem en voorkomen en gebaren moeten daartoe medewerken. Zelfs moet men dikwijls zich van hen afwenden en de houding aannemen, alsof men zich met hen niet bezig hield, en ongemerkt ze aan zich trekken door 't een of ander in de hand te nemen, dat zij voor zich verlangen en 't hun dan aan te bieden. Groot geduld en fijn overleg behoort er toe, om sympathie bij hen op te wekken en met hen te accordéren. Dit alles zijn *préliminaires* van kennismaking, die tijd en inspanning vereischen, en die ons naderhand tot ons oogmerk behulpzaam zullen zijn. Ik herinner mij

uit mijn kinderjaren een tandmeester, die door zulke kleine kunstgrepen de algemeene kindervriend was, en een heelmeester, wiens ruwe manieren en grove stem elk onzer schrik aanjoegen. Als wij den eersten zagen, ging ons hart open. De laatste wierd altijd schreeuwende ontvangen. Niet genoeg kunnen wij den kinderdoctor dat *savoir faire* aanbevelen, waardoor hij zich de gunst zijner kleine patienten met die der bezorgde moeders verwerven kan. Want de tandmeester was de gunsteling van moeders en kinderen, de heelmeester kon alleen door zijne mannelijke clientele zijn crediet bewaren. Om goed kinderdoctor te zijn, moet men een vaderhart hebben: en eigen gezin is de beste leerschool voor kinderpraktijk. Bestudeert men eigen kroost, zoo zal 't aan de gelegenheid niet ontbreken; om met de eigenschappen, met de behoeften, met de belangen zijner kleine patienten bekend te worden. Ook hierin kan ons de vrouw, de moeder onzer kinderen, groote diensten bewijzen en menigmaal behulpzaam zijn: terwijl wij tegelijk menige les ontvangen voor omgang en behandeling van onze vrouwelijke clientele. Zoo leert de doctor in zijn gezin meer kliniek, dan in hospitalen of klinische instituten, en kan hem daarna de kinderkliniek zelfs bij de behandeling van krankzinnigen, die zoo vele punten van aanraking met kinderen hebben, van nut zijn. Want meer, dan het oppervlakkig schijnt, hangt ons praktisch leven en werken zamen en is iedere voortgezette oefening voorbereiding en inleiding tot nieuwe studiën. De kleine kring des huisgezins is oefenschool voor de groote kring der zamenleving en iedere vordering in praktijk, toenadering tot het groote doel der kunst. Meermalen wordt de geneesheer geroepen, om zijne kunst op de zijnen aan te wenden en hij zou even verkeerd doen, zich aan dezen pligt te onttrekken, of dien aan anderen op te dragen, als zijne andere patienten zijne dienst te weigeren. Als man en vader heeft hij meest belang bij zijne huisgenooten. Hij staat tot hen in de naauwste betrekking; zijne sympathie voor hen en hunne sympathie voor hem is hem een krachtig hulp- en voermiddel bij zijne kunst. Zijne energie, zijn zelfbestuur worden er door gesterkt, zijne oplettendheid gescherpt, zijn geest van waarneming beproefd, zijne kennis en studie getoetst

6

en gelouterd, en wat hij onder de zijnen ondervindt, is voor zijne menschen- en wereldkennis, voor zijne kennis ook der kleine kinderwereld niet verloren.

De klinische anthropologie, op kinderkliniek toegepast, belooft deze eene hervorming, waarop zij nog altijd wacht en die niet kan nalaten haar geheel van gedaante te doen veranderen. Want in plaats van die oude ziektevormen, hetzij nosologische, hetzij anatomisch-pathologische, hetzij symptomatische op te sporen, komt nu rangschikking der kleinen te pas, in dien zin, dat men kindervormen onderscheide en kinderen diagnostisére.

Nadat men de symptomatische ziektenverdeeling heeft opgegeven, is men aan de anatomisch-pathologische begonnen zich te houden: waarvan het gevolg geweest is, dat men die ziekten, welke geen zigtbare structuurveranderingen achterlaten, als onbekende, soms wel als *équivoque* toestanden ter zijde geschoven, ook wel geheel betwijfeld heeft, of gehouden voor excepties op den regel. Zoo heeft zelfs de cholera asiatica geen genade gevonden bij de radiealen en is de scrofelzucht door de tuberkelformatie verdrongen: ofschoon de eerste niet heeft opgehouden, regts en links hare slagtoffers te vellen, en de laatste voortgaat, het kinderlijk gestel te ondermijnen.

Gemakkelijk zou men al die ongerijmdheden kunnen vermijden, door een stap verder te gaan, en de anatomisch-pathologische vormen tot het museum anatomicum te verwijzen en voor de kliniek zich aan anthropologische vormen te houden, die ons in de cholera-lijders vergiftigden en in de scrofel- of tuberkel-zieken slecht gevoeden vertoonen, en alzoo te gelijk de methode of wijze van genezen aan de hand geven. Ik wil trachten, u met de heldere begrippen vertrouwelijk bekend te maken, die uit zulk eene wijze van zien en voorstellen, als van zelve, voortvloeijen. Zij zullen ons tevens in staat stellen u de kinderkliniek onder een nieuw en hoogstbelangrijk gezigtspunt te doen plaatsen.

De slechte of ongeregelde voeding bewerkt indigestie, diarrhee, obstructie, ongeregelde chylificatie, opzetting der klieren, huiduitslag, spruw, mondzeer: later wormziekte, bij sommigen graveel, bij anderen reflexkrampen, of menigvuldige

sympathische aandoeningen. Wij hebben reden, dergelijke ziekelijke stoornissen van het digestie- en nutritie-proces te veronderstellen, wanneer de kleine patienten niet groeijen, vermageren, onrustig slapen en ongemakkelijke urienloozing hebben. Welverre van die verschijnselen onder verschillende rubrieken te brengen en verschillende namen te geven, willen wij ze liever als de uitdrukking van één ziekelijk levensproces aanzien, hetwelk zich nu hier, dan daar vertoont, nu hier, dan daar vestigt of localiseert, zich nu meer onder den vorm van ziekte, dan weder onder dien van ziektescheiding of reflexbeweging openbaart, en gedurig verder zich uitbreidt, om in vermagering, tering, waterzucht te eindigen. Plaatst de ziekte zich op de long, zoo staat de longentuberculose te vreezen, wordt de voeding der beenderen gestoord, zoo vertoont zich rhachitis, zijn de organen van beweging er in betrokken, zoo ziet men stuipen ontstaan: in één woord, het zou niet moeijelijk vallen, naar de onderscheiden gedaanten en vormen van lijden, velerlei ziektenamen te verzinnen, welke echter allen van één oorsprong herleid en tot één grondlijden gebragt moeten worden. Hetzelfde zou men kunnen zeggen van de vele ontstekingziekten, waarvoor het kind blootstaat en die of van bloedziekte, of van gestoorde huidfunctie getuigen: te eerder ontstaande, hoemeer de geregelde werking der kleine machine door buitenoorzaken belemmerd en de kracht van wederstand gebroken is. Meermalen gebeurde het mij, dezelfde kinderen te zien lijden aan allerlei toevallen van dyspepsie, die ik niet als bijzondere ziekten kon beschouwen, maar als één ziekteproces, nu eens maag en darmkanaal, dan weder huid- of hoornweefsel, of wel long, of hersenen, of ruggemerg aantastende, en door diaetetische, of therapeutische middelen gewijzigd, onder telkens nieuwe gedaante terugkeerende, doch nimmer geheel bedwongen, of ten ondergebragt, tenzij de levensregel volkomen veranderd ware en omgezet. Hetzelfde ondervond ik in zenuwziekten, die nu eens gene, dan wederom deze zenuwprovincie aandeden en niet ophielden, dan door een geheel veranderd zenuwbestuur, of doortastende, zoo diaetetische als therapeutische behandeling. Wat men doorgaans scrofelziekte noemt, is even als de tuberkelvorming, het eindresul-

taat van één ziekelijk digestie- en nutritie-proces, dat maanden, of jaren voortgezet, ten laatste aan de decompositie boven de adpositie, aan de absorbtie boven de nutritie de overmagt geeft, en het organisme ondermijnt. Gelukt het, de huid tot zuiveringsorgaan te maken, zoo kan men niet zelden binnenorganen bevrijden, en omgekeerd, het proces op de huid storende, zal men het op de slijmhuid overplanten: feiten, bij ieder in de kinderpraktijk ervaren arts te overbekend, dan dat men het regt zou hebben, ze op theoretische gronden te loochenen. Ik wil daarom niet beweren, dat die huidziekten of als louter kritisch te beschouwen zouden zijn, of voor noodzakelijk zouden moeten geacht worden; maar alleen dit wil er mede te kennen geven, dat na zoodanige overplanting van het ziekteproces op de peripherie, de verbetering en zuivering van het gestel gemakkelijker en veiliger kan ondernomen worden: eene aanmerking, die niet minder geldt omtrent andere ziekteprocessen, die het weefsel der binnenorganen plegen aan te doen. Of ziet men niet die wederwerking van buiten- en binnenhuid, van peripherie en centrum in uitslagziekten, wier geregelde afloop gestoord wordt door inwendige ontstekingsprocessen; en ziet men niet evenzeer door huidprikkels, zweetmiddelen (sambucus, dulcamara, sarsaparilla, of rubefacientia, vesicantia, fonticuli, setacea, of cauteria actualia, potentialia, of huidwasschingen, baden, halfbaden, stortbaden, door koppen, bloedzuigers enz.) niet alléén organische ziekten, maar ook zenuwziekten wijken, en zenuwevenwigt en zenuwwerking herstellen, of tot rust en kalmte wederkeeren, nadat eene menigte andere hulpmiddelen te vergeefs beproefd, ja de artsenijschatten zijn uitgeput? U allen raad ik, de hoop op herstel uwer patienten niet op te geven, dan na alvorens deze uitwendige middelen te hebben aangewend. Te dikwijls zag ik er het gunstig gevolg van, om u dien raad te onthouden: een raad, dien ik op hooger prijs stel, en te eerder geven durf, omdat de opvolging er van veilig en zonder gevaar voor den patient, kan worden in praktijk gebragt, daar de andere, dusgenoemde inwendige middelen maar al te dikwijls de patienten benadeelen en medicamentziekten achterlaten, zonder de ziekten, tegen welke zij gegeven waren, te hebben kunnen genezen. Aldus gebeurt

het, dat de zieken na de behandeling van slechter conditie geworden zijn, dan te voren. Wie, die slechts eenigzins met de praktijk bekend is, zoude het gezegde niet met menig voorbeeld kunnen staven?

Het onvoldoende der gewone semiotiek voor de bepaling der therapie bij kinderziekten, kan geen ervaren practicus ontgaan zijn. Noch diagnostisch talent, noch anatomisch-pathologische kennis kunnen opleiden tot de praktijk, en zoolang men zich blijft bepalen bij de thans aangenomen manier, om hetzij ziektevormen, hetzij structuurgebreken uit te vinden, zoolang zal men weinig reden hebben, van zich te beroemen op zijn geluk. Want hetgeen wij door klinische anthropologie verstaan, is geheel iets anders, dan de gewone kinderkliniek. De resultaten der praktijk zouden vrij wat gunstiger zijn, als men zich aan kindertypen hield, zonder zich om de nosologische, of anatomisch-pathologische vormen te bekreunen.

Gelijk bij kinderen de ligchaamsbouw, of groei van het klein organisme een gelukkigen zamenloop van omstandigheden verlangt, die maar al te ligt verhinderd wordt, zoo is 't geenszins vreemd, dat die groei wordt gestoord, wanneer eenige der voorwaarden ontbreken, waarvan hij afhankelijk is. Wat scrofel- of tuberkelziekte heet, is niets anders, dan ziekelijke, of gebrekkige groei, die wederom belet, dat het evenwigt der functiën tot stand komt en de kracht van wederstand bereikt, die noodig is, om het kind bij leven en gezondheid te bewaren. Al spoedig krijgt decompositie over compositie de overhand, en het gestel verkwijnt op een tijd, dat het moest bloeijen en groeijen. Bij zoodanige kinderen is ziekte regel, gezondheid uitzondering, en de ziektevormen, ofschoon schijnbaar met die bij andere kinderen overeenkomende, zijn inderdaad slechts schaduwen er van. Het proces kan zijne gewone tijdperken niet doorloopen en eindigt of in sereuse exsudaten, of in neërzetsels van tuberkelstoffen, die later verweeken, of in vermagering, atrophie, die allen het gebrek aan behoorlijke nutritie en reproductie van het verlorene gemeen hebben.

Twee elementen van ziekte bij kinderen, die gemeenlijk gescheiden worden, doch bijeen hooren, maken gezamenlijk het ziek zijn der kleinen uit: anomalie van groei en anomalie van

innervatie: ziekelijke voeding en ziekelijke zenuwinvloed. Zoo vereenigen zich al die soorten van klier- en tuberkellijden met neurosen, en verklaren zich de duistere toevallen en verschijnselen in het kinderleven, die door nosologie evenmin, als door pathologische anatomie kunnen begrepen worden. De kunst bestaat hier in het gewennen der organen van het vegetatieve en animale leven aan orde en regelmaat en het stemmen van het klein organisme tot sympathie en harmonie; eindelijk in het beschikken en besturen der voorwaarden, die daartoe moeten medewerken. De miskenning van dien pligt der physieke paedagogiek is eene der hoofdredenen, waarom zoovele kinderen of een kwijnend leven leiden, of vroeg wegsterven: de reden waarom kinderpraktijk minder gelukkig slaagt.

Hydrocephalus, croup, dusgenaamd mesenteriaallijden, kinderstuipen, die sommigen onder de leer der inflammaties begrijpen, en door antiphlogose meenen te moeten bestrijden, worden door anderen in de leer der atoniën opgenomen en met *tonica* behandeld. Ieder voert zijne ervaring aan tot bewijs zijner stellingen en vergeet, of ontveinst de uitzonderingen, die ze weêrspreken. Tegenover de encephalitis infantum staat de hydrocephaloïdvorm der door slechte voeding of te sterke ontlastingen uitgeputte lijdertjes; tegenover de tracheitis de laryngismus stridulus met de meer catarrhale aandoeningen van strottenhoofd en luchtpijp: tegenover pneumonie het longen-oedeem: tegenover gastritis en enteritis gastro- en enteromalacie, die minder door verschil in vorm of verschijnselen, dan door verschil in kinderlijke individuën gekaraktériseerd zijn; en terwijl men voortgaat of onbepaald de antiphlogistische, of even onbepaald de tegenovergestelde, versterkende, opwekkende kuur aan te wenden, blijven de kansen van genezing weifelend en onzeker. Die gelukkig wil zijn in de kinderkliniek, moet juist uit de kinderdiagnose zijne geneeswijze of methode ontleenen, en zal, zoolang hij verzuimt, uit de ware bronnen zijne kennis te putten, zich teleurgesteld vinden. Kinderstudie is boven ziektestudie of lijkenstudie, meest geschikt, ons op den weg te helpen: studie van ieder kinderlijk individu in zijne idiosyncrasie. Zonder deze is de ziekenbehandeling onmogelijk; en men moet erkennen, dat de meeste boeken over kinder-

praktijk er de getuigenis van geven. Of waarom zou de therapie zoo ongelukkig zijn voorgedragen? Waarom zouden de bijzondere waarnemingen meerendeels door secties gevolgd zijn? Waarom zou de statistiek zoo ongunstig blijven, met betrekking tot de sterfte? Waarom zooveel wankelends en weifelends in de methode? Waarom zoo weinig vastheid en beradenheid in de therapie? Waarom zoo onzeker de prognose? Waarom zoo zelden volkomene genezing: zoo veelvuldige recidiven, zoo aaneengeschakelde ziekteprocessen, die bij dezelfde kinderen elkander vervangen en als ééne aaneengeschakelde opvolging van ziekelijke ontwikkelingen en ziekelijke levensjaren uitmaken? Zien wij niet kinderen, eens ziek, gedurig op nieuw ziek worden, zoodat de tusschentijden van gezondheid slechts verademingen schijnen, die door steeds vernieuwde aanvallen van ziekte worden afgebroken? Van dit punt uitgaande en de geringe uitkomsten tot genezing overwegende, moet ik vragen, of er wel waarlijk kinderkliniek bestaat, en geloof ik regt te hebben te beweren, dat op dit veld alles nog te ontginnen is. Werken over kinderziekten, die verscheiden malen herdrukt zijn, bevatten zoodanige voorschriften, welke of in 't geheel niet, of alléén in enkelde gevallen dienen kunnen. In de meesten, der lateren althans, is therapie bijzaak. De waarnemingen, die ons worden opgedischt, zijn doorgaans onvolledig, of schijnen slechts te zijn ingerigt, om ons door hun aantal te vergoeden, wat aan de gehalte ontbreekt. Weinige zijn er, die eenig denkbeeld geven kunnen van het individu, waarop zij betrekking hebben. Er is bij al dien overvloed zoo groote armoede, dat men geheele reeksen lezen kan, zonder in zijne kennis eenigermate te hebben aangewonnen. Zij laten eene ledigheid in onzen geest na, die ons afschrikt er meerderen op te slaan en bij al den rijkdom der litteratuur voor kinderziekten, lijden wij nog altijd gebrek.

't Is moeijelijk, in een geheel nieuw veld van onderzoek de middelen aan te wijzen, die wij behoeven en de methode, die wij hebben te volgen; maar dit is zeker, dat wij een geheel anderen weg hebben in te slaan, om eene kinderkliniek te verkrijgen, die aan de behoeften voldoet en die onze wenschen bevredigt, of aan de eischen van kunst en wetenschap beant-

woordt. Immers wij kunnen uit de geschriften, die wij bezitten, evenmin kinderkliniek leeren, als stethoscopie of anatomie uit handboeken; ja wat meer is, zij zullen er ons eerder hinderlijk in zijn, dewijl zij ons van het eigenlijk doel der kliniek aftrekken, en ons met geheel andere zaken bezig houden, dan met klinische anthropologie, die wij boven alles bedoelen.

Leest men de schriften over exanthemata: pokken, mazelen, roodvonk, men zal zich verwonderen over de uiteenloopende denkbeelden ten opzigte der behandeling. Want, gelijk sommigen eene strenge antiphlogose voorstaan, zoo zijn anderen geneigd, eene meer gemiddelde geneeswijze te volgen, of zelfs prikkelende middelen voor te stellen. Buiten twijfel zullen beiden gronden hebben voor hun gevoelen, of men zou moeten denken, dat zij door lust tot tegenspraak gedreven wierden. Om hunne verschillende meeningen te begrijpen, moet men in de eerste plaats weten, of zij uit ervaring schrijven, dan of zij op theorie afgaan, of op het gezag hunner voorgangers. Dikwijls toch, geloof ik, zijn de regelen meer afgeleid uit redenering, dan geput uit ondervinding. De redenering is dan vooral te mistrouwen, als zij door ondervinding niet voldoende is gewaarborgd. Het groot verschil der waarnemers berust op de individuën, die zij behandelden. Individuën van een sterk bloedrijk gestel zullen eene andere behandeling vorderen, dan zij die zwak en uitgeput zijn. De werking derzelfde smetstof zal verschillen, naarmate het gestel verschilt, waarop de smetstof werkt. Geen duidelijker bewijs hiervan hebben wij, dan in kinderen van hetzelfde huisgezin, die gelijktijdig aan pokken, mazelen, roodvonk ziek liggen. Die smetstof zal bij het eene kind hevige koorts en sterke reactie opwekken, en bij het ander eene ligte ziekte voortbrengen. Het eene kind zal verzwakkend, antiphlogistisch moeten behandeld worden, bij het andere zal eene exspectatieve kuur voldoen, bij een derde zal 't noodig zijn, opwekkende middelen te bezigen. Het antiphlogistisch geneesplan van Sydenham in de pokken, of dat van Wendt in het roodvonk zal niet altijd en overal gepast zijn. Naar omstandigheden zal men in de pokken het zwavelzuur door Haller en Tissot aangeprezen, moeten voor-

schrijven, of in het roodvonk de exspectatieve kuur van SYDENHAM, of wel koude wasschingen en begietingen, volgens CURRIE en BRANDES moeten aanwenden. Dat de strijd, over de behandeling dezer uitslagziekten gevoerd, bezwaarlijk ten voordeele der eene, of andere bepaalde methode kan beslist worden, blijkt daaruit, dat ieder voor zijn gevoelen waarnemingen aanvoert. Altijd zal wel elk bijzonder geval zijne bijzondere beoordeeling behoeven, en nooit zullen algemeene regelen op allen zonder onderscheid passen. Wij zullen altijd het individu en individuëele omstandigheden in aanmerking moeten nemen. Want naarmate van het individu zal de werking van dezelfde oorzaak onderscheiden zijn. Het is naauwelijks te omschrijven, hoe men in ieder geval behoort te handelen en de geneesheer, die de kunst van individualiséren het best verstaat, heeft de meeste kans op eene gelukkige praktijk.

Van groot gewigt is het, de individuëele gesteldheid der kleine patienten te kennen en bestudeerd te hebben: en daarom heeft de medicus, die zijn eigen kinderen kent en bestudeert, bij de behandeling hunner ziekten veel voor boven vreemden. Wij kunnen als huisvaders, ook in de behandeling der uitslagziekten, waarvan wij thans spreken, veel leeren, hetgeen ons later bij de behandeling van andere kinderen van nut kan zijn. Wij hebben slechts te letten op het verschil van gestel en het verschil van verschijnselen in die ziekten: op voorboden, koorts, uitbotting, uitbreiding, loop en voortgang, latere ontvelling, reflexverschijnselen. Bij dat alles moeten wij in 't oog houden, dat uitslagziekten, ik bedoel de *exanthemata*, betrekking hebben op bloed en vaatgestel en oorspronkelijk tot de groote klasse der ontstekingziekten behooren. Derhalve, in de eerste plaats en voor alles berekenen: in hoe verre ieder gestel voor ontsteking vatbaar is, wat wij te vreezen hebben van hersen- en zenuw-reflectie bij bewegelijke, levendige naturen. Was dit niet de reden; waarom in later jaren het roodvonk zoo dikwijls met hersenaandoening gepaard ging, waarom mazelen een ongeregeld, afwijkend verloop hadden, of ligt gestoord werden, waarom kinderpokken zelfs, dien geregelden gang misten, die vroeger door oudere autheurs was opgemerkt en opgeteekend en tot eene meer strenge, regelmatige anti-

phlogose aanleiding gaf: waarom de koepokinenting maar zelden al hare tijdperken geregeld doorloopt; eene opmerking, die evenzeer past op de varioloïden, of gewijzigde kinderpokken. Welligt om dezelfde reden vertoont, bij al die exanthematische ziekteprocessen, het laatste stadium of vervellingstijdperk velerlei anomaliën en kan dikwijls zeer vertraagd, of verlengd worden: eene waarneming, die met mij vele praktische geneesheeren gemaakt hebben. Laat zich dat alles niet gemakkelijk verklaren uit den veelvermogenden invloed van het hersen- en zenuwleven op het tegenwoordig menschengeslacht?

Bij FRED. HOFFMANN vindt men menig ziektegeval, dat op anthropologie betrekking heeft en bewijst, hoezeer de min gunstige afloop dezer ziekteprocessen afhangt van de individuën, die er door zijn aangetast.

Die ziekteprocessen zijn aan een' bepaalden tijd verbonden en kunnen niet naar willekeur worden verkort, of afgebroken. Zij vorderen van de zijde van den lijder zekere onderwerping, lijdzaamheid, geduld, volharding, gehoorzaamheid: en wanneer de kinderen door hunne ouders in gezonde dagen niet behoorlijk zijn opgevoed, noch aan regel en wet gehouden, wanneer zij gewend zijn, hun zin te krijgen en hunne lusten te vieren en in te willigen, dan is het geen wonder, dat zij ziek zijnde zich evenmin, ja zelfs nog minder zullen laten gezeggen en dat de geneesheer die of door de ouders niet ondersteund, of wel eens tegengewerkt, en in zijne voorschriften belemmerd wordt, het verdriet zal hebben, zonder vrucht werkzaam te zijn en zijne beste en welberaamdste plans door eigenzinnigheid van de eene, en laakbare zwakheid van de andere zijde, verijdeld te zien.

Ziet hier onder de menigte andere redenen, ook eene der meest algemeene, waarom kinderen zoo dikwijls van geneeslijke kwalen niet herstellen, en of vroegtijdig sterven, of hun leven lang kwijnend en ziekelijk blijven. Bij de voorspelling moet de geneesheer daarom ook het humeur en de gemoedsgesteldheid van kinderen en ouders in rekening brengen, om door de uitkomst niet te leur gesteld en bedrogen te worden.

VROUWENKLINIEK.

Nog in het laatst der vorige eeuw werd de behandeling der ziekten van vrouwen in de hand- en leerboeken der praktijk als aanhangsel van het overige voorgedragen en slechts ter loops vermeld. Langzamerhand is ook hierin verbetering gekomen en uit de scholen der verloskunde eene leer uitgegaan, die, onder den naam van gynaecologie, de physiologie, pathologie en therapie van het andere geslacht bevatte. De pathologische anatomie heeft zich ook dit gedeelte der praktijk aangetrokken, en 'er zijn gasthuizen voor kraamvrouwen opgerigt: zoodat de kliniek zich meer bijzonder aan de ziekten der vrouwen heeft laten gelegen liggen. Daarbij is de verloskunde, vroeger aan de heelkunde verknocht, later met de geneeskunde in overeenstemming gebragt. De laatste in Engeland en Amerika uitgekomen werken van Clarke, Lee, Dewees hebben eene meer kritische en historische strekking en omvatten tevens de hygieine. Zoo is de physiologie en pathologie der Duitsche School, met de anatomie der Fransche verbonden, onder de Britten en Amerikanen meer klinisch geworden, en wacht op hare latere anthropologische hervorming, die voor vrouwenkliniek in 't bijzonder allerbelangrijkst en onontbeerlijk is, gelijk ik hoop, u daarvan te overtuigen. Wij, mijne vrienden! willen ons derhalve bij dit gedeelte der klinische anthropologie wat langer ophouden, om ze in hare waarde voor vrouwenkliniek te leeren schatten.

Ofschoon jongens en meisjes reeds in meer dan één opzigt verschillen, zoo is echter het verschil dan het duidelijkst, wanneer zich teekenen van huwbaarheid vertoonen. Dat die teekenen zich geenszins op denzelfden leeftijd voordoen, is iedereen overbekend. Echter weet ik niet, of daarop wel behoorlijk acht is geslagen, en of men gepoogd heeft den regel te vinden. Er is wel begin gemaakt met de statistiek van puberteit, maar ik geloof niet, dat men de gemiddelde berekening heeft toegepast en toegelicht door alle omstandigheden, die er in-

vloed op hebben kunnen. Zeker is het, dat onze stoomopvoeding niet werkeloos gebleven is op de verhaasting van dit belangrijk tijdperk. Meisjes, die vroeger nog met de pop speelden, worden thans als kleine dametjes gekleed en behandeld. Zij lezen romans en zingen romances en gaan op bals en knoopen liefdesintrigues aan met jongetjes, die met hoepel of drijftol moesten spelen of met bokkenwagen rijden, en hetgeen in de hoogere klassen mode is, wordt in de middelklasse nageaapt; terwijl zelfs in de lagere klassen rooken en drinken de heldenstukken zijn, waarin aankomende knapen hunne eer stellen. Is het wonder, dat de kindschheid meer en meer uit het leven verdwijnt, en dat miniatuurmannetjes en vrouwtjes de caricaturen zijn der kinderen, die ons Christenen als type of model van navolging worden voorgesteld. Ik heb vroeger in het leven van Haller doen opmerken, wat groot nadeel dat uitwisschen van het kinderleven heeft voor een vermogen, dat als element van menschengeluk en menschenvolmaking naauwelijks hoog genoeg geacht kan worden, en mag het onzen menschkundigen van Heusde nazeggen:

Die niet als kind gelooft, hoe zou hij wijsgeer heeten?

Gemis aan geloof leidt nu eens tot bijgeloof, dan weder tot ongeloof, maar berooft ons van dat kinderlijk vertrouwen, zonder 't welk het zedelijk beginsel geen wortel vatten kan. Snelle lengtegroei is voor 't organisme, dikwijls zien wij het, in geenen deele wenschelijk, en zou 't niet met de snelle ontwikkeling der zielsvermogens hetzelfde zijn? Ontijdige opwekking van het geslachtsleven is oorzaak van zenuwlijden, 't geen zich onder velerlei vormen en gedaanten vertoont. De menstruatie komt dan zelden zonder ziekelijke verschijnselen. Niet zonder reden heeft men deze functie de thermometer genoemd van het vrouwelijk gestel. Want zonder met de moeders in haar de kern van ziekte en gezondheid der jonge dochters te zoeken, kunnen wij niet ontveinzen, dat eene geregelde menstruatie een der zekerste kenteekenen is van geregelde gezondheid, en dat bij stoornis der gezondheid, deze vroeger of later van haar normaalstaat zal afwijken.

Gelijk de klinische studiën der vrouw op verre na nog niet

voltooid zijn, zoo is het ook met die der regels. Niet alléén dat hier eene onuitputtelijke verscheidenheid heerscht, die gedurig nieuwe feiten oplevert; maar de physiologische en pathologische studiën zijn daarenboven tot dusverre nog geene anthropologische studiën geworden, wat zij wezen moesten, om waarlijk vruchtbaar te zijn. Ik acht het noodig, mijne denkbeelden op dit punt nader te ontvouwen, om u te doen gevoelen, wat ik met dergelijke anthropologische studiën bedoel.

Physiologisch en pathologisch beschouwd bieden de menstruaal-verscheidenheden feiten aan, die behoorlijk gerangschikt, gelegenheid geven, om dit hoofdstuk der physiologie en pathologie uitvoerig af te handelen en eene gewigtige bijdrage te leveren tot ~~deze~~ functie van het geslachtsleven. Maar om zoodanige beschouwing vruchtbaar te maken voor klinische anthropologie, behoort men de functie niet op zich-zelve, maar in verband te betrachten en dit fragment van het geslachtsleven in betrekking tot het overige gade te slaan. Zoo zal men verband zien tusschen menstruatie en partus. Welke overeenkomst bestaat er tusschen normale, of abnormale menstrua en partus? Heeft vroegere chlorose of hysterie eenigen invloed op latere vruchtbaarheid? Zijn eclampsie vooruit te zien, of haemorrhagiën, of puerperaal-processen, of puerperaalmanie? Is phthisis tuberculosa, is scirrhus mammae of uteri uit voorteekenen te voorspellen? 't Is niet voldoende, ziektegevallen uit de kraaminstituten, of kraamkamers op te teekenen en uit te geven; wij verlangen vrouwenbiographiën, die ons de individuën leeren kennen en typen aan de hand geven, die naderhand wederom de studie der individuën gemakkelijker maken. Vruchtbare en onvruchtbare vrouwen, de graden van vruchtbaarheid, geschiktheid, of ongeschiktheid voor het zogen, de kansen van gelukkig, of ongelukkig kraambed, de overgang tot den kritischen leeftijd, dat alles kan niet dan in verband gekend en beoordeeld worden. Er moeten regelen bestaan, regelen die nog niet zijn gevonden, omdat zij niet gezocht zijn, volgens welke de wijze der menstruatie, het verlossingswerk, het zogen, het getal en de tijd der geboorten, mannelijke en vrouwelijke vruchten, derzelver viabiliteit, grootte, wel- of kwalijk-gevormdheid, in 't kort alles wat het geslachtsleven der vrouwelijke individuën aangaat, be-

paald en bestuurd wordt, en die niet, dan door langdurig en veelzijdig onderzoek kunnen gevonden worden. Dat hier zekere oscillatiën, zeker stijgen en dalen plaats heeft, blijkt behalve uit de statistiek van geboorte en sterfte, onder anderen ook uit de sedert lang gemaakte opmerking, dat na het heerschen van epidemiën en het toenemen van sterfgevallen, de geboorten menigvuldiger, de vruchtbaarheid grooter zijn, waardoor het verlorene binnen korter of langer tijdverloop niet zelden dubbeld en rijkelijk pleegt vergoed te worden.

Er zijn vrouwen, die vóór het begin der menstruatie-periode sukkelen, en eerst na 't geslachts-leven gezond worden. Anderen, die te voren ziekelijk, zich gedurende de zwangerschap en het zogen wel bevinden. Wederom anderen, die na eene moeijelijke dragt een voorspoedig kraambed hebben. Eindelijk zijn er, die niet dan met, of na de verlossing ziek worden. Omgekeerd en in tegenoverstelling, ziet men ziekelijke kinderen en jonge meisjes in gezonde en sterke vrouwen veranderen. Al die verscheidenheden zijn naauwelijks te begrijpen, zoo niet de geneesheer van ieder individu eene afzonderlijke studie gemaakt heeft, en het tegenwoordige aan het verledene weet te verbinden. De physieke en moreele opvoeding heeft grooter invloed op dat alles, dan wel gewoonlijk verondersteld wordt. Eene langdurige, welbestuurde, onbezorgde kindschheid voorspelt eene voorspoedige en gelukkige puberteit: waartegen eene korte, afgebrokene kindschheid en vroege puberteit doorgaans van slechte beduidenis zijn zal.

De oude Hippocratische leer, dat de puberteit met hare metamorphosen een natuurlijk geneesmiddel van kwalen, inzonderheid van zenuwkwalen wezen zou, is verre van als algemeen waar te kunnen gelden. Bij zenuwziekten bijvoorb. is de opmerking niet zeldzaam, dat de kwaal in weêrwil van de puberteitsontwikkeling blijft voortduren, en 't is daarom niet ten onregte, dat Tissot beweert, gelijk meerdere schrijvers na hem, dat die zenuwziekten reeds tot de puberteits-metamorphosen behoorden en alzoo zich tot lateren leeftijd uitstrekten, in plaats van met dezelve op te houden. Omtrent de chlorose, of bleekzucht zijn de berigten niet eensluidend. Er zijn chloroticae, die zich naderhand in 't huwelijk, of al vroeger herstellen. Maar 'er

zijn 'er niet weinigen, die integendeel een kwijnend leven blijven leiden, of ook wel in phthisis vervallen en in den bloei harer jaren worden weggerukt. Hetzelfde is bij hystericae waargenomen: zoodat veler verwachting bedrogen wordt, welke in het huwelijk het groote redmiddel zien van bleekzucht en vrijsterziekte. JOERG maakt hieromtrent de aanmerking, dat dit vooral de zoodanigen zijn, bij wie het geslachtsleven niet al zijne phasen geregeld doorloopt. Op JOERG's aanmerking heb ik evenwel deze bedenking, dat dit geregeld afloopen van den cyclus der geslachtsverrigtingen bij vele vrouwen juist door het gebrekkige harer organisatie en door de onvolkomenheid van haar organisch leven belemmerd en tegengehouden wordt. Want andere verrigtingen daar gelaten, is wel het zogen, zelfs met den besten wil, altijd mogelijk? Zijn er niet vele vrouwen, die of door onvolkomenheid der zogbereidende werktuigen, of door zwakte van bloed en zenuwen, of door slechte spijsvertering en bloedvernieuwing en voeding, ten eenenmale ongeschikt en onbekwaam zijn voor die hoogstgewigtige functie? Het huwelijk, dat gemeenlijk gehouden wordt voor panacee van vrouwelijke kwalen, is veeleer te houden voor proefmiddel van haar gestel en gezondheid, vooral van haar zenuwstelsel. Er hapert veel aan dit gedeelte der klinische anthropologie. Om het goed te bewerken, behoeven wij studie van vrouwentypen, vrouwenbiographiën, vrouwenindividuën, studie der vrouw in de maatschappij, der Nederlandsche vrouw in het bijzonder. Wat vrouwentypen aanbelangt, behalve de bekende vormen van hystericae en chloroticae, reeds meermalen vermeld, zijn er nog vele andere typen, die wij vermelden konden, en nog meerdere, die slechts ter loops vermeld zijn, of ter naauwernood opgemerkt. Als wij rondom ons zien, dan zullen wij menigte van vrouwentypen ontwaren, die eene bepaalde soort voorstellen en zich ieder op hare wijze van anderen onderscheiden. Dat het karakteriséren dezer typen niet zoo gemakkelijk is, bewijzen de vrouwenportretten, waarvan het wenschelijk zijn zou, dat zij door vrouwen geschilderd wierden, die beter in staat zouden zijn, die fijne, bewegelijke trekken op te vangen, en minder afgeleid van het hoofd-sujet.

Niet minder groot is het gebrek aan vrouwenbiographiën, in tegenoverstelling van die van mans. Ook deze zouden wij

wenschen van vrouwenhand. Hebt gij wel eens opgelet, hoe aardig vrouwen van hare vriendinnen, of moeders, of zusters het beeld weten te teekenen, en met wat juiste trekken zij ons weten te verhalen van het leven en de gesprekken en hebbelijkheden van haar, die zij liefhadden? Hoe zij dikwijls met weinige pennestreken in hare brieven (want de briefstijl is vrouwen natuurlijk eigen) hoe zij met enkelde pennestreken ons hare bekenden en huisgenooten in haar dagelijksch bedrijf weten af te malen, en voorstellingen van huisselijke tafereelen te geven, die ons in 't midden van het gezin verplaatsen en een drama vertoonen der levensgeschiedenis, waar wij ons verbeelden kunnen bij tegenwoordig te zijn? Zulke schetsen zouden voor ons als inleiding tot onze vrouwenkliniek dienen kunnen en als leiddraad voor onze verdere studiën. Van vrouwentypen en vrouwenbiographiën komen wij tot vrouwelijke individuën en tot de eigene idiosyncrasie, bij de vrouw niet minder belangrijk, dan bij den man en niet minder uiteenloopend. Laatstelijk biedt de studie der vrouw gelegenheid aan, om nationaalverscheidenheden op te merken, en wel inzonderheid, om onze Nederlandsche vrouwen tegenover vreemden te bestuderen en aldus overtuigd te worden, dat onze vrouwen de vergelijking met vreemden niet behoeven te duchten.

Vrouwelijke bedrijven en handwerken hebben een grooten invloed op vrouwelijke ziekten, en de rang en stand, die de vrouw bekleedt in de maatschappij heeft al mede groot vermogen op haar physiek en moreel karakter. Want, om van onze Dames niet te spreken, die maar al te dikwijls vreemde manieren en zeden en taal aannemen, onze burgervrouwen en dienstboden zijn geheel onderscheiden van die bij andere natiën: niet minder onze boerinnen op het platte land, als onze stedelingen; waarbij echter de provincie bijzonder in aanmerking komt. Want, gelijk de kleedij haar kenmerkt, zoo ook haar karakter en zeden. Denkt aan de Friesinnen en Noord-Hollandsche vrouwen. Denkt aan de vrouwen in Noord-Brabant en Zeeland. Denkt aan die uit Gelderland en Overijssel, van waar onze Zuid-Hollandsche vrouwen zoo gaarne hare dienstboden hebben, hoewel ook hier veel veranderd is: aan de bewoonsters onzer Zeekusten, aan onze vischvrouwen. En wilt

gij de meer geciviliseerden leeren kennen, denkt aan zoo velen onzer jonge juffvrouwen, die zich aan de zaak van opvoeding en onderwijs toewijden, en die wat hare instructie betreft, bij uitheemsche gouvernantes of institutrices niet behoeven achter te staan. Hoeveel dat verschil van provincie, van beroep of bedrijf, van meerdere of mindere geestbeschaving vermag op het physiek bestaan en tot hoe verschillende wijze van gezond- en ziek-zijn dat alles aanleiding geeft, kan eene, zelfs oppervlakkige beschouwing iedereen aanwijzen.

In het laatste stuk der *Analekten für Frauenkrankheiten* vinden wij twee brochures: het eene van Berard: over den invloed der vorming van de geslachtsdeelen op menstruatie en uiterlijken habitus der vrouw; het tweede van Mackenzie: over hysteralgie. De eerste toont in voorbeelden aan, hoe de vorm zamenhangt met de structuur: de tweede, aan welk lijden de gevoelige vrouw, ook in haar geslachtsorganen, is blootgesteld. Dat het voorkomen der vrouw tot hare generatie-organen in naauwe betrekking staat, dat de gebrekkige ontwikkeling der laatsten, en wel bepaaldelijk der ovaria aan vrouwen een meer mannelijk voorkomen geeft, wordt hier feitelijk bewezen: en, hoezeer schokken van het gemoed door de hersenen op ruggemerg en baarmoeder kunnen terugkaatsen, wordt in de tweede verhandeling duidelijk aangetoond. De bouw der geslachtswerktuigen is, even als de bouw der overige ligchaamsdeelen, aan menigerlei afwijking onderhevig en heeft onderscheiden graden van volkomenheid. Hoemeer vrouwelijk het voorkomen der vrouw, hoe grooter waarschijnlijkheid, dat zij ook als vrouw volkomen gevormd zal zijn. Echter moet men hierbij minder aan den uterus, dan wel aan de ovaria denken: even als bij den man minder de andere geslachtsdeelen, dan wel de testikels het mannelijk geslachtskarakter aanduiden. Daar is evenwel nog een fijner bewerktuiging: die van het zenuwapparaat, welke de organen van voortplanting tot hunne gewigtige functiën moeten in staat stellen. Onze tegenwoordige, nog gebrekkige kennis veroorlooft ons niet, die fijnere structuur door het ontleedmes bloot te leggen. Was dit mogelijk, wij zouden een meer helder begrip verkrijgen van de vatbaarheid en geschiktheid der vrouw voor de voortplanting van het

7

geslacht en van hare vruchtbaarheid, of wilt gij liever, van hare kracht van voortbrengen. Velerlei hysterische en hysteralgische verschijnselen bewijzen het, dat hare zenuwen van voortplanting nog met de overige deelen van het zenuwgestel niet harmoniéren, noch in volmaakt evenwigt zijn: een evenwigt, dat ook in 't vervolg gestoord en opgeheven kan worden, hetzij vroeger, hetzij later. Pijnlijke menstruatie, hysteralgie, hysterie zijn door éénen organischen band met elkander vermaagschapt.

De kennis van de vrouw als gevoelig wezen, is voor den geneesheer daarom te noodzakelijker, omdat de vrouw veelmeer, dan de man gevoelsmensch is. Vatbaar voor indrukken en door indrukken te dikwijls beheerscht, is het de indruk, dien de geneesheer op haar maakt, welke over het vertrouwen, dat zij hem schenken zal, beslist. Mannen vol verwaandheid en inbeelding zullen zelden bij de vrouwen fortuin maken. Nog minder indien, gelijk dit plag, het gevoel minder fijn of teeder is. Gelijk zij voor sympathie een eigen orgaan schijnt te bezitten, zoo is het gebrek aan sympathie haar aanstonds kenbaar, en zal zij er zich over wreken, zoodra zij het ontdekt heeft. Zij verlangt medelijden en mededoogen, en kan zij dat niet verwerven door hare wezenlijke kwalen, zij zal er anderen verdichten, of die zij heeft, vergrooten, en het zal haar eigenliefde prikkelen, den ongeloovigen, verwaanden, ingebeelden doctor om den tuin te leiden. Er komen uit die bron meer zenuwtoevallen voort, dan men zich wel verbeelden zou. Doch van den anderen kant is de vrouw veelmeer, dan de man geneigd, om smart en ongemak of leed te dulden, en kan zij zelfs bij kunstbewerkingen een heldenmoed, eene onderwerping, eene lijdzaamheid aan den dag leggen, die den moedigsten, onverschrokkendsten man verbaast en door hem naauwelijks met de grootste inspanning kan worden nagevolgd, of geëvenaard. Hoe menigmaal is niet de doctor met zijne wetenschap speelbal van de slimme vrouw, en hoe menigmaal diagnostiseert hij of zwangerschap, of geen zwangerschap, structuurgebreken, of omgekeerd, zenuwlijden, waar het tegendeel plaats grijpt! Hoe menigmaal miskent hij humeursbuijen, of daarentegen beginnend hersenlijden en krankzinnig-

heid! Hoe menigmaal is hem de verborgen hartstogt onbekend, die de zenuwen in oproer brengt! Hoe zelden gebeurt het hem, het raadsel te ontknoopen van verschijnselen, die uit een ingewikkeld spel van oorzakelijke momenten te voorschijn komen! De kunst van kleine, bijna onzigtbare wonden: als door naalden- of speldenprikken toe te brengen, die niettemin diep treffen, is helaas! sommige vrouwen aangeboren. Een blik, een woord, eene beweging, of handeling kan het ligt bewogen vrouwelijk gemoed in rep en roer zetten, of ontvlammen en weêrwraak opwekken. Dus ontstaat een kleine, maar niet min hevige en levendige kampstrijd, die aandoeningen en hartstogten gaande houdt, welke den oppervlakkigen waarnemer ontsnappen, maar den turenden blik des harte-kenners niet ontgaan, die in de vrouwelijke zamenleving door zijn microscopisch onderzoek een guérilla-oorlog ontwaart, die het zenuwgestel van het vrouwelijk menschdom in gedurige onrust doet verkeeren, appetijt en digestie stoort en allen slaap uit de oogen drijft. In Stolpertus vindt gij er toespelingen op: doch het zijn grove toespelingen. Veel fijner is het web van magnétische draden, die rusteloos, schoon onmerkbaar vibréren en trillen, en door kleine démonen worden aangeroerd: een geestelijk knibbelspel, dat groote bedrevenheid vordert, om met gunstige kansen en goede uitkomsten gespeeld te worden. Heeft de medicus zich daarin niet geoefend, zoo zal hij ongetwijfeld bedrogen uitkomen en zijn doel missen. Zoo onmerkbaar, zoo onzigtbaar is dikwijls dat geestelijk pelotonsvuur, dat er hevig wederzijds gestreden wordt, zonder dat de toeschouwers het merken, en dat niet zelden de eene of andere plotselinge uitbarsting schijnen zal, het begin van een strijd te zijn, die reeds lang gevoerd werd, maar met geestelijke wapenen. 't Is moeijelijk te zeggen, of het kwaad in de ziel, dan wel in 't ligchaam zit. Eigenlijk zit het in beiden en volgt het een het ander. Ongezondheid van ligchaam en ongezondheid van ziel vereenigen zich gewoonlijk. De hersenen worden door ontstemde zenuwen geroerd en de geroerde hersenen ontstemmen de zenuwen. Zoolang de vrede van binnen niet hersteld is, slaat de evenaar nu naar de eene, dan naar de andere zijde over.

Hangt in het huisgezin het geluk meer af van de moeder, dan van den vader: ook in de maatschappij is de magt der vrouw grooter, dan de magt des mans, en dat wel eenvoudig om deze reden, dat het gevoel sterker beweegkracht is, dan het verstand. Het maatschappelijk verstand zal alléén dan de maatschappij beheerschen, als de som verstands-menschen de som gevoels-menschen overtreft. Zelfs Auguste Comte, de schrijver van den *Cours de philosophie positive*, erkent het overwigt der laatsten, en een iegelijk, die de zamenleving grondig bestudeerd heeft, moet Auguste Comte gelijk geven. 't Zou twijfelachtig kunnen schijnen, of het wel wenschelijk ware, of het zelfs wel denkbaar wezen zou, dat het verstand de alleenheerschappij voerde. Het verstand berekent het *interest et refert;* uit het gevoel rijst die oud-vaderlandsche spreuk, de spreuk onzer vrome moeders:

» » *Alle harten bij zijn eigen.*" "

Zong niet een onzer godvruchtigste dichters:

» » *Wel hem, wien God in 't vlugtig leven*
Een vrome moeder heeft gegeven!" "

En zijn niet alle moralisten het daarover eens, dat de grootste menschen aan brave moeders hunne eerste opvoeding te danken hadden? De geschiedenis van het Christendom zal ons hetzelfde getuigen. Het gewetensleven, waarvan eigenlijk onze waarde als zedelijke en redelijke wezens afhangt, het gewetensleven vangt aan onder de leiding en het bestuur der moeder: en de vrouw vermag dan 't meest op haar man, als zij zijn geweten wakker houdt. 't Is waar, de hersenen moeten het organisme besturen, maar zij moeten met hartebloed gevoed worden: en eveneens is het verstand dor en schraal en onvruchtbaar, zoolang het gemoed er geen voedsel en onderhoud aan geeft. Ook uit dien hoofde is het huwelijk zulk eene belangrijke instelling voor de maatschappij: eene instelling, waarvan haar welvaart en bestaan en voortduring afhangen: eene instelling, die het wettig middel is van voortplanting voor ligchaam en ziel beiden. Gelukkige huwelijken bevorderen de gezondheid der maatschappij, ongelukkige huwelijken zijn oorzaak harer ziek-

ten. Zonder huwelijk geene familie, zonder familie geen geregelde Staat. In het huwelijk wortelt het ligchaam van Staat: door het huwelijk wordt het een zedelijk ligchaam: en van het huwelijk ontvangt het zijne grootste, onschatbaarste zegeningen. Uit dit oogpunt gezien levert de vrouwenkliniek een voorraad van bijdragen tot kennis der maatschappij en van hare kwalen en ziekten. Gehuwde, ongehuwde vrouwen, met of zonder kinderen, gelukkig of ongelukkig gepaard: alles is van gewigt tot kennis der maatschappij, gelijk zij is en wezen moest.

In de vrouwenkliniek ware het voegzaamst, met de verloskunde aan te vangen. Want deze grenst het naast aan physiologie, en staat in de naauwste betrekking tot gynaecologie, voor ieder medicus zoo onontbeerlijk. Vervolgens zou men moeten overgaan tot de chirurgische vrouwenkliniek en bijzonder de mechanische beleedigingen der zenuwen moeten bestudéren, om daaraan de menigvuldige en bedriegelijke, dikwijls raadselachtige verschijnselen van hysterie te toetsen, die het kritische gedeelte der vrouwenkliniek zoozeer verzwaren en bemoeijelijken. Men vindt daaromtrent bij de autheurs, die over de locale aandoeningen der zenuwen geschreven hebben, menigen nuttigen wenk; want bij de vrouwen staan organische en dynamische, of liever psychische afwijkingen tegen elkander over. De laatsten hebben de overhand bij ongehuwden: de eersten bij gehuwden: hoewel na de climacterische jaren de eersten wederom met de laatsten in evenwigt komen, of ze zelfs overwegen. Het hoofdstuk over de neurosen is zoo rijk in de vrouwenkliniek, dat het ongeoorloofd zijn zou, daar ligt over heen te stappen. Na de neurosen komen bloedziekten, en eindelijk structuurgebreken en organische ziekten in aanmerking. Ik geloof, dat het best ware, dit alles naar de leeftijden der vrouw te regelen, en met de puberteitsneurosen te beginnen, om met de ziekten der oude vrouwen te besluiten. Kon men de hysterische vrouwen alle de phasen van haar leven dóór volgen, het zou, dunkt mij, hoogstbelangrijk zijn.

Wat wij tot dus verre bezitten over vrouwenkliniek, is hoogstonvolledig, als men anthropologische vrouwenkliniek bedoelt. De diagnose der zieke vrouw immers moet de plaats innemen van de diagnose der vrouwelijke ziekten. Men moet hare bio-

graphie kennen van de eerste kindschheid tot op haren tegenwoordigen leeftijd. Men moet met hare ouders en met haar geslacht bekend zijn. Men moet de omstandigheden weten, waaronder zij geboren is en leeft: en zoo zij gehuwd is, haar in de kinderen, die zij heeft, trachten te herkennen. Uit dat ruimer oogpunt beschouwd, zal de vrouwenkliniek een geheel ander, een verrassend aanzien verkrijgen, en de studie, welverre van eenzijdig en bekrompen anatomisch, of histologisch te zijn, anthropologisch worden: eene bijdrage tot de natuurlijke en maatschappelijke historie der vrouw, die ook over de wetenschap der maatschappij, over de *physique sociale* een geheel nieuw licht verspreiden zal, en onze geneeskunde in naauwer betrekking zal plaatsen met die groote studie der huishouding van Staat, die thans de hoofden onzer hervormers vervult. Wij, mijne vrienden! moeten ons meer en meer met die wijze van zien vertrouwd en bekend maken; wij moeten er als 't ware in 't huis zijn, om eindelijk eens uit dien bekrompen kring van denkbeelden ons los te maken, waarin de specialiteitstudiën van den dag hare beoefenaars hebben opgesloten, en waarin zij hen geheel in het tegenwoordige en voor het tegenwoordige doen leven en werken, zonder op de toekomst, die aanstaande is, en die allen zeker te gemoet gaan, te zijn voorbereid. De studie, die ik u aanprijs, heeft nog bovendien dat onschatbaar voorregt, dat zij waarlijk en zuiver objectief is en het object in zijn geheel omvat: daar de studie, zoo als zij tot nog toe gedreven is, getronkeerd, verminkt en half is, dewijl zij het object analyseert, of anatomiseert en alleen voor een gedeelte, voor een afgezonderd, een afgescheiden gedeelte er zich mede bezig houdt: in één woord zich tot eene abstractie beperkt, die in de wezenlijkheid niet zal zijn terug te vinden. Individuën bestaan, hebben bestaan en zullen bestaan. Afzonderlijke gedeelten der individuën hebben slechts in zooverre waarde, als zij in betrekking tot het geheel en als gedeelten van die individuën erkend en betracht worden. Op zich-zelven beschouwd missen zij hunne ware beteekenis, en kunnen niet anders worden aangezien, dan als verstrooide, verspreide, afgescheurde brokstukken, waaraan eenheid, verband en zamenhang ontbreken: het zijn de *disjecta membra poëtae*.

VROUWENKLINIEK (LATER ONDERZOEK EN STUDIE).

De ervaren WILLIAM DEWEES haalt in den aanvang van zijn leerrijk boek: *On the diseases of females* de meening aan van ALPHONSE LE ROI: dat het meerendeel der oorzaken, welke de menschelijke familie doen ontaarden, haar begin nemen van de vrouw: dat men in den doolhof der menschelijke huishouding niet te regt kan komen, zonder de studie der vrouw: dat in haar, meer dan in den man oorsprong en voortgang der ziekten te ontdekken zijn: dat de vermindering der rassen altijd in de natuur begint met het wijfje; en dat de studie der vrouwenziekten, de studie is der bron, van al wat op ons geslacht betrekking heeft. Zonder ALPHONSE LE ROI in *alles* gelijk te geven, hetgeen jegens de schoone kunne even onbillijk, als onbeleefd zou zijn, zoo kunnen wij toch niet nalaten, hem *veel* toe te geven, als wij bedenken het materieel aandeel, hetwelk de vrouw heeft aan voortplanting, vorming en onderhoud der vrucht, zelfs na de geboorte: aan onze eerste opvoeding en volgend leven. Want voor en na de bevruchting, die de kennis van het bevruchtend element nog niet heeft kunnen ontsluijeren, is het werk der voortplanting toebetrouwd aan de vrouw. Doch het zijn niet deze bedenkingen alléén, wat gewigt ze overigens hebben mogen, die mij bewegen zouden, het klinisch onderzoek te beginnen met de vrouw: het is buitendien de zachte overgang van den normaal- tot den abnormaal-staat, die mij de rigting aanwees, welke het belang eener geleidelijke opvoeding tot kliniek ons gebied te volgen.

Eene eerste vraag bij dit klinisch onderzoek, is naar de afwijkingen van het sceletet, veel algemeener bij de vrouw, dan bij den man, en die maar al te dikwijls de geslachtsverrigtingen belemmeren. Een Fransch Geneesheer merkt op, dat in een huis van opvoeding te Parijs 't hem trof, bijkans alle jonge jufvrouwen scheef te zien, en menigmaal zal men op bals dezelfde opmerking kunnen maken. Rekent men hierbij de onevenredige groei van bovenste en onderste ledematen, in betrekking

tot elkander en tot hoofd en tronk, den scheeven stand der beenen en van het bekken, de zelden schoon gewelfde borstkas, de onvolkomene musculatuur, den misstand van het hoofd op de schouders, de misvorming door het keurslijf, den niet altijd gracelijken gang, armbewegingen, hoofdbuiging, spraak, het onzuiver, onfrisch koloriet: zoo heeft men elementen genoeg, om tot den normaalstaat van het individu te besluiten, zelfs buiten physisch, chemisch, microscopisch examen, hetwelk de kieschheid zelden toelaat.

Vermag het experiment iets tot bevordering onzer patientenkennis? Laennec geeft berigt van een klooster te Parijs, of liever van eene geestelijke instelling, niet dan oogluikend toegestaan en nog wel tijdelijk, wegens de uiterste gestrengheid harer regels. »»*Non seulement*, zegt hij, *on fixait habituellement leur attention sur les vérités les plus terribles de la religion, mais on s'attachait à les éprouver par toutes sortes de contrariétés, afin de les faire parvenir dans le plus court espace de temps à un entier rénoncement à leur propre volonté. l'Effet de cette direction était le même chez toutes: au bout de deux mois de séjour dans cette maison, les règles se supprimaient et un mois ou deux après, la phthisie était manifeste.*"" Waarschijnlijk zal 't u interesséren, hierbij te lezen, wat de schrandere Engelsche Schrijver der *Evening Thoughts*, onder het rubriek: *Experimental-Psychologists* mededeelt: »»*There are people (men as well as women) who find a certain satisfaction in tormenting others by various indirect manoeuvres. Hints, stories, insinuations, flatteries obviously inapplicable, looks or averted looks, are some of the small artillery, which by means of common talk, correspondence, and ordinary social intercourse, are brought to bear for this amiable end on the weak places of their acquaintances.*"" Deze maatschappelijke Magendies, dus vervolgt hij, weten de zenuw te treffen, die pijn geeft. Zij kunnen ons van groot nut zijn tot zelfkennis, en partij doen trekken voor ons-zelven van klinische lessen, die gemeenlijk bij morgenvisites, of conversatie op straat, of aan de theetafel gehouden worden. Medelijden, diep medelijden verdienen zij, wier grootst vermaak bestaat in anderen heimelijk te folteren — »»*a power requiring clear insight and much clevernesss, without an interfering heart — the ideal of a devil. And is not the human being*

inspired by this spirit of unrest, the object of deep pity?"" Om hare gebreken te kennen, kan de vrouw ook van deze holle spiegels gebruik maken.

Vraagt niet, mijne vrienden! waarom ik psychologie bij ons onderzoek inroep, zij is onontbeerlijk bij de klinische anthropologie. Heeft het opsluiten in huis en gebrek aan beweging, die er het gevolg van is, op mensch en dier het tuberkelmakend vermogen, gelijk LAENNEC beweert, onmiddellijk laat hij 'er op volgen: dat alle personen, die hij tering heeft zien krijgen, zonder dat zij 'er toe voorbeschikt schenen te zijn, evenzeer den oorsprong hunner ziekte schenen te moeten wijten aan diep en aanhoudend verdriet. Bij de vrouw is 't vooral noodzakelijk, de verhouding te kennen van de hersenen tot het overig zenuwgestel, en derzelver, hetzij meer lijdelijken, hetzij meer werkdadigen toestand. Meer dan de man vatbaar voor indrukken, heeft zij minder kracht van wederstand, en is de gevoelsmensch sterker ontwikkeld, dan de verstandsmensch. Zietdaar den oorsprong, zietdaar de bron der hysterische toestanden, die den ongeregelden gang van het zenuwspeeltuig aanwijzen. Dat die hysterische toestanden de diagnosis verzwaren, is aan ieder practicus bekend, en dat de meest wetenschappelijk gevormde geneesheer niet het minst voor misleiding bloot staat, leert de dagelijksche ondervinding. Gewoon aan de neurosen haar gebied voet voor voet te betwisten, laat hij zich ligtelijk overhalen, de klagten der hystericae in zijne taal over te zetten: te ligter zal dit geschieden, wanneer zich de eene of andere zigtbare zwelling, of verandering der deelen met de klagten vereenigt, of belangrijke functie-stoornissen haar vergezellen. Het vermogen der innervatie op de menschelijke machine is verre van nog genoegzaam bestudeerd te zijn.

Doorgaans beschouwt men de dusgenoemde magnetische verschijnselen te zeer op zich zelf, of psychisch, zonder hun verband met neurologie, biologie, anthropologie in 't oog te houden. Dit is een gevolg van de min of meer eenzijdige physische rigting onzer hedendaagsche studiën, en kan 't best voorgekomen worden, door ze tot anthropologie te verheffen, of uit te breiden, waar binnen allen begrepen zijn. Wel eens heb ik mij afgevraagd, of niet dat herleiden onzer theorie tot physica en

chymie eene teruggaande, achterwaardsche beweging was en eene moedwillige verkleining van ons gebied: of niet de logische gang der studie ons van physica en chymie naar biologie en anthropologie heendrijft, en of wij niet verkeerd deden, dien gang te weêrstreven, dewijl zij ons het vooruitzigt opent op een nieuw veld van onderzoek en op eene nieuwe reeks van denkbeelden. Of zou het niet naar het conservatieve zweemen, te weigeren verder te gaan, dan de nu bekende natuurwetten strekken? Op nieuw moet ik u het meesterwerk van WHEWELL herinneren: *The Philosophy of the inductive Sciences:* die zoo iemand, zonder vooroordeel noch vooringenomenheid tegen oud of nieuw, de echt klassieke, liberale studie der wetenschappen voorstaat. Bij hem zult gij vinden, hoe de natuur hare geheimen voor elk, die niet zich-zelven zoekt, maar waarheid, van lieverlede ontsluijert, en hoe de studie al gaandeweg moeijelijker en ingewikkelder wordt en hare problemen zwaarder en zwaarder. Van astronomie tot biologie, welk een lange weg en welk verschil in duidelijkheid der voorstellingen en zekerheid der toepassing of berekening! Wat ontbreekt 'er niet al, zelfs nu nog aan onze organische werktuigkunde! Zullen wij daarom moedeloos nederzitten, of onophoudelijk het oude, bekende aan het nieuwe, onbekende aanpassen? Zou 't niet wijzer zijn, nieuwen wijn in nieuwe vaten te doen en ons in de nieuwe wetenschap van het leven in te studéren? Ik geloof ja, en kan mij naauwelijks verbeelden, dat gij mijne vrienden! er anders over denken zoudt. Welaan dan, bestudéren wij de vrouw, haar zenuwmechaniek en de beteekenis van al die duistere verschijnselen, die ons zoo dikwijls in verwarring brengen. Is het noodzakelijk, geen eenzijdig aanhanger van pathologische anatomie te zijn, niet minder noodzakelijk is het, geen eenzijdig neuroloog te wezen. Zelf heb ik het ondervonden, dat men zoowel hysterie met organische ziekteprocessen, als deze met hysterie kan verwisselen, en dat niet zelden het hysterisch element der ziekte het organisch element maskeert.

Gelijk hysterie lang bestaan kan, zonder dat het leven ernstig bedreigd wordt, en middelerwijl dan deze, dan gene gedaante aanneemt, zoo zijn organische ziekteprocessen steeds met blijkbare stoornissen in de functiën verbonden, die aanhoudend

zijn zullen, en doorgaans kennelijk de plastiek aandoen. Er is in die ziekteprocessen zeker geregelde gang, bijna zou ik zeggen iets *logisch*, dat voor deductie vatbaar is. In de ziekten der borstorganen heeft STOKES dit aangewezen, en uit ABERCROMBIE zouden wij hetzelfde voor de ziekten der buikorganen kunnen aantoonen. Zelfs dan, als de diagnose lang duister bleef, heb ik nog, vóór de sectie, bij ongeneeslijke kwalen uit den afloop der ziekte de uitkomst der lijkopening kunnen voorspellen, en waar mijne stompheid, of mijn gebrek aan doorzigt faalden, mij later van alles rekenschap kunnen geven, wanneer ik andermaal de historie van het ziektegeval récapituleerde. Wel is waar, niet altijd wierd het vraagstuk, ook niet door de lijkopening, opgehelderd: maar zelfs die negatieve uitkomsten waren voor kunst, noch wetenschap verloren, en voor hem, wien het ernst is, en die zich-zelven ter wille van wetenschap en waarheid vergeten kan, voor hem is het natuuronderzoek aan het ziekbed, wanneer hem noch eigen ondervinding, noch die van anderen vreemd zijn, wanneer hij daarbij den draad der traditie gevolgd was, een rijke schat van kennis en eene studie, die hoe dieper hij graaft, hem des te rijkelijker beloont. Laat u dan, mijne vrienden! laat u door het rumoer van vreemden, of landgenooten, van kenners of dilettanten, laat u van grondig onderzoek niet afschrikken, bedenkende dat in ieder vak van wetenschap de Grieksche spreuk gulden waarheid behelst, die WILLIAM WHEWELL voor zijne Historie en Philosophie der inductieve Wetenschappen als motto plaatste:

Λαμπάδια ἔχοντες διαδώσουσιν ἀλλήλοις.

Aan het slot van BOERHAAVE's zaakrijke Aphorismen vindt gij afzonderlijke hoofdstukken over de ziekten der vrouwen en kinderen. »»*Praeter omnia haec Acutorum et Chronicorum genera*, zegt hij, *sunt nonnulli morbi virginibus*, *gravidis puerperisque proprii*, *tum et puerili aetati.*"" BOERHAAVE, die bij zijn akademisch onderwijs altijd het belang en nut zijner leerlingen op 't oog had, wilde hen ook met dit gedeelte der praktijk bekend maken, opdat hij hen, in alles voorbereid en wel toegerust, de maatschappij zoude binnenleiden. Daarbij dacht hij niet laag van de kunst en schatte het menschelijk leven hoog. Er heerschte

in alles, wat hij deed, zekere piëteit (eene deugd meer van vroeger, dan van onze eeuw) die hem het vertrouwen van discipelen en patienten verwierf en verzekerde. Diezelfde piëteit bestuurde zijne geleerde en wetenschappelijke studiën, zoodat wij bij hem het kort begrip der overlevering en het beginsel der hervorming vereenigd vinden, wier hoofd hij was, en die zoo magtig op onze latere, ook op onze hedendaagsche geneeskunde gewerkt heeft. Ik mag niet veronderstellen, dat gij den langen weg der traditie zult volgen, en wil dus, nu en dan een oog slaande op VAN SWIETEN's Commentariën, u onze klinische studiën in haren zamenhang en historisch verband doen kennen, gelijk het eene inductieve wetenschap verlangt.

BOERHAAVE en met hem VAN SWIETEN beginnen met de leer der puberteit en menstruatie, waarbij zoowel het normale, als het abnorme besproken wordt. Hij haalt verscheiden voorbeelden aan van vroeger menstruatie, zelfs bij jonge kinderen, die zijn leerling HALLER in zijne physiologie heeft aangevuld, en die ik, en ieder medicus met mij, uit onze praktijk zouden kunnen vermeerderen. Wat den tijd betreft, waarop de menstruatie zich pleegt te vertoonen en weg te blijven, lezen wij: »»*Plerumque circa decimum quartum aetatis annum menses primo apparere solent, raro ante decimum quartum: plerumque circa quadragesimum et quintum aetatis annum cessare solent; in quibusdam tamen citius, in aliis serius desinunt.*"" Later heeft men getracht, dien tijd naauwkeuriger te bepalen, en wel met behulp der statistiek. Volgens hetgeen deze ons leert, zou 't schijnen, dat de gemiddelde tijd van het begin der menstruatie tusschen het veertiende en vijftiende jaar in ons klimaat zou moeten gesteld worden, niet tusschen het dertiende en veertiende. Doch de getallen, waarover de statistiek te beschikken heeft, zijn veel te klein voor een gemiddeld cijfer, dat gezag van regel zou kunnen hebben. Daarenboven zal het wel altijd hoogstbezwaarlijk zijn, deze rekening op te maken: vermits bij de lagere klassen gebrek aan naauwkeurigheid, bij de hoogere overmaat van kieschheid den onderzoeker in den weg zullen staan, om zekere resultaten te bekomen.

De oorzaken van dit vreemd verschijnsel, hetgeen de onervarenen schrik aanjaagt, moesten van oudsher de gedachten

bezig houden: te meer, daar het bij aan den mensch verwante dieren ongewoon is. Eene verklaring volgens de leer der eindoorzaken lag voor de hand; ofschoon zij op den duur niet bevredigen kon. Ware het deswegens niet beter, de *physica organica* te baat te nemen, en op haar terrein het vraagstuk over te brengen? Waarschijnlijk zou men dan tevens de teleiologie te vrede stellen; want beiden hangen in onze studiën naauwer aan één, dan men gewoonlijk vermoedt. Misschien zou te gelijk de regeling der menstruatie door gymnastiek en hygieine in het ware daglicht zijn geplaatst geworden, en zóó daad en leer vereenigd zijn. Echter geloof ik niet, dat hiermede de zaak is afgedaan. Als maatschappelijk wezen staat de mensch voor velerlei oorzakelijke momenten bloot, die zijne machine in beweging zetten. Gebrek of weelde, arbeid of rust, ledigheid of bezigheid van den geest, lectuur, omgang, verkeer, gemoedsbestaan: alles werkt mede, of tegen, om moeders en dochters de noodige rust en kalmte te bezorgen, of te ontnemen. Tijd, plaats, hoeveelheid, hoedanigheid: dat alles is oorzaak van maandelijksche zorg en zenuw-ontstemming. En wat zult gij nu zeggen, Mevrouw! zoo de wetenschap u toeroept, dat uwe dochters gezond kunnen zijn met en zonder regels? Ja maar is niet in het laatste geval — verschoon mij — uwe vrees of bekommernis voor de gevolgen hebben in geenen deel een zekeren grond. Gij behoeft daarom niet altijd een huwelijk te vertragen, of te verhaasten — gij leest Fransch? Welnu hier hebt gij Pouchet: *Théorie de l'Ovulation spontanée:* een door de Academie Royale te Parijs bekroond werk, hetgeen uw weetlust, of weetgierigheid bevredigen zal. Wat gij niet verstaat, vraag het uw huisdoctor, hij zal met pleizier het u wel willen uitleggen, en u goeden raad geven, zoo gij dien verlangt.

't Is eene algemeene fout van ons menschen, terstond, zoodra wij een nieuw inzigt in eene zaak verkregen hebben, ons daarop te verheffen, en op hen, die nog in de oude theorie verkeeren, met zekere verachting, of wel met medelijden neêr te zien: de ouderen van jaren, die bij ons in kennis achterstaan, 't zij uiterlijk, 't zij innerlijk te verguizen. Zoo gebeurt het, dat men al ligt te ver gaat met het wegwerpen van oudere ge-

voelens, of vroegere waarnemingen. Zeker is dit het geval geweest met de oude menstruatie-leer. Laat ons liever, zonder ons aan oud of nieuw te bekreunen, noch angstig naar anderen om te zien, vrijelijk onderzoeken.

Dat de vrouw zonder geregeld te zijn, gezond en vruchtbaar wezen kan, daarvan haalt BOERHAAVE voorbeelden aan. Maar is nu daarom het acht geven op het geregeld verschijnen der maandstonden overtollig? Ten einde hieromtrent eenige meerdere zekerheid te verkrijgen, heb ik gedurende eenige jaren mijne leerlingen verzocht op dit punt bijzonder te letten. Een honderdtal waarnemingen, alhoewel onvoldoende, om tot eenig algemeen besluit te wettigen, leert evenwel niet, dat de ziekten der vrouwen in zoo naauw verband staan met de menstruatie, als wel doorgaans wordt verondersteld: doch bevestigt het gevoelen, dat het geheel wegblijven der regels in chronische ziekteprocessen geen gunstig teeken is. Het valt niet te ontkennen, dat sedert de ontdekking der *ponte menstruelle* het leerstuk der menstruatie een anderen zin gekregen heeft: of evenwel die zin of beteekenis meer duidelijk geworden is, zou ik meenen te moeten betwijfelen.

Wat moeten wij denken van die gevallen, waarbij de plotselinge onderdrukking der regels eene reeks van kwalen, en eindelijk zelfs den dood heeft ten gevolge gehad? Om op deze vraag te antwoorden, zal het noodig zijn, die gevallen te analyséren. Dit zal ons te gelijk eene ongezochte gelegenheid aanbieden, om onze denkbeelden op dit punt te regelen. Gij leest bij VAN SWIETEN het geval van een zestienjarig meisje, dat na van haar vijftiende jaar af geregeld te zijn geweest, gedurende de regels hevig geschokt door den geheel onverwachten dood van haren vader, na een sterk bloedverlies en daarop gevolgde flaauwte en beving, aan hevige hysterische toevallen onderworpen, eindelijk in tetanus vervallen is, met dysphagie, en twee jaren daarna is overleden. Wat ons bij de behandeling meest treffen moet, is de herhaalde en vruchtelooze poging, om den stondenvloed te herstellen: naardien het blijkbaar was, dat eene andere, op het zenuwevenwigt doelende behandeling, hoogstwaarschijnlijk gunstiger uitslag zou gehad hebben. Het verhaal is uit de *Medical Essays and Obser-*

vations Vol. V. P. 2. p. 471. sqq. Blijkbaar is het althans, dat de kuur, verkeerd geregeld, het zenuwevenwigt meer en meer verstoord heeft, en dat men de steeds verergerende zenuwtoevallen aan de ontijdig toegediende en hevige middelen heeft toe te schrijven. De volgende maand kwamen de regels zeer spaarzaam terug: in de tweede bleven zij geheel weg, waarop een hevig toeval van hysterie volgde. Nu werd eene aderlating voorgeschreven, en een braakmiddel, eenige dagen daarna herhaald. Hierop dysphagie, beving, stuipachtige bewegingen van borst en buik, tetanus, vomitus. Een clysma laxans, gevolgd door bloedontlasting per anum. Een clysma vulnerarium, adstringens: de bloedontlasting houdt op, maar de kramp van den oesophagus keert weder, en niet lang daarna volgt de tetanus. Voorbijgaande blindheid, doofheid, ijlhoofdigheid, doch bij iedere gemoedsaandoening, of ligchaamsbeweging — tetanus. Gedurende den tijd, dat spijs, noch drank gebruikt konden worden, voedende lavementen, die evenwel ook later niet verdragen wierden. »»Ik heb dit geval, voegt VAN SWIETEN er bij, gekozen, opdat het blijken mogt, dat alle ligchaamsverrigtingen, zoowel natuurlijke, als dierlijke en levensverrigtingen gestoord kunnen worden door onderdrukking van den stondenvloed."" Ik kan niet gelooven, dat iemand uwer uit de prémissen dezelfde conclusie trekken zal: hoewel het onzeker blijft, of de ziekte aan zich zelve overgelaten, zich niet evenzeer over de verschillende zenuwpartijen zou hebben uitgebreid. Zoolang ons evenwel de juiste betrekking der menstruatie tot het organisme verborgen blijft, zou 't vermetel zijn, de roekeloosheid te prijzen der Amerikaansche Dames, waarvan DEWEES ons meldt, dat zij gedurende haar periode de voeten in koud water steken, om ongestoord eene pleizierpartij waar te nemen.

Ik kan niet zeggen, dat deze schrijver mij voorkomt, in zijne praktijk volkomen in te stemmen met de beginselen, die hij voorstaat. Immers hij waarschuwt, en teregt, tegen voorbarige tusschenkomst der kunst bij iedere afwijking, en vermaant steeds, het gestel in aanmerking te nemen. Nergens, zegt hij, is welligt grooter afdwaling van goede beginselen, dan bij de behandeling van sommige vrouwenkwalen — het schijnt, als schreef men daartegen voor naar routine, noch be-

stonden de wetten hier, die ziekten beheerschen. En wanneer wij nu met die woorden des schrijvers handelingen vergelijken, dan kunnen wij niet nalaten te wenschen, dat hij ons in sprekender voorbeelden zijne betere beginselen getoond had. 't Is eene vraag, die wij al aanstonds hebben te beantwoorden: of wij alleen met het laatste, dan wel met het eerste punt van de lijn van afwijking onze behandeling moeten aanvangen; met andere woorden: of ons geneesplan op het begin der stoornis, dan op haar uitgang moet gerigt zijn. Dat wij ons die vraag niet helder genoeg voor oogen stellen, is, geloof ik, de reden, dat wij in onze pogingen tot herstel zoo zelden slagen. In het ziektegeval bij VAN SWIETEN, waren de hersenen het uitgangspunt van de gestoorde menstruatie, en kon de kuur niet gelukken, omdat men verzuimde, op den staat der hersenen de aandacht te vestigen. Die weet, wat vermogen bij ons menschen de hersenen hebben op ons ziek, of gezond zijn, zal mij gaarne toestaan, dat het eene eerste voorwaarde van genezing was, de hersenaandoening te bedaren. Hoemeer mislukte pogingen tot herstel der menstruatie, hoe grooter hinderpalen der kunst, en hoe minder kracht van wederstand.

Ging de ziekte uit van het huidorgaan, zoo moeten de verrigtingen der huid hersteld worden. Op dit geval past de aanbeveling van guajac door den schrijver, en het gebruik van heele, of halve laauwe, of warme baden. Is bloedophooping, of bloedgebrek aanwezig — zoo komen bloedontlastingen — voedende middelen, somtijds ijzerbereidingen te stade. Niet altijd zal het mogelijk zijn, het eerst aangedaan deel te treffen, en men zal zich niet zelden moeten bepalen bij middeltoestanden, die op den eersten stoot, of schok gevolgd zijn. Verandering van levenswijs, het regelen der functiën, zelfs moreele en psychische behandeling zullen menigwerf het oogmerk volkomen bereiken, en geen emmenagoga noodig zijn, waartoe men slechts in enkelde gevallen en bij uitzondering zijne toevlugt zal mogen nemen. Is het huwelijk zoodanig middel, of het inspuiten van *ammonia liquida* met melk in den uterus, volgens het voorstel van Dr. LAVAGNA, of irritatie der mammae volgens Dr. PATTERSON? Noch het een noch het ander komt mij voor algemeene aanbeveling te verdienen: evenmin als de *tinctura cantharidum*

door DEWEES gebruikt. Somtijds, schrijft hij, had ik reden tot het vermoeden van eene ziekte der *ovaria*. Onder welke omstandigheden, berigt hij bl. 118, waarbij gij vergelijken moogt een geval met de ophelderende plaat bij mad. BOIVIN (*Maladies de l'uterus* etc.).

'tIs niet genoeg te weten, dat na 't gebruik van 't een of ander geneesmiddel de regels zijn hersteld: maar 't is noodig te onderzoeken, of de gezondheid tevens bewaard bleef: vooral dan, wanneer heroïsche geneesmiddelen gebezigd waren. Het doel der klinische anthropologie kan onmogelijk bereikt worden met dergelijke half afgewerkte waarnemingen, die naauwelijks voor gewone physiologie, of pathologie van dienst kunnen zijn.

Is het waar, gelijk DEWEES beweert, dat te sterke stondenvloed zeldzaam is, en doorgaans met haemorrhagia uteri wordt verward? Hoe gevaarlijk het is, eene rijkelijke menstruatie door geneesmiddelen te stuiten, heb ik onder andere gevallen bevestigd gezien in een voorbeeld, waar eene diarrhoea chronica er het gevolg van was, die de patiente gedurende haar volgend leven bijbleef.

Er is in het geslachtsleven der vrouw menige opwekking tot anthropologisch onderzoek. Van de eene zijde ligtzinnigheid, hartstogtelijk streven naar wereldsche vermaken — een leven naar buiten. Van de andere zijde een leven naar binnen: zwaarmoedigheid, strenge ingetogenheid, menschenschuwheid, overdreven godsdienstigheid, vrees en angst voor den dood — zijn zoovele oorzaken, die de geregelde menstruatie verstoren, en de gezondheid bedreigen. Als de gedachten aanhoudend op het geslachtsleven gerigt zijn, hoe zou 't anders, of de functiën moeten gestoord worden, en de innervatie lijden; terwijl er een naauwer sympathie ontstaat tusschen hersenen en geslachtsdeelen, die op beiden nadeelig zal werken. Omgang en verkeer der beide seksen verkrijgen minder kieschheid en minder fijnheid, waar dit element voortdurend werkt, en menig edele trek gaat verloren, als de aandacht op het onedele zich vestigt en daarhenen wordt afgetrokken.

In het werk van VAN SWIETEN volgt op de *suppressio mensium* eene uitweiding over *menstruatio vicaria per oculos, aures, nares, gingivas, vias salivae, oesophagum, alvum, vesicam, mammas,*

8

cutim, *vulnera*, *ulcera:* een onderwerp, dat in vroeger tijd meer dan thans de aandacht tot zich trok. Te weten de *casus mirandi et rariores* waren het begin der medicinale observatie, na het herleven der letteren, en wel bij die schrijvers, welke zich als oorspronkelijke waarnemers deden kennen. Dat jagtmaken op wondergevallen getuigt van een tijd, waarin de geest meer met het schitterende, buitengewone, dan met het gewone, eenvoudige ophad, en nog zijn er waarnemers, welke dien tijd niet geheel ontwassen zijn. Weinig heb ik aangaande dit onderwerp meêtedeelen. *Haematemesis*, *haemoptysis* en *haematuria menstrua* heb ik bij mijne patienten waargenomen, en kan deswegens alleen melden, dat het groote omzigtigheid vereischt, deze gevallen wel te behandelen, dat gene hevige, maar zachte, meerendeels diaetetische middelen hier zijn aangewezen, en dat het ontijdig stoppen, of stremmen van haematemesis menstrua later haemoptysis en phthisis ten gevolge had.

Onder den titel van dysmenorrhee, of pijnlijke menstruatie, spreekt DEWEES van een in Amerika bekend toeval, waarbij, onder weeën, schijnvliezen, of bloedstremsels worden uitgedreven, en hetgeen doorgaans onvruchtbaarheid aankondigt. Hij onderscheidt die gevallen, waarin de *mammae* met den *uterus* sympathiséren, en die, waarin de eersten niet zijn aangedaan: en bemerkt, dat gewoonlijk menstruaalbloed niet coaguleert. Oorzaken zijn veeltijds onbekend. Als zoodanigen worden opgegeven de inwerking van koude gedurende de menstruatie, of na miskraam. Somtijds zag DEWEES het ontstaan eerst na 't voltrekken van het huwelijk. Slechts één geval, en dat wel bij MORGAGNI, was hem bekend, waar geen onvruchtbaarheid het vergezelde: *Epist.* 48, *art.* 12. Om de zeldzaamheid, deelt hij 't in een uittreksel mede. Het betreft eene adellijke vrouw, van rijzige gestalte, die vroeger meermalen miskramen geleden, doch daartusschen voldragen kinderen, somtijds tweelingen had ter wereld gebragt, en zeer moeijelijk verloste; terwijl zij daarenboven leed aan eene ligte leucorrhee, welke later ophield, en door gemelde pijnlijke menstruatie vervangen werd. Doch voor hem, die MORGAGNI's latijn verstaan, wil ik het geval in zijn geheel mededeelen, daar zelf DEWEES het verkort heeft. Ongaarne toch zoude ik zien, dat onder ons Ne-

derlanders en onder onze Akademieburgers klassieke geleerdheid verdween, en dat de schaar der moderne Schikgodinnen den draad der traditie doorknipte. Ziet hier het geval, mijne vrienden! »»*Nobilis in patria nostra matrona fuit, procera statura, colore et habitu laudabili praedita quae nonnullos quidem intra primos gestationis menses fetus ejecerat; sed inter eas abortiones saepe tamen gestatione absoluta vitales filios pepererat praegrandes, interdum et geminos, non sine gravi labore et molesto puerperio. Inter hos difficiles partus fluori haud raro obnoxia fuerat albo et innocuo, interdum levi etiam, medio inter menstruas purgationes tempore, sanguinis stillicidio, quod semper viri congressus, paulo vehementior praesertim, non sine dolore aliquo renovabat. Haec igitur mulier anno exacto circiter trigesimo quarto, cum fluor ille albus plane desiisset, novo morbi genere per intervalla coepit laborare, saepius intra biennium recurrente, novissimis autem tribus mensibus a. 1723 et primo insequentis anni, quo ego mense per literas consultus sum, ad certum semper tempus redeunte, menstruorum videlicet. Tunc enim obortis partus doloribus, et primo aut altero die sanguinis cursu incipiente, vel uberius quam pro consuetudine effluentis, in medio fere eo cursu ex utero ejiciebatur corpus, ut apparebat, membraneum, idque ea forma eaque magnitudine, quae triangulari uteri caveae responderent, modice convexum exterius, qua facie erat inaequale, nec sine plurimis filamentis, quae a sedibus, ad quos adhaesissent, abrupta esse videbantur, cavum autem interius, qua facie erat laeve et madidum quasi ab aqueo humore, quem antea continuisset, in exitu autem per amplum foramen, quod in uno erat angulorum a distractione facile apertum, emisisset. Hujus ejectionem corporis lochia multa consequebantur, pro mulieris consuetudine saepe interrupta. Quodsi nonnunquam id corpus non integrum, sed in frustula divisum per vices prodiret, tum dolores et lochiorum fluxus per vices pariter redintegrabantur. Singulis autem istis quatuor mensibus, quibus a viro se abstinuerat, cum singulas has permolestas quasi abortiones passa esset mulier, nec remedia a pluribus, qui consulti fuerant, egregiis medicis imperata quidquam profuissent; rata, sibi esse multo conducibilius, si novem saltem mensibus a doloribus vacaret, secubare noluit amplius, itaque martio mense a. 1724 gravida facta est. Ultra junium tamen fetum non pertulit. Sed*

hoc consecuta est, ut julio duobusque insequentibus mensibus rite ac sine illa molestia menstrua fluerent. Cum vero nulla apparuissent mense octobri, sub novembris initium reversi dolores sunt cum descripti corporis ejectione ceterisque, de quibus supra dictum est. Diutiusque satis intervallis eadem redire perrexerunt, ut, cum ipse uno ex annis proximis Foro Livii essem, ejectum viderim corpus, quod, ut absens rescripseram, e polyposa concretione erat factum, membranam mentiente, in modum dispositam parvi marsupii triangularis, ut proclive esset intelligere, viscidas sanguinei seri particulas, ex uterinis vasorum osculis prodeuntis, quae albi fluoris forma olim excernebantur, nunc viscidiores factas ad omnes uteri parietes intimos adhaerere, sicque in polyposam membranam concrescere, quae ad caveae illius imaginem, quam in Adversariis trianguli propemodum forma esse confirmavimus, quasi ad typum quendam conformata marsupium referret in quod expressa, quae inter viscidiores illas particulas fuerat, seri pars aquea retineretur et marsupium servaret cavum et laeve intus redderet: retineri autem facile, quia sive ob exstantes intra cervicem lacertos, sive ob hujus, si cum fundo conferatur, angustias, sive ob conniventis osculi impedimentum subsistentes viscidae particulae ibique inter se undique contingentes jam inde ab initio marsupium occluderent: hoc denique sanguini, singulis mensibus erupturo primum quidem obicem opponendo efficere, ut distenderentur uteri vasa, sicque dolores concitarentur; deinde vero, cum urgentis sanguinis vi a parietibus uteri distraheretur, cruciatus augeri; novissime undique avulsum, non sine magna ob illam vasorum distentionem et praevia et comitante et sequente sanguinis copia ejici. Habes, quae initio et postea fuerit mea de hoc morbo opinio, qui in ea quidem mihi, Plateri *aliorumque observationum vel* Aetio *olim non incognitarum memori, minime novus videbatur, quod stato menstruorum tempore cum his concretio aliqua, idque diutius, ejiceretur; sed in eo, quod concretio singulari ista forma esset, quam apud alios legisse non memini, quin* Platerum *memini diserte scripsisse, nullam se cavitatem in sua potuisse cognoscere. Eorum, qui consulti fuerant, aliis uteri excrescentiam hanc nostram esse visum est, aliis polyposam quidem concretionem, sed e sanguine per vas aliquod, in utero ipso erosum, destillante. Qui, si, ut ego, aut inspexissent ipsi, aut in mariti multo accuratioribus quam medici*

literis ad me missis descriptam legissent, eas opiniones, ut puto, facile deposuissent, quas tempus quoque a vero alienas fuisse ostendit. Nam ut morbus postea diutius duraverit, finem per se et per aetatem habuit tandem. Cum enim ad tempus accessit, quo mulieribus solent desinere menstruae purgationes, jam primum, non singulis mensibus, sed singulis annis bis terve duntaxat redire coepit; cum vero finem illae habuerunt, et ipse habuit, neque ullius in utero vel levis erosionis indicium aut qualiscunque ex utero incommodi umquam exstitit, quoad mulier vixit; vixit autem, donec cancer, in altera postea mamma ortus, septuagesimo anno jam proximam confecit. Porro medici, quo illa utebatur, sententia fuerat, concretiones illas, de quibus dictum est, subventanea esse ova, cum idem, credo, spectaret, quod illi, qui polyposas molas ab iis, quae ex subventaneis ovis essent, per caveam, quae intra has, non intra illas foret, internoscere docuerunt. Qualia ova tametsi essent in mulieribus agnoscenda, difficile tamen esset dicere, cur in ista se explicarent semper in trianguli formam, singulisque mensibus semper unum praesto esset, quod in uterum descenderet:""

Wanneer MORGAGNI de *ponte menstruelle* gekend had, hij zou buiten twijfel dit ziektegeval daarmede in verband hebben gebragt, gelijk ook DEWEES zulks gedaan heeft: »» *Does this disease*, schrijft hij, *reside in the ovaria, or in the secreting surface of the uterus? I believe it has its seat in the latter; and that its being unfavourable to impregnation, is not owing to any influence it may exert upon the ovaria (for I have reason to believe that ova have been impregnated, but not finding the uterus in a condition to recieve them, have perished) but to either the imperfect or the non-formation of the decidua. I believe the same surface furnishes both the menstrual secretion and the efflorescens called the decidua; it would seem then to follow, if it performed the first of these offices imperfectly, it would also the latter; and consequently, the ovum would perish for want of a proper nidus.""*

Of de geneeswijs met *camfer* door den schrijver aangeraden is op theoretische, of practische gronden, zoude ik daarom niet willen beslissen, dewijl mij onbekend is het getal waarnemingen, waarop zij berust. Het gevoelen van Dr. MACKINTOSH, die een naauw *os uteri*, als oorzaak aanneemt, waartegen hij dilatatie aanprijst, houdt DEWEES voor exceptioneel. Intusschen

verdient het geval van MORGAGNI, boven vermeld, te meer opmerking, daar het rijk is zoowel aan physiologisch-pathologische, als aan anthropologische bijzonderheden en met de waarnemingen van DEWEES en zijne verklaring overeenstemt. Eene herhaalde lezing en overdenking zal er iedereen, der zake kundig, van kunnen overtuigen.

DEWEES onderscheidt menorrhagie van menstruatie, niet slechts quantitatief, maar ook qualitatief, en beweert, dat vrouwen, die indolent leven en zich overgeven aan weelde, vermaak, onmatigheid, die veel kinderen gehad, vroeger aan koortsen geleden hebben, aan sterke leucorrhee onderhevig zijn, zich in 't huwelijksgenot te buiten gaan, naderen aan het einde der menstruaalperiode, zich toegeven aan gemoedsbewegingen: meest aan menorrhagie zijn blootgesteld; dat daarom in Holland de kwaal algemeen is, omdat de vrouwen indolent en weelderig zijn, van warme stoven veel gebruik maken en onmatig thee en koffij drinken. Het sterk dansen, vooral walsen, waaromtrent GARDIEN zegt: *Il n'en est point de plus propre à produire cet effet, que cette danse voluptueuse connue sous le nom de walse:* en zich daarna bloot geven aan koude, zich sterk rijgen (*pincer*), het dun kleeden (der beenen en voeten) veel gebruik maken van baden, halfbaden — zijn overigens de meest algemeene oorzaken. Zij zijn of dezulken, die de circulatie aanzetten, of dezulken, die 't bloed naar den uterus drijven. De geneesmiddelen zijn in 't eerste geval antiphlogistica, in 't laatste sacch. sat. met opium, tinct. secal. corn., de tampon, koude omslagen, ijsblaas. Dat de geneesmiddelen op bepaalde organen werken, leert de pharmacodynamiek. Daarom hoopt de schrijver, dat er een middel gevonden mag worden, bepaaldelijk werkende op de *ovaria.* Rust, koele lucht, magere diëet, koud drinken moeten nadrukkelijk worden aanbevolen. De plaatselijke toevoer van bloed naar de genitalia, die ook zonder algemeene bloedaandrift plaats kan hebben, bij zwakke, gevoelige vrouwtjes, moet gestuit worden door gelijkmatige verspreiding van den bloedstroom en determinatie, of afleiding naar de huid: en wel door beweging, warm kleeden, *pulv. Dov.* etc.

Hoe nader de vrouw haar vijfenveertigste jaar bereikt heeft,

des te meer ongeregeldheid in de menstruatie. Deze periode is altijd gevreesd, om de kwalen, die zij meêbrengt, en door die vrees wordt veler gezondheid benadeeld. „„*Indeed so replete is this time with horrors to many, that we may very justly suspect apprehension to be the cause of some of the distressing symptoms, which sometimes accompany this interesting process of the human uterus. Delicate women and especially those who have live idly, have this period of live arrive earlier than those of a contrary constitution and opposite habits*"": zegt DEWEES (p. 135). Het ontbreekt niet aan voorbeelden van vroeger en later ophouden der regels, op 30 somtijds tot 60—70 jaar. Intusschen is het eene weldadige beschikking der natuur, dat het kinderbaren ophoudt, als moederzorg onzeker is.

't Is op dezen tijd, dat de vrouw blootstaat voor eene vreemde zelfmisleiding. Zij gelooft zwanger te zijn, vermits de gewone teekenen van zwangerschap zich opdoen; en zij-zelf zich verbeeldt de bewegingen van haar kind te bespeuren. Dat zelfbedrog is zeer algemeen bij vrouwen, die laat huwen en zeer verlangen naar kroost: „„*more sometimes* (voegt DEWEES er schalks bij) *we fear, from an anxiety to give a proof of their youthfulness, than from a wish to become mother, at their time of live. But this youthful hope is soon to be destroyed — and, perhaps, for ever. For now the breasts lose their intumescency; the morning sickness vanishes; the swelling of the abdomen subsides; the imagined stirrings of the foetus cease, or the sensation become so unequivocal as to satisfy that it arises from the movement of wind; and, to put every thing beyond hope, the menses return in overwhelming quantity, and thus the poor woman becomes the butt of the unfeeling and the ridicule of the unthinking.*"" Daarom is 't noodig, dat jonger practici zeer op hun hoede zijn, om noch te veel aan de wenschen der patienten toe te geven, noch te zeer als onmogelijk te stellen, waarvan voorbeelden voorhanden zijn.

Twee dwalingen zijn er, die DEWEES bestrijdt: vooreerst, dat door de stonden kwade vochten worden ontlast; ten andere, dat op dezen leeftijd de vrouwen, meer dan vroeger in levensgevaar verkeeren. Sterflijsten toonen aan, dat minder vrouwen tusschen 40—50 jaren sterven, dan mans en dat na dien over-

gang de kans om te leven en gezond te zijn, grooter is. Op dezen leeftijd is niets zoo geschikt, om de vrouw tegen kwade gevolgen te bewaren, dan een goed régime: d. i. niet alleen matigheid in eten en drinken, maar ook oefening van ligchaam en geest en zelfbestuur.

Betreffende de strikt-therapeutische behandeling, kan ik niet nalaten, u opmerkzaam te maken op het nut van maandelijksche kleine bloedontlastingen en verkoelende ontlastmiddelen bij volbloedigheid. En wat de toediening van emmenagoga betreft bij wegblijvende of onderdrukte menstruatie, zoo zult gij VAN SWIETEN's Commentariën, ook na het verschijnen van het *Organon der physiologischen Therapie* met vrucht nalezen: alsmede voor onzen tijd het reeds meermalen aangehaalde werk van DEWEES. Inzonderheid zal men moeten letten op de oorzaken der *suppressio mensium:* koude en gemoedsbewegingen bovenal; en op de gestellen der patienten. Ik heb onder het lezen van VAN SWIETEN's Commentariën meermalen de zorg opgemerkt, die BOERHAAVE besteedde aan de naauwkeurige opgave van geneesmiddelen. Wanneer men daartegenoverstelt de oppervlakkige en ligtvaardige wijze, waarop de vroegere polypharmaceuten der Duitsche School, die onder ons maar al te veel navolging vond, te werk gingen, zoodat het lijdend voorwerp, binnen een kort tijdsverloop de gansche apotheek werd rondgevoerd, dan kan men niet zeggen, dat in dit opzigt de praktijk sedert BOERHAAVE is vooruitgegaan. Zoekt men de redenen van dit verschijnsel, men zal ze voor onzen leeftijd eerst en vooral vinden in onze specialiteitstudiën, die eene eenzijdige rigting geven aan den geest en de therapie doen verwaarloozen; maar ook vervolgens bovenal in de verwaarloozing van anthropologisch onderzoek en van klinische anthropologie. Bestudeerden de medici hunne patienten, zij zouden zich niet zoo dikwijls te beklagen hebben daarover, dat hunne middelen niet verdragen wierden; noch genoodzaakt zijn van batterij te veranderen.

Behalve de studie der pharmacodynamiek, vooral der dusgenoemde orgaanmiddelen, die aan velen geheel onbekend schijnt te zijn, is er nog eene andere studie der objecten, waarop het middel moet worden toegepast, in hun geheel beschouwd: de

studie der organismen, waarnaar de kunst moet worden gestemd, en die, bij het egoïstisch zelfbehagen der zich noemende wetenschappelijke medici, ter naauwernood met name bekend is. Men behoeft daarom de affectatie van den ouderen RICHTER niet over te nemen, die in zijne *Specielle Therapie* eene afzonderlijke rubriek, getiteld: *Recepte für Damen* invoerde; maar zal bij Fransche, Engelsche en Amerikaansche Schrijvers meer bevrediging vinden, bij wie de kliniek minder naar de School riekt en meer levensfrischheid heeft.

BEVRUCHTING EN ZWANGERSCHAP.

Het is een gewoon gevolg van onkunde, aan eigen begrippen en denkbeelden eene waarde te hechten van nieuwheid en oorspronkelijkheid, die zij niet verdienen. Zoo is bij het verzuimen van de studie der oudere schrijvers, en wel bepaaldelijk van onzen BOERHAAVE en zijnen Commentator, het geloof algemeen geworden, dat eene dusgenaamde physiologische geneeskunde een telg wezen zou onzer eeuw: terwijl het duidelijk is, dat BOERHAAVE reeds zijne praktijk op physiologie bouwde, of althans met physiologie in verband bragt en dat hij gedurig anatomie en physiologie inriep tot verklaring der praktijk. Dergelijke opmerkingen zouden ons doen vermoeden, dat het geschreeuw van sommigen tegen historie-studie zoo geheel belangeloos niet was, als het aan onnadenkenden voorkomt. Want, behalve dat het hun een groot gemak in de studie geeft, al die vroegere autheurs voor nul en van geener waarde uit te krijten, zoo heeft de zucht, om nieuw en oorspronkelijk te schijnen niet minder aandeel aan dat veroordeelend vonnis. Zou men ons willen tegenwerpen, dat de physiologie een telg dezer eeuw is, zoo antwoord ik, dat physiologie als *corpus doctrinae*, als zamenhangend geheel van wetenschap, voor later dagen bewaard blijft, maar dat physiologisch onderzoek al eeuwen oud is en met het geroep over wetenschap niets gemeens heeft. Als men het hoofdstuk leest bij VAN SWIETEN de *morbis gravidarum*, dan zal men zich kunnen overtuigen, dat de school van

Boerhaave aan alle vereischten voldeed eener liberale opvoeding der geneeskundigen, zoodat zij nu nog strekken kan tot voorbeeld voor hare afstammeling de Weener-Praagsche School en wel voornamelijk daarin, dat zij ook het therapeutische in den kring harer werkzaamheden heeft opgenomen en geene hulpmiddelen versmaad, die haar ten dienste stonden, noch eene bepaalde rigting boven anderen verkozen of aangeprezen: en eindelijk steeds historisch onderzoek met natuur- onderzoek heeft weten te paren. Wel is waar, korter is de weg voor hem die slechts eigen waarneming vertrouwt: doch hij zal zich als sappeur het pad met bijl en hakmes moeten banen, zonder zeker te zijn van er zich door te slaan.

De teekenen van zwangerschap zijn deels subjectief, deels objectief of, om duidelijker te spreken, betreffen moederlijke gewaarwordingen en de zekerheid van het aanwezen der vrucht. De eerste komen voort uit veranderde circulatie en innervatie, de laatsten uit spierbeweging van het kind, foetalen bloedsomloop, en voorkomende herkenbare vruchtdeelen. De moeijelijkheid en het bezwaar van herkennen is daarom te grooter, omdat hier niet zelden of opzettelijk bedrog, of zelfmisleiding plaats heeft. Zij worden nog vergroot door verzuim der studie van het individu. Het geldt hier berekeningen niet van bekende, maar onbekende grootheden, berekeningen van heele en halve waarheden, van mogelijkheden en waarschijnlijkheden, die noch door een mathematisch, noch door een logisch, maar alléén door een inductief verstand regt gevat kunnen worden en daarenboven eene buitengewone reinheid en zuiverheid van gevoel veronderstellen, die altijd slechts het deel van enkelden wezen zal. Een voor de waarheid open gemoed zal zich niet ligt bedriegen, als het zich paart aan een schrander, met de behoorlijke kundigheden toegerust hoofd; vooral dan niet, als hij, die beiden bezit, zich op de inductieve wetenschappen met hart en ziel heeft toegelegd; als hij zich geoefend heeft in de moeijelijke kunst van terughouding en zelfbeheer; als hij niet jaagt naar genialiteitsfaam of instinktgenie, noch er zich op beroemd, om met een oogopslag geheimen te ontdekken, met een neus ophalen van alles de lucht te krijgen en aan het zachtst geruisch wat van binnen gebeurt, te

hooren. Evenmin kan eene overdrevene analyse, of benepene naauwlettendheid, of microscopisch begluren der verschijnselen den weg tot kennis der waarheid aanwijzen, of regt geven, om het vonnis te vellen. Het geloof is algemeen, dat het wegblijven der regels bij eene getrouwde vrouw, of bij haar, die een verboden verkeer had, het vermoeden wettigt, dat er bevruchting heeft plaats gehad. Ondertusschen, zegt DEWEES, zijn er verscheiden oorzaken, die hetzelfde gevolg hebben kunnen, buiten zoodanige gebeurtenis: het blootstellen aan koude en vocht gedurende den tijd der regels, of kort te voren, chronische ziekten, tering, leververharding, infarctus, neêrdrukkende, of andere gemoedsaandoeningen, ziekten van *ovaria* of *uterus*, val of stoot enz. En evenmin als het afwezen der regels een zeker bewijs is van bevruchting, evenmin bewijst het aanwezen of voortduren der regels het tegendeel. »» Als ik verklaar, dus spreekt DEWEES (een autheur, wien ik te liever citeer, hoemeer ik in hem een man erken, die evenzeer zijn vak, als zijn tijd begrijpt en vreemd is van verwaandheid, opgewondenheid en inbeelding) als ik verklaar, dat de vrouwen kunnen menstruéren na bevrucht te zijn, heb ik geen geliefkoosde stelling te verdedigen, noch matig mij aan, van anderen te verschillen uit ijdelheid, noch hel over tot het wonderbare, maar sta eenvoudig in, voor hetgeen ik beweer, en geloof in opregtheid, wat ik zeg."" Nu gaat hij voort, aan te toonen, dat het menstruerende gedeelte van den uterus buiten den invloed staat der zwangerschap. Vervolgens noemt hij voorbeelden van vrouwen, die tot aan zekere periode menstruéren, sommige tot de tweede, of derde, twee tot de zevende maand der zwangerschap, en dat wel moeder en dochter, toont uit de wijze der bloedontlasting, dat deze menstruëel was, en haalt laatstelijk het gezag van andere schrijvers aan. Dat minnen menstruéren, is veel meer algemeen, dan zwangeren. Echter ook daar is 't uitzondering, geen regel. Eindelijk verhaalt hij van eene vrouw, die vroeger nimmer, buiten twee keeren menstruérende, na verscheiden maanden gehuwd te zijn, klaagde over maagongesteldheid, waartegen haar rhabarber en staalpillen werden voorgeschreven. Zes maanden later berigtte zij, dat dit middel haar menses had afgevoerd, maar dat zij minder

wel was, dan vroeger, meer misselijk en brakende, met opzetting van den buik. DEWEES dacht op het eerste onderzoek aan buikwaterzucht, maar een naauwkeurig examen bewees hem, dat de vrouw zes maanden zwanger was. De regels keerden op hun tijd telkens terug, totdat de volle tijd verstreken was. Gedurende het zogen was zij er vrij van. Zij zoogde haar kind gedurende meer dan 12 maanden: vervolgens speende zij het, en kort daarna verraste haar het verschijnen der stonden, dat als vroeger het teeken was der bevruchting. »»Ik kan niet zeggen, voegt hij er bij, of dit ook later het geval was, daar zij uit de nabuurschap verhuisde, kort na de geboorte van haar tweede kind. Zoo ver ik weet, is VAN DEVENTER de eenige schrijver, die een dergelijk voorbeeld heeft opgegeven.""

Misselijkheid, braking, opzetting der borsten, kring om den tepel: uit deze teekenen voorzag gemelde schrijver zwangerschap bij eene vrouw, die verscheiden jaren gehuwd was, zonder bevrucht te zijn: eerst dreven haar man en zij-zelve den spot er mede, doch moesten later tot beider vreugd met hem instemmen. Dat zogbereiding een bedriegelijk teeken is, toont hij aan in het voorbeeld van een man en van eene van haar man gescheidene en door haar broeder van overspel beschuldigde vrouw, die acht maanden daarna aan longtering overleed.

Belangrijk is het, de betrekking na te gaan der bevruchting tot de menstruatie, of liever tot de *ponte périodique*. RACIBORSKI deelt deswegens eenige waarnemingen mede in zijn geschrift: *De la puberté et de l'age critique chez la femme, au point de vue physiologique, hygieinique et médical, et de la ponte périodique chez la femme et les mammifères. Paris* 1844. Zijne waarnemingen, vijftien in getal, hebben niet alle gelijke waarde. Sommigen zijn meer, anderen minder beslissend tot bewijs, dat de tijd kort na de regels die is van de *ponte menstruelle* en van de bevruchting van het in den uterus opgenomen eitje. Om zeker te zijn, heeft RACIBORSKI zijne waarnemingen opgezameld in de *Clinique d'accouchement de la Faculté.* De meeste vrouwen, in deze inrigting opgenomen, zijn ongehuwd, zij zijn of van de klasse der arbeidslieden, of dienstboden, die slechts nu en dan gelegenheid hebben, haar vrijers te ontmoeten en wel op be-

paalde zon- en feestdagen. De eerste waarneming betreft een meisje van 21 jaar. De laatste regels van 4—8 Julij: bevruchting 10 Julij; bevalling 13 April. De tweede een meisje van 19 jaar: laatste regels van 2—6 Julij: bevruchting 8 Julij; bevalling 8 April. De derde 30 jaar: laatste regels van 29 Julij tot 2 Augustus: bevruchting 3 Augustus; bevalling 5 Mei. De vierde 29 jaar: laatste regels 1 Augustus: bevruchting 5 Augustus; bevalling 2 Mei. De vijfde 31 jaar: laatste regels 1 Augustus; bevalling 7 Mei. De zesde 27 jaar: laatste regels 19 Julij: bevruchting 22—24 Julij; bevalling 25 April. De zevende 22 jaar: bevruchting 11 Julij; bevalling 11 April. De volgende geven voorbeelden van bevruchting op 't eind der regels, of kort te voren. Uit de laatste feiten zou blijken, dat de bevruchting kon plaats hebben 2 dagen voor de regels. Kan het eijerleggen verhaast worden door geslachtsvereeniging, of deze de later gelegde eitjes bevruchten? In eene zestiende waarneming had de bevruchting plaats 10 dagen na de stonden: doch deze waren door schrik onderdrukt op den tweeden dag; terwijl zij anders gemeenlijk 8 dagen aanhielden; waaruit de schrijver het besluit opmaakt, dat zoo op den achtsten dag der regels de *ponte menstruelle* had plaats gehad, de bevruchting twee dagen daarop gevolgd was. Tot bevestiging zijner leer of theorie voert hij aan het voorbeeld der jonggehuwden, die als zij zwanger worden binnen de twee eerste maanden van 't huwelijk, zal men bevinden, dat de regels nog eens verschenen zijn, als zij den tienden dag der regels gehuwd waren; daarentegen de meesten dergenen, wier huwelijk bepaald was op een dag kort na de regels, onmiddellijk bevrucht zijn. Wat de minnen aangaat, als zij gedurende het zogen zwanger mogten worden, 't geen zeldzaam is, zoo kan 't niet bewezen worden, dat de *ponte périodique* na zeker tijdverloop, zelfs onder het zogen, zich niet zou kunnen hervatten.

Betrekkelijk de toevallen der zwangerschap, ofschoon Dewees daaraan zeker nuttig doeleinde toekent, moet men echter belijden, dat hier veeleer een schakel van gevolgen wordt voortgebragt, die bij vrouwen van een krachtig gestel en arbeidzaam leven niet gezien worden: daar het tegenovergestelde wordt waargenomen bij haar, die een lui en lekker leven leiden. Geschiedt

de afleiding naar de maag, zoo is de uterus meer vrij van aborteren. Ik ken een fatsoenlijke vrouw, schrijft DEWEES, die ligt aborteert, welke spoedig na 't ophouden der regels uit den staat van hare maag vooruit kan zeggen, of zij haar kind bij zich houden zal, of niet. Heeft zij noch misselijkheid, noch braking des morgens, noch gebrek aan eetlust, noch afkeer van spijs, zoo is zij zeker, te abortéren. Sedert heeft zij genoeg kennis verkregen van haar gestel, om dit ongeval te verhoeden, en wanneer zij zich door rede en ondervinding laat besturen, is zij zeker, haar vrucht te zullen voldragen. Want, als zij na 't ophouden der regels niet met de gewone toevallen van zwangerschap geplaagd wordt, vermindert zij dadelijk de hoeveelheid en hoedanigheid van haar voedsel, drinkt niet dan water, houdt open lijf, en laat zich een weinig bloed afnemen (doch alleen met overleg en voorkennis van haar doctor) neemt weinig beweging: in één woord, houdt een régime geschikt, om alle vermeerdering of aandrang van bloed of prikkeling van zenuwen en spieren voor te komen. Maar op een ander tijd zwanger wordende met de gewone teekenen, vindt zij geen reden, om haar gestel buiten gewoonte te regelen, naardien zij weet, dat gemelde toevallen toereikend zijn, om hare neiging tot volbloedigheid te keer te gaan. Wanneer zij echter hoofdpijn gevoelt, of andere teekenen van volheid, zoo herstelt zij dit door eenig bloedverlies of onthouding in spijs en drank. Wat dunkt u, mijne vrienden! verdient deze Amerikaansche Lady geen eervolle plaats in ons anthropologisch onderzoek?

DEWEES beweert, dat het gestel gedurende de zwangerschap in een staat van prikkelbaarheid en opgewektheid verkeert, ten gevolge van de uitzetting van den uterus, van de verplaatsing der ingewanden, van de drukking der darmen enz. Vanhier opwekking van sympathiën, gevoeligheid voor prikkels, intolerantie van tonische geneesmiddelen, benevens het nut van bloedontlastingen, bij ziekten der zwangeren. Hij waarschuwt tegen purgeermiddelen, braakmiddelen en spaanschevliegpleisters, om de sympathie met rectum, blaas en buikspieren.

Bij anthropologisch onderzoek rijst natuurlijk de vraag in ons op: waarom zijn zwangere vrouwen zooveel meer, dan zwangere dieren aan kwalen en ongemakken gedurende de dragt on-

derhevig? Want, dat zij het zijn, leert de dagelijksche ondervinding. Hierop antwoord ik: dat al mogt ook de regtopgaande stand en gang eenige wijzigingen veroorzaken in de verschijnselen en toevallen der zwangerheid, de voornaamste redenen evenwel te zoeken zijn in de verkeerde opvoeding en in den verkeerden levensregel van het vrouwtje van den mensch. Want om niet van de menigerlei misgestalten van het bekken te spreken, en de daarmede verbonden bezwaren en moeijelijkheden der dragt, zoo hebben wij slechts te denken aan het misbruik der keurslijven, aan de daardoor gestoorde ontwikkeling en vrije beweging van borst en buik en beider ingewanden, aan de zelden harmonisch gestemde en werkende zenuwen, aan den invloed van hersenen en ruggemerg, aan de huid, niet beschut, als bij de dieren en zelden behoorlijk verzorgd, aan gemoedsbewegingen, driften en hartstogten, aan ongeregelde diëet, te veel en te prikkelend voedsel, gebrek of overmaat van beweging, slaap en wat des meer zij. En zullen wij ons dan nog verwonderen, dat het strafvonnis over de vrouw uitgesproken zich zelfs tot dien staat uitstrekt, die als gezegend geroemd en geprezen wordt?

GEBOORTE.

Onder den titel: *partus difficilis* vermeldt VAN SWIETEN in zijne Commentariën op BOERHAAVE's Aphorismen eenige, vooral mechanieke beletselen van den *partus*, hetzij door sluiting of hardheid van het *orificium uteri*, hetzij door engte van den bekkendoorgang voor de vrucht. Dat de eerste aanleiding kan geven tot *eclampsia gravidarum*, schijnt uit eenige ziektegevallen te blijken. Of zij het altijd geeft, is een vraagpunt, dat alleen door eene volledige statistiek met eenigen grond van waarschijnelijkheid op eene stellige wijze, zou kunnen beslist worden. De raad van CHAUSSIER, om belladonna-extract in het *collum uteri* in te wrijven, zou daarmede zamenhangen, alsook de opmerking, dat primiparae, in 't bijzonder, voor eclampsie blootstaan. Intusschen is dit toeval niet enkeld in het zenuwstelsel,

maar ook in het vaatstelsel te zoeken, en kan men belemmering in den gang van het bloed door de aderen onder de oorzaken aannemen, die de eclampsie verwekken: waaruit dan het nut der aderlatingen zich gemakkelijk laat afleiden. Het gevaarlijke van dezen toestand stijgt met de nabijheid van den partus: hoewel noch door den partus de toevallen, noch na den partus het gevaar geweken is.

Wat het werk der geboorte zelf aanbelangt, zoo moet men erkennen, dat de overdrevene mechanische voorstellingen van de vroegere, door de niet minder overdrevene dynamische voorstellingen van de latere schrijvers vervangen zijn. Dat zwangerschap en verlossing natuurlijke verrigtingen zijn, even als de andere functiën, zal wel niemand ontkennen. Doch dat vele vrouwen evenmin zijn opgevoed tot verrigting van die functie, als tot de verrigting van anderen, dat de geslachtsfunctiën door dit gebrek aan opvoeding, aan physieke opvoeding vooral, gebrekkig volbragt, en maar al te dikwijls verhinderd worden, is niet minder waar. Het mechanisme der verlossing wordt menigmaal belemmerd door beenziekten, spierziekten en zenuwziekten: de laatsten vooral belemmeren de dynamiek, waarbij het aankomt op spinaalstelsel en cerebrum: het eerste meer direkt betrokken in de zaak der geboorte; het laatste meer indirekt interveniérende en er zich tijdig, ontijdig meê bemoeijende. Wigand's mystiek, die op Levret's en Stein's mechaniek gevolgd is, heeft later den weg gebaand tot de neurophysiek, door M. Hall ook op de verloskunde toegepast. Als wij bedenken, hoe de anatomische werking van het spinaalstelsel, eerst later ontdekt, ook over de generatiefunctie een nieuw licht heeft doen opgaan, dan kunnen wij ons niet verwonderen, dat de studie der werkingen van het zenuwstelsel op het mechanisme der geboorte is toegepast. M. Hall citeert twee gevallen, welke hierop betrekking hebben. Omtrent het eerste, van eene paraplegie, veroorzaakt door een hydatidenzak, die de medulla drukte van den vierden tot den eersten ruggewervel, vermeldt Ollivier: »» *Le 4 Juin, à trois heures du matin, l'accouchement s'opéra tout à coup et avec si peu de douleurs, que la femme ne s'en apparçut que par la déplétion de l'abdomen et les cris de l'enfant, qui était vigoureux et pesait prés de cinq kilogrammes*""

Het andere geval van Brachet luidt aldus: »»*J'ai connu une dame déjà mère de trois enfans, et qui devint paraplégique; la perte de la sensibilité était compléte jusqu'au dessus du pubis; la sensation du coït fut anéantie, et cependant elle devint mère pour la quatrième fois. Après les neuf mois de grossesse le travail parut s'établir, mais d'une manière si vague qu'elle ne le soupçonna que par l'époque où elle se trouvait. A peine si l'utérus se tendait sous la main appliquée sur l'abdomen, il n'y avait point de douleurs. Par le toucher, je reconnus la même tension: l'orifice entre'ouvert était d'une mollesse rémarquable; les mucosités étaient abondantes. Je laissai la nature agir pendant vingt quatre heures; le travail ne s'établit pas mieux. Cette dame, qui se délivra très-vite dans ses deux dernières couches, désira la fin de son accouchement, dans la persuasion qu'elle ne se débarasserait jamais elle même. Par quelques titillations sur le col utérin, je tentai de provoquer les contractions. Ce fut en vain, cet organe souple se laissa distendre dans tous les sens, tellement, que l'orifice se trouva agrandi de toute la dimension possible. La tête de l'enfant se présentait bien. Je perçai la poche des eaux, la contractilité de la matrice les chassa; la tête poussée s'engagea au détroit supérieur, d'où elle ne bougea plus. Vainement, pendant deux heures je voulus solliciter l'accouchement naturel, en titillant et pinçant la matrice; elle fut muette.*"" Hoe, vraagt M. Hall nu zich-zelven, het verschil der twee feiten, schijnbaar dezelfde, uit te leggen? Ik acht het waarschijnlijk, dus antwoordt hij, dat, gelijk in 't geval van Ollivier, de ziekte boven het begin van de *cauda equina* gelegen was, in dat van Brachet het gebrek zich lager, beneden dien oorsprong bevond. In het laatste geval zullen de vereenigings-schakels tusschen de *nervi incidentes* en *reflectentes* zijn opgeheven of weggenomen en gevolgelijk de reflexfunctiën ophouden. Iets dergelijks moet plaats hebben bij eclampsie, met betrekking tot de inwerking der hersenen: terwijl bij *nausea* of *vomitus* de hersenen op de maag reflectéren. Want *eclampsia*, *vomitus*, *cephalalgia*, *palpitatio*, *syncope gravidarum*, het zijn altemaal verschijnselen van dezelfde oorzaak: verstoord evenwigt in het zenuwgestel door de zwangerschap en hare gevolgen. Als gevraagd wordt: waarom de mensch meer dan de dieren, ook tijdens de zwangerschap lijdt, dan geloof

ik, dat het antwoord op die vraag, of liever hare oplossing hoofdzakelijk gelegen is in het *cerebrum* en deszelfs invloed op het geheel organisme: een invloed almede zigtbaar in die vreemde, wonderbare verschijnselen, welke de hysterie ons voor oogen stelt. Of zijn niet gemoedsaandoeningen, die zoo menigwerf hysterie opwekken, zijn niet de schokken van hartstogten en plotselinge gemoedsbewegingen, zijn die allen niet blijken van een ontsteld en ontstemd hersengestel, dat opgehouden heeft de zenuwen te besturen?

KLINISCHE GYNAECOLOGIE.

De klinische gynaecologie vereischt eene behandeling, die tot dusverre niet gevolgd is. Wat men onder dien naam verstaat, is of toegepaste therapie, of toegepaste pathologische anatomie. De enkelde meer physiologisch-pathologische handboeken van Carus, Joerg, Busch, uit Duitschland herkomstig, behandelen de zaak meer didactisch, dan inductief. Voor klinische anthropologie is er geen vrucht uit te trekken. Wat ik verlangen zou, het is de toepassing van gynaecologie op kliniek, waarbij niet algemeene beschouwingen en redeneringen over het vrouwelijk leven, maar vrouwenbiographiën en vrouwentypen den grondslag der studie uitmaakten. De gewone gynaecologische studiën zijn fragmenten, hier en daar bijeengeraapt en tot een *corpus doctrinae* zamengeklonken, hetgeen dan weder op de vrouwelijke individuën moet worden toegepast. Het zijn of physiologisch-pathologische, of therapeutische, of anatomische studiën: kliniek is het niet; nog minder anthropologische of gynaecologische kliniek. Men leert er misvormde bekkens kennen, zieke baarmoeders en eijernesten, moeijelijke kunstverlossingen, doodelijke kraamprocessen, maar zieke vrouwen leert men er niet kennen: en terwijl bij ieder vrouwelijk wezen ons of het anatomisch kabinet, of het obstetrisch kunstapparaat vertoond wordt, verzinkt het individu in dien oceaan van geleerdheid, of wordt gepinceerd in het corset van wetenschap. Mogt iemand vragen, wat ik begeeren zou, ik zou antwoorden: men-

schen, vrouwelijke menschen te zien, in haar ziek en gezond zijn, om aldus te leeren met haar om te gaan, haar lijden te verzachten, en voor haar welvaart en gezondheid te waken. De grondslag van zoodanige kennis zouden biographische studiën moeten zijn: studiën der vrouw, kennis van hare ouders en gezin en eerste kindschheid en jeugd en opvoeding, van hare puberteit, van haar huwelijksleven, vergelijking harer dragten en verlossingen onderling, met het einde van hare geslachtsperiode en ouderdom. Zulke studiën konden brengen tot typen en groepen, en door meerdere en hoogere generaliséring tot regels en wetten, die wederom op hare beúrt kliniek en kunst konden besturen en leiden. Onder de weinige autheurs, die ons met hunne patienten meer vertrouwd maken, zijn er geen, zoover ik weet, die aan alle vereischten van biographische studiën voldoen. Wij hebben brokstukken uit het leven van meisjes, van getrouwde vrouwen, van kraamvrouwen, van oude vrijsters, of weduwen, maar bezitten geen volledige biographie, geschikt voor klinisch onderzoek. Het leven van Mevrouw DE KRÜDENER kon, als algemeen bekend, tot zoodanig onderzoek dienen, zoo er niet veel gemist wierd, wat op haar physisch bestaan betrekking heeft. En waarom toch zou men zich bij zulke excentrische vrouwen bij voorkeur bepalen? Heeft niet iedere vrouw, zelfs uit de geringere klasse, die zich in de klinische zalen laat opnemen, om er haar kraambed te vinden, veel dat onzen lust tot onderzoek en ons verlangen naar wetenschap kan opwekken en bevredigen? Nam niet onze REMBRANDT bij voorkeur zijne voorbeelden uit de armen en geringen, waar de natuur haar spel ongedwongen had kunnen drijven? Wil men leeren, hoe die generatie-machine, zelfs onder mingunstige, gebrekkige omstandigheden voortgaat te werken, dáár onder die geringere, armoedige klassen der maatschappij kan men het gewaarworden. Puberteitsziekten, menstruatiegebreken, ziekelijke zwangerschap, verlossingen, kraambed, dáár kan men ze vinden: vinden onder haar eenvoudigste, ruwste vormen en gedaanten, om ze later in de hoogere kringen der zamenleving meer gemanièreerd, gekunsteld, gemaskeerd, en door een verfijnd zenuwgestel tot een verward kluwen zamengesponnen, terug te vinden. Dat zenuwgestel éénmaal ont-

stemd, wat onmiskenbaar groot vermogen heeft het op de gansche maatschappij der menschen! Hoe rampzalig is het huisgezin, waar een zenuwziek voorwerp aller sympathie naar zich trekt! Waar de caprices, of grillen wet en regel zijn, die het organisch geheel in beweging zetten! Waar iedere harmonie door dissonanten onophoudelijk verbroken wordt! Waar zuster, of moeder, of ander vrouwelijk lid der familie de bevende en trillende snaren met moedwillige hand aanslaat! Dikwijls, mijne vrienden! bestudeerde ik neurophysiek en anthropologie in dergelijke binnenhuizen, waar het ontstemd zenuwgestel der vrouw den toon geeft, en volgde de bewoners ook daar buiten, en leerde mededoogen met de voorwerpen, zoowel de centrale, als péripherische: en verwonderde mij minder over de uithuizigheid en den wrevel der mannen, of het wangedrag der kinderen, of de brutaliteit en wispelturigheid der dienstboden.

Niet alle ontstemde zenuwtuigen worden door 't huwelijk in orde gebragt en wat vroeger de menstruatie in haren geregelden gang ontrustte, verwart later den regelmatigen loop van zwangerschap, verlossing en kraambed, doet het zog ontaarden en verbittert reeds de eerste levensdagen van het onnoozel wicht. Waren de eerste hysterische aanvallen van die vrouw, die nu als echtgenoot en moeder het geluk van het huisgezin verwoest, hydropathisch bestreden, zij zou eene lieftallige gade, eene beminde moeder, een weldoend lid der maatschappij hebben kunnen worden. De kringen, vanwaar zij nu door achterklap en kwaadsprekendheid het vergift in de zamenleving uitstrooit, zouden van hare algemeene welwillendheid overvloeijen, haar man, die nu op fortuin of reputatiejagt uitgaat, of in koffijhuis en societeit zijne uren verbeuzelt, zou in zijn gezin, bij het hoekje van den haard aan zijne huisgoden offeren, hare dochters en zonen, die door coquetterie, of losbandigheid zichzelven in 't verderf storten, zouden hare kroon en eere en de wellust der maatschappij zijn: ja zelfs na haren dood zou hare liefde voortgaan te zegenen.

Het zij mij vergund, voordat ik van dit belangrijk 'punt afstap, nog eenige vragen ter beantwoording achter te laten. Wat is de reden, dat bloedontlastende en zenuwbedarende middelen zulk een uitgebreid nut hebben in de ziekten der vrou-

wen? Vanwaar dat chloroforme zoo dikwijls bij haar wordt aangewend? Hoe verklaart men het misbruik van forceps, vooral door obstetricatoren? Waaraan had WIGAND zijne renommée als verloskundige te danken? Kan men de vrouwen kennen uit haar accoucheurs en lijfmedici?

MANNENKLINIEK.

Aan onze Hoogeschool is sedert lang de mannen- en vrouwenkliniek tusschen de beide docenten in de praktijk der geneeskunde verdeeld: in dier voege, dat beurtelings de een de zieke mannen, de ander de zieke vrouwen behandelt en dit telken jare afwisselt. Aldus heeft de docent gelegenheid zijn klinisch onderwijs op beide seksen toe te passen, en de student, beide klinieken onder verschillende hoogleeraren te volgen. Heeft de vrouwenkliniek haar eigen bijzonderheden, de mannenkliniek heeft niet minder iets eigenaardigs, dat haar bijzonder kenmerkt. Voor ons Nosocomium was het doorgaans gemakkelijker, vrouwelijke patienten, voor het onderwijs geschikt, te bekomen, dan mannelijke. De redenen zijn niet verre te zoeken. Want vooreerst onder de groote menigte dienstboden is het getal der mannelijke, in tegenoverstelling van dat der vrouwelijke, onbeduidend, en zieke dienstboden worden al spoedig naar het Nosocomium verwezen. Vervolgens kunnen de mans hunne bezigheden zelden laten varen, om in een ziekenhuis verpleegd te worden. En eindelijk is het getal zieke vrouwen gemeenlijk veel grooter, dan dat der zieke mans, die daarenboven het geduld niet hebben, om lang ziek te zijn, of tot hun volkomen herstel in het ziekenhuis te blijven. Ter completéring van het noodig aantal is men deswegens dikwijls verpligt zijne toevlugt te nemen tot de infirmerie, en alzoo het getal, dat men uit de burgers niet verkrijgen kan, uit de soldaten te recrutéren, die al weder in ons burger-ziekenhuis zich minder in hun element bevinden, en niets liever wenschen, dan het spoedig wederom te kunnen verlaten.

Zoo het eene kunst is ziek te zijn, moet men erkennen, dat

vrouwen haar beter verstaan, dan mans. Ongeduld, wrevel, knorrigheid, verdrietelijkheid, ontevredenheid, dat alles vertoont de man veelmeer dan de vrouw in ziekte: ja zelfs zijn er ziekten aan de mans bij voorkeur eigen, die zich door drift en toorn openbaren, gelijk van de podagra zulks SYDENHAM, die er zelf aan leed, getuigde: *paroxysmum podagrae paroxysmum esse iracundiae*. Met de hypochondrie of *spleen*, dat meer eene mansziekte, dan eene vrouwenziekte heeten mag, is het eveneens gelegen: gelijk mede de epilepsie, die in haren ontwikkelden vorm meer mans dan vrouwen aantast, het humeur ontstemt, somtijds onverdragelijk maakt, even als de drankzucht of dronkenschap, die door meerdere latere schrijvers onder de ziekten gerekend wordt. Graveel en steenziekte, bekend door de hevigheid harer pijnen, is veel meer eene mans- dan wel eene vrouwenziekte. Zoo ook de tetanus, welke het tegenbeeld is van de eclampsie bij vrouwen. De structuurgebreken der urethra en de ziekten der prostata zijn de mans eigen, en de syphilis heeft doorgaans iets bijzonders bij den man. Eindelijk de hersenneurosen, bekend onder den naam van *mania*, *delirium tremens*, *monomania*, *folie raisonnante* hebben bij den man iets karakteristieks, dat haar van dergelijke hersenneurosen bij de vrouw onderscheidt. Intusschen mag men niet vergeten, dat, gelijk er mans zijn, die iets vrouwelijks hebben, ook in hunne wijze van ziek-zijn, 'er zoo ook vrouwen zijn, die in haar gestel en ziekten tot het gestel en de ziekten der mans naderen: en dat menigerlei nuançen of schakeringen en overgangsvormen den afstand tusschen beide seksen verminderen, en ze nader tot elkander brengen.

Hebben de hersenen bij den man grooter vermogen op het overig zenuwgestel, dan bij de vrouw? Hoe verschilt bij beiden het zintuigelijk leven? Welke is de verhouding tusschen gezigt en gehoor? Dergelijke vragen dient men zich voor te stellen, om het verschil van het gezonde en zieke leven bij man en vrouw te bepalen of op te maken. Niet minder noodzakelijk is het, te onderzoeken, hoedanig de werking zij der causaalmomenten van lucht en licht en temperatuur en voedsel en kleeding, van slapen en waken, van rust en beweging op beide seksen, als ook die der hartstogten, en eindelijk die van ver-

giftigingen en geneesmiddelen of geneeskrachten; in 't bijzonder de natuurgenezing in ziekten en al wat haar betreft.

Tuberculose en kanker zijn niet aan beide seksen gelijkelijk eigen; want niet alleen is de verhouding van tering anders, maar ook heeft de kankervorming bij de vrouw meer eene bepaalde neiging tot de geslachtsorganen, dan bij den man; zoo vormen de puerperaalprocessen een eigen groep, evenals de gebreken der urienwegen bij den man. Hoe is de verhouding der hartgebreken en slagaderbreuken? Zijn hersendood, longendood, hartedood aan de eene of andere kunne meer bijzonder eigen? Hoe staat het met typhus en typhoïden? Hoe met cholera, gele koorts, pest? Hoe met malaria-processen? Diabetes, hijdrops, albuminurie hebben ongetwijfeld eene ongelijke verhouding bij beide seksen: terwijl laatstelijk niet minder de ziekten des ouderdoms in beiden verschillen. De statistiek, hoezeer beoefend, en meer beoefend in onze dagen, dan vroeger, moet evenwel nog meer en beter beoefend worden, zal zij over alle die punten licht verspreiden en bepaaldelijk uitspraak kunnen doen.

Er is over het ziek-zijn der mannen een bijzonder koloriet verspreid, eigenaardige tinten, die nog niet feitelijk onderscheiden zijn en tot dusverre meer beredeneerd, dan wel praktisch aangetoond en aangewezen; ja men kan veilig zeggen, dat over het algemeen de kliniek, inzonderheid de anthropologische kliniek in hare eerste rudimenten verkeert: dat hetgeen over verscheidenheid van mannen- en vrouwenziekten geleerd wordt, en als bekend verondersteld, meer in boeken staat opgeteekend, dan aan het ziekbed is opgedaan; en dat er nog een veeljarige cursus noodig zal zijn, om hieromtrent zekere berigten intewinnen en tot bepaalde uitkomsten of resultaten te geraken. Wat de Duitsche School over ontwikkelingsziekten heeft voorgedragen, bepaalt zich meerendeels tot physiologische beschouwingen van het mannelijk en vrouwelijk organisme, over animaal- en vegetatief leven, over arterieel- en veneus-stelsel, over spieren en zenuwen en derzelver verschillende afdeelingen: hetgeen alles meer met de leerstellingen der natuurphilosophie overeenstemt, of uit de natuurhistorische voorstellingswijze is afgeleid, dan dat het de slotsom wezen zou eener

langdurige ervaring aan het ziekbed, door getalreeksen bevestigd. Hoevele aprioristische redeneringen en bespiegelingen zijn niet reeds door de ondervinding gelogenstraft, en hoevele meeningen en begrippen zullen wij niet nog moeten opgeven, nadat wij de zaak meer *à tête reposée* zullen hebben overwogen!

Bij de behandeling van zieke mannen hebben wij niet minder, dan bij die van zieke vrouwen met de subjectiviteit der patienten te strijden. De mensch, zich ongesteld gevoelende, tracht de oorzaak zijner ongesteldheid en den aard zijner kwaal te weten en vormt zich daarvan een begrip naar den graad van beschaving en kennis, dien hij bezit. Niet zelden verwijt hij zich vroegere diëetzonden. Niet zelden poogt hij verkeerdheden en gebreken te bemantelen. En aldus wordt de zaak aan den geneesheer voorgedragen met die kleuren, welke de verbeelding, of de verdichting van den patient er aan geeft. De *spleen* plaagt meer mans, dan vrouwen, en doorgaans zijn vroegere *débauches* de bron van onrust en zelfverwijt, en voegt er zich vrees voor den dood bij. Jongelieden zijn gewoon voor de toekomst niet te zorgen, maar zich aan het tegenwoordige te hechten en geheel over te geven. Het genezen hunner kwalen is voor den geneesheer een naauwelijks oplosbaar probleem, en eene zoo verdrietige praktijk, dat het geen wonder is, dat velen ze opgeven en aan specialiteiten overlaten. Is die *lune de miel* van wereldgenot voorbij, zoo komt het naberouw en de wroeging en de naweeën eener verbeurde gezondheid. De hersenen hebben niet het minst van allen geleden, en de verbeelding éénmaal getroffen en in werking gebragt, houdt den spiegel der toekomst voor oogen. Vóór het huwelijk vrees voor onvermogen. Na het huwelijk vrees voor vrouw en kroost en eigen welvaart. Zoo blijft het zelfverwijt altijd wakker en vreest bij elke, zelfs de geringste stoornis van eigen gezondheid, of dat der huisgenooten, al dadelijk het ergste. Voegt zich hierbij inspanning van zenuwkracht, een ongezond beroep, het verblijf binnen de stadsmuren, gebrek aan afleiding en verstrooijing, dan is de patient zich-zelf en anderen en zijnen doctor tot last. Meent niet, dat deze soort van patienten zeldzaam zijn. Integendeel, zij zijn algemeen: en de hypochon-

drische mannen en hysterische vrouwen zullen verreweg het grooter deel uwer praktijk, vooral onder de meergegoeden uitmaken. Hunne behandeling heeft aanleiding gegeven tot die abnormiteiten (bijkans zeide ik, tot die ketterijën en kwakzalverijën) die wij in onafgebroken reeksen elkander zien opvolgen. De Hallische Apotheek, de Kaempfiaansche klisteertrant, de gastrische of antigastrische methode, de mineraalkuren, de roobs en elixirs en pillen, hydrotherapie, het magnetisme, het electro-galvanisme, de electrische biologie, de homoiopathie, kettingen en amuleten, wonderdoctors en uroscopen hebben van deze soort van lijders hun grootste profijt te wachten, en met al uwe pompe en staatsie, met al uwe vertooning van wetenschap en geleerdheid, zult gij menigmaal de vlag moeten strijken voor de taktiek van hen, die met hypochondrische Heeren en hysterische Dames weten om te springen, en die hunne kliniek op het groot wereldtooneel hebben opgedaan. De wetenschappelijke klinische cursus kan niet dan met groote bezwaren en hindernissen en gedurige intermissies worden voortgezet. Weinig patienten stellen belang in wetenschappelijke studie en onderzoek: voor de meesten is de kunst van genezen alles; en de schimpnaam van *guérisseurs*, die sommige radicalen aan hunne tegenstanders hebben toegevoegd, is voor dezen de beste aanbeveling en het hoogste eerbewijs, dat hun in de wereld, onder alle rangen en standen en in alle kringen, hoogere en lagere, den toegang bezorgen en alle deuren, gemoederen en beurzen voor hen zal openen. ZIMMERMANN haalt in zijn uitmuntend boek over de Ervaring in de Geneeskunde het voorbeeld aan der klassieke Engelsche medici FREIND en MEAD, tot bewijs, hoe de man van geleerdheid, opvoeding en wetenschap vaak moet onderdoen voor den ongeletterden, onkundigen practicus. Wij zijn bijna twee eeuwen later niet veel verder. Zullen wij daarom de studie opgeven? Dat zij verre. Maar wij zullen, zoo wij verstandig zijn en verstandig handelen wilden, ons wachten voor die ijdele vertooning van wetenschap, waarmede onnoozele zoowel, als looze kunstgenooten meenen de gunst van het publiek te verwerven. Integendeel zullen wij onze wetenschap zorgvuldig verbergen, haar in stilte offeren en de menigte de vruchten schenken van planten buiten haar oog ge-

kweekt; wij zullen onder het nederig kleed van onze kunst de wetenschap aan het ziekbed binnenleiden en op onze patienten, hunnes ondanks, en zonder dat zij het vermoeden, toepassen. Ik weet wel, dit is zoo gemakkelijk niet gedaan, als gezegd; maar ik weet tevens, dat de kwasterige trant van velen onzer zich noemende wetenschappelijke artsen, geheel ongeschikt is, althans weinig berekend, om hunne hetzij kunstmatige wetenschap, hetzij wetenschappelijke kunst bij het groot publiek bijval te doen vinden, of gunst te doen verwerven. Winderigheid loopt spoedig in 't oog, en spoedig verveelt zij: en van alle *facheux*, die wij in 't leven ontmoeten, zijn de pedanten, inzonderheid de pedante geneesheeren, die zich regt op ons ligchaam en leven aanmatigen, de vervelendste.

De zenuwlijders zijn ook juist de zoodanigen, waarop de wetenschap het minst vermag: en daarom zullen deze het eerst de banieren der wetenschap verlaten en naar den vijand overloopen. Vermogt de wetenschap ze voor zich te winnen door meerdere toegevendheid en innemendheid en voorkomendheid, wist zij zich meer van haar lastig ceremoniëel te ontdoen, haar juk minder knellend te maken, zij zou grooter aanhang vinden en grooter nut stichten en bruikbaarder zijn voor de maatschappij. Maar die Heeren zijn niet zelden zóó vooringenomen met hunne wijze van zien en handelen, dat zij andersdenkenden en niet in den hoogen stijl schrijvenden met de dwaze magtspreuk terugwijzen: gij zijt niet op de hoogte! Waarlijk houdt zulk een gerust voor onverbeterlijk. Zelfs geen herhaald helleborismus zou dat brein kunnen zuiveren!

Tribus Anticyris caput insanabile.

Voor u, mijne vrienden! die eerst begint en uw loopbaan nog moet intreden, u die nog voor reden vatbaar zijt, voor u kan mijn raad nuttig zijn. Hebt de wetenschap lief, maar beroemt u niet op hare gunsten. Zij is eene zedige schoone en zou welhaast uwe onbescheidenheid met een beschamend vonnis loonen, of (*quod Deus avortat*) u Midas lot doen ervaren!

De verschillende leeftijden hebben, gelijk bij de vrouw, zoo ook bij den man, ieder zijne wijze van ziek-zijn. Jongens loopen in hunne wilde, dikwijls onbesuisde spelen groot gevaar

van mechanische beleedigingen: kneuzingen, ontwrichtingen, beenbreuken, wonden zijn op dien leeftijk niet zeldzaam. Leerzame, stille knapen staan voor andere gevaren bloot: hersenontsteking, oogziekten, afwijkingen van de ruggegraat, klier- en wormziekten en steen, zijn behalve de huiduitslagen, dikwijls ziekten der scholieren, of van hen, die een zittend ambacht leeren. En wien is het onbekend, dat op knapenscholen ondeugden heerschen, die op hun geheel volgend bestaan een nadeeligen invloed hebben kunnen? De jongelingschap heeft wederom andere kwalen te vreezen: gevaren van ontluikende geslachtsdrift, van ontucht, van besmetting, wier gevolgen zich nog lang daarna doen gevoelen. Misbruik van sterken drank, en wijn of bier, het tabaksrooken, tegenwoordig zoozeer in zwang, het nachtbraken en allerlei uitspattingen, wie zal het zeggen, hoeveel levens zij verkorten, hoeveel gestellen zij ondermijnen? Op mannelijken leeftijd ontwaken andere passies: eerzucht, winzucht, speculatiën, hazardspel en windhandel, die 't hoofd op hol brengen, de nachtrust rooven, de zenuwkracht sloopen, het gezondheids-evenwigt verbreken, en oorsprong zijn van zenuwkwalen, die dikwijls voor hem, wien de ware oorzaak verborgen is, moeijelijk te ontcijferen zijn en somtijds tot krankzinnigheid en zelfmoord vervoeren. Grooter is nog dat gevaar, zoo er alcohol-vergiftiging bijkomt, of de gewoonte, om zich door dronkenschap te verdooven of optewinden. De statistiek der krankzinnigengestichten levert menig bewijs op van het vermogen dezer zoowel moreele als physieke oorzaken tot het voortbrengen van hersenziekten, die reeds lang, doch veeltijds onmerkbaar voorbereid, eindelijk losbarsten en het geluk en de rust van huisgezinnen en familiën voor altijd kunnen verwoesten.

De ziekten der oude mannen zijn menigwerf gevolgen van vroeger kwalen en ongemakken en gebreken, of de uitgang of localisatie van vroegere ziekteprocessen. Beschouwde men ze uit het regte oogpunt, men zou ze niet op zich-zelven betrachten en als afgezonderd zich voorstellen; maar men zou het individu in zijn geheel opvatten, en de anamnesis zou de jeugd, gelijk de prognosis de ouderdom en het vermoedelijk levenseinde wezen. Op die wijze zou men eene geheel andere diagno-

stiek verkrijgen, dan die, waarmede wij ons tot nog toe bezig hielden en waaruit wij nog altijd gewoon zijn onze diagnose te putten. Het zou eene diagnostiek niet van ziekte-individuën, of ziekte-processen, maar eene diagnostiek van zieken worden. De ziekten van den ouderdom zouden aldus in eene historie van oude patienten veranderen: van patienten van jaren herwaards, die reeds voorlang een ziekelijk kwijnend leven geleid hadden, en welligt al in hunne kindschheid, of jeugd de beginselen hadden ondervonden van de ongemakken des lateren ouderdoms. Niet ten onregte noemden de Ouden het leven een sterven of aannaderen tot den dood. Gij kent ze die treffende spreuk:

Viventes morimur finisque ab origine pendet.

Is het grondweefsel der machine gebrekkig, kan men zich dan wel verwonderen, dat hare werking onvolkomen zijn zal? Zou het niet mogelijk wezen, alreeds in het kind en in den knaap het leven vooruit te zien en te berekenen, dat hem wacht in den ouderdom?

Echter men zou zich bedriegen, door te gelooven, dat eene ziekelijke, zwakkelijke kindschheid altijd een ziekelijken of zwakkelijken ouderdom voorspellen zou. Somtijds volgt op eene ziekelijke, zwakkelijke kindschheid of jeugd een beter middelbaar leven en een krachtige ouderdom: ja de voorbeelden zijn er, dat menschen eerst op gevorderden leeftijd het genot van gezondheid en kracht, bij ondervinding, leeren kennen: en men zou bijkans zeggen, dat bij de zoodanigen de machine al die jaren noodig had gehad, om zich volkomen te vormen, dat het zwak organisme zich eerst zoo laat had kunnen ontwikkelen, of dat door een geregeld leven, door matigheid en onthouding en oefening de oorspronkelijk zwakke, teedere, broze machine in een steviger vaster herschapen was; een wenk, om niet te wanhopen aan verbetering van zijn toestand, ook dan niet als de vooruitzigten ongunstig zijn en alles met eene donkere toekomst bedreigt. Zijn er vrouwen, die eerst na de climacterische jaren ontluiken, en eene bloeijende gezondheid genieten, zoo zijn er eveneens mannen, die in den ouderdom pas beginnen gezond en sterk te worden, en het genoegen des levens te

smaken. Voor sommigen is de kindschheid een tijd van welvaren, voor anderen de jeugd, voor anderen de mannelijke leeftijd; maar ook voor enkelden de ouderdom. Het zijn dezulken vooral, die vroeger zwak waren en zich slechts langzaam en traag ontwikkelden, die lang iets kinderlijks behielden, die niet dan lang na anderen zich vormden en aldus zelfs in hun ouderdom nog de frischheid en opgewektheid en levendigheid der jeugd gevoelden. Een later manbaarheid is daarvan het kenteeken: en ofschoon in den regel de leeftijden zich naar 't getal jaren laten berekenen en afmeten, zoo zijn er toch uitzonderingen, die aan dat getal jaren niet gebonden, eerst dan bloeijen, als anderen reeds lang uitgebloeid den dood of een vroegtijdigen ouderdom te gemoet gaan. De levensgeschiedenis van honderdjarige grijsaards levert voorbeelden op van menschen, die hun vermogen van voortplanting tot in hoogen ouderdom behielden en niet minder de levendigheid hunner zintuigen en hersenen: die in staat waren tot ligchaamsbewegingen, waartegen jongere menschen niet bestand zijn: wakkere grijzen, die het vuur der jeugd bewaarden en in schriften of gesprekken dat jeugdig vuur aan den dag legden, hetwelk hen van andere oude lieden, hetwelk hen ook van jongeren in jaren onderscheidt en ons belet, met juistheid hunnen ouderdom te bepalen: zoodat zij veel jonger gelijken, dan zij wezenlijk zijn.

Wat de opeenvolging der ziekteprocessen aanbelangt, zoo zijn wij deswegens nog in het duister. Zou het waar zijn, dat rhachitici in hun ouderdom voor apoplexie blootstaan, dat scrofuleuse kinderen later phthisis krijgen, dat podagra en arthritis aan scrofelzucht of Engelsche ziekte verwant zijn, dat variolae een voorbehoedmiddel zijn tegen scrofelziekte? Zou 't waar zijn, dat daarom de vaccine bij scrofuleuse kinderen herhaald moet worden, om eerst de scrofelzucht uit te delgen, alvorens tot *prophylacticum* tegen *variolae* te kunnen verstrekken? Hoe staan de neurosen der kinderen tot die der meergevorderden in jaren? Is manie de uitgang van vroegere neurosen? Kan zij, zooals Pinel beweert, als zenuwkrisis werken? Van dat alles weet men nog niets zekers: en wat aangaat de individuëele nosologie, daarmede moet men nog eerst een aanvang maken. Als ik mij de historie van bekenden te binnen breng, dan zie

ik in het leven eene afwisseling van ziek-zijn, dat buiten twijfel zamenhangt. Jeugdige of liever kinderlijke rhachitis bestemt het kind tot een zittend leven, en, als het tot de meer gegoede standen behoort, tot studie. Zoo is het later blootgesteld aan de ziekten der geleerden en bij minder geregelde diëet, aan dyspepsie, die alweder op den jongelingsleeftijd of in phthisis veranderen, of naderhand in arthritis eindigen zal. Ondertusschen kan het leven vroeger bedreigd worden door typhus, of daarna met apoplexie afloopen, of wel reeds lang te voren door hydrocephalus of encephalitis infantum of hydrocephaloïd worden afgesneden.

Heeft er eene reeks van ziekteprocessen bij individuën plaats, niet minder heeft ze plaats in familiën, gelijk wij dagelijks kunnen opmerken, en gelijk de erfelijke kwalen getuigen. Zoo kan men de familiën zien achteruitgaan, wanneer zij zich niet vernieuwen, of wanneer zij in minder gunstige omstandigheden geraken. Een voorbeeld er van hebben wij in de Portugeesche Joden in ons noordelijk en vochtig koud klimaat: en andere voorbeelden toonen ons de familie-huwelijken, die zelden het ras verbeteren. Het volk, vooral de stadsbevolking levert een nieuw bewijs op voor onze stelling: in 't kort alle natiën en geslachten, die met de regelen van hygieine of onbekend, of onbevriend zijn. Wij moeten, helaas! onder die natiën ook de onze tellen, die wat gezondheid en welvaren betreft, in de laatste jaren niet is vooruitgegaan. Wilt gij er het bewijs van, ziet de jaarlijksche lotelingen, ziet onze scholieren en studenten! Hoeveel kleine, onvolgroeide, zwakke wezens, tegenover enkelde krachtvolle, stevige, frisch-gezonde jongelingen, en onder onze gevestigde, gehuwde en ongehuwde mannen, hoe weinigen die (behalve den baard) een regt forsch mannelijk voorkomen vertoonen! Ziet onze werklieden, onze fabrijkarbeiders vooral, en gij zult er tegen honderde, ziekelijk kwijnenden, slechts hier en daar een enkelden vinden, die de teekenen van gezondheid en kracht op gelaat en voorkomen draagt.

OUDE VROUWEN- EN OUDE MANNENKLINIEK.

Van beiden heb ik reeds te voren met een woord melding gemaakt. Hier alleen algemeene regelen voor therapie!

Toen Cicero zijn ouderdom voelde naderen, schreef hij zijn Cato Major, *seu de Senectute,* ten gerieve van zich-zelven en zijnen vriend Atticus, wien hij dezen dialoog opdroeg. Het ware te wenschen, dat andere schrijvers Cicero's voorbeeld hadden nagevolgd. Hoe oud Jo. Bern. de Fischer was, toen hij zijn boek de *Senio* schreef, weet ik niet. Dat Canstatt, die Fischers boek gekend en ook gebruikt heeft, nog jong was, toen hij zijne twee Banden *Ueber die Krankheiten des höheren Alters* uitgaf, is bekend. Ik wil die beide werken laten rusten, omdat zij mij hier ter plaatse van geen nut kunnen zijn, en mij liever een weinig met Cicero onderhouden.

'tVerwondert mij niet, dat Cicero, die wist te leven, zich den nakenden ouderdom zoo genoegelijk en aangenaam mogelijk trachtte af te malen, dat hij 'er zich niet alleen bekend, maar zelfs bevriend meê trachtte te maken: waartoe de kracht van overreden, die hij in zoo hooge mate bezat, hem uitnemend in zijn belang te stade kwam. Maar, waarin ik hem meest bewonder, is het praktisch talent, dat hij in 't bestrijden van de kwalen des ouderdoms betoont. Als tegen eene ziekte, zegt hij, zoo moeten wij tegen den ouderdom strijden. Letten moeten wij op ons gestel: matige ligchaamsoefening, matigheid in spijs en drank moeten wij in acht nemen, zoodat wij de ligchaamskrachten ondersteunen, maar ze niet onderdrukken: ook verstand en gemoed moeten wij onderhouden, dat ze niet worden uitgebluscht, noch wij door traagheid en nalatigheid vergeetachtig worden. Want de grijsheid is eerst dan eerbiedwaardig, als zij tot haar laatsten ademtocht zich-zelve weet te doen eerbiedigen. Ik prijs de ouden waarin iets jeugdigs overbleef en die nog in den ouderdom een jong hart wisten te bewaren. Daarom leef ik in de studiën en bezigheden, en word oud zonder het te gevoelen. Want gelijk niet alle oude wijn verzuurt, zoo

zijn wrevel en ontevredenheid en knorrigheid geen noodzakelijke eigenschappen des ouderdoms. De grootste grief tegen dat laatste levenstijdperk is, dat het ons den dood nabij brengt. Maar waartoe dan zoolang geleefd, als men niet geleerd heeft te sterven? Zoudt gij dan op nieuw willen beginnen? Zoudt gij andermaal zuigeling willen zijn en kind en knaap en nog eens dien zuren levensarbeid willen doorstaan? Neen waarlijk: beter is de dag des doods dan de dag der geboorte. Waarom, zegt CICERO, zouden wij op het tooneel vertoeven, als het stuk is afgespeeld? En voor den Christen, die als de grijze JOHANNES, nog in den ouderdom met het vuur der jeugd lief kan hebben, voor hem is de dood het *arcanum vitae*.

Indien wij de leer des Bijbels over den ouderdom met die der klassieke Oudheid, van CICERO inzonderheid, vergelijken, zoo zullen wij weldra leeren inzien, hoeveel de Christen in zijn ouderdom boven den Heiden bevoorregt is. Het is hier de plaats niet, dit punt van onderzoek breeder uit te werken. Ik vergenoeg mij, het te hebben aangeroerd. Eigen nadenken en onderzoek en studie, waartoe ik u vooral wilde opleiden, kan er u meer van zeggen; dit echter wil ik er uit mijne ondervinding bijvoegen, dat ik, hoe dieper ik het leven intrad, des te meer het licht en de warmte gewaar wierd, die van daar op ons aardbewoners afstralen.

VADERLANDSCHE KLINIEK.

Gij hebt meermalen, mijne vrienden! de Hospitalen en klinische Instituten van andere landen hooren prijzen, met berisping en ten koste van onze Vaderlandsche Instellingen. Wij zijn dat zoo gewoon, dat wij er nagenoeg van overreed moeten zijn, dat het waar is. Want wat wij telkens op nieuw en bij herhaling hooren, schijnt ons, als wij de moeite schuwen, het te onderzoeken, waarheid, onomstootelijke waarheid te zijn. Intusschen, ik vrees, dat wij ons, hetzij uit kleinachting van het onze en hoogen dunk van het vreemde, hetzij uit traagheid en onverschilligheid, op die loftuitingen en oordeelvellin-

gen wel wat al te veel verlaten. Althans hetgeen ik er van weet en hoor en lees, van die vreemde Hospitalen en klinische Instituten, het komt mij niet zoo geheel onverbeterlijk of navolgingswaardig voor. De Fransche kliniek, zelfs het werk van ANDRAL niet uitgezonderd, laat voor het therapeutische veel te wenschen overig: eveneens de Engelsche of Britsche, die niet minder tegen de regelen der kunst, schoon in een tegenovergesteld uiterste, zondigt, en van de Duitsche Geleerden moeten wij vragen, of zij wel eene kliniek bezitten: of tén minste vragen moeten wij, wat zij onder kliniek verstaan. *Historiae aegrotantium*, gij vindt ze in de Duitsche praktische werken of in 't geheel niet, of slechts schaars en bij uitzondering. Omtrent SCHOENLEIN's klinische lessen waag ik het niet een oordeel te vellen, dewijl zij door SCHOENLEIN zelven niet zijn uitgegeven, noch openlijk erkend. Niettegenstaande den strijd, dien zij in Duitschland hebben opgewekt, en die voor humaniteit en liberaliteit der strijdenden slechte getuigenis geeft, acht ik mij verpligt te erkennen, dat SCHOENLEIN mij voorkomt, boven anderen zijner landgenooten, het idée van kliniek in zijne ruime, veelomvattende beteekenis zich te hebben voor den geest gesteld: eene hoogere kliniek intusschen is mij de zoodanige, die zich haar object het duidelijkste vertegenwoordigt. Wij missen derhalve bij onze Germaansche Broeders, door 't gemis aan waarnemingen, den toets-steen om over hunne kliniek te oordeelen. En hunne therapie — zij is weinig beter, dan die onzer na- en overburen.

Bij ons hapert inderdaad veel; maar toch wij hebben het idée nimmer opgevat, om van de kliniek of kabinetstudie, of chymie, microscopie en anatomie te maken: nog minder hebben wij ons in 't hoofd gezet, dat het herstellen of genezen der lijders eene bijzaak zijn zou. Eindelijk hebben wij altijd groot respect blijven behouden voor de persoonlijkheid der lijders, die zich aan onze zorgen overgeven, en hebben ze nimmer als louter objecten van wetenschap aangezien. Nog altijd blijft die persoonlijkheid ons hoog belang inboezemen, en daarom hebben wij veel op met klinische anthropologie, die wij boven klinische chymie en microscopie en anatomie en klinische physiek en techniek stellen: alle vakken en deelen van wetenschap, die,

volgens onze overtuiging, aan de klinische anthropologie behooren ondergeschikt en dienstbaar gemaakt te worden. Wij laten daaromtrent een iegelijk zijn gevoelen en eerbiedigen de meening ook van andersdenkenden; doch als wij die vakken als hoofddoel der kliniek hooren opvijzelen, dan zien wij ons gedwongen, onze stem daartegen te verheffen: en kunnen noch den chymicus, noch den anatoom, noch den microscopist, noch den physicus als klinisch leeraar, in de volle beteekenis des woords, begroeten; omdat wij menschelijke kliniek bedoelen en den lijdenden mensch van de kliniek niet kunnen buitensluiten, noch onze sympathie voor hem opgeven, of verzaken.

STANDEN EN RANGEN, BEROEPEN EN BEDRIJVEN.

De hospitaaldienst verschilt daarin van de burger-praktijk, dat in de eerste, bij ons althans, de mindere klasse der maatschappij, in de laatste ook de overige klassen behandeld worden. Het Akademisch ziekenhuis, hoewel den naam dragende van burger-ziekenhuis, strekt zich tot dusverre evenwel, wat de zieke bevolking betreft, niet verder uit dan tot de arbeidende en loontrekkende klassen. Er bestaat in ons land zeker vooroordeel tegen gasthuizen, zelfs bij de geringere burgers, dat eerst dan zal kunnen overwonnen worden, als onze gasthuizen beter ingerigt, en de hulp daar betoond, meer geregeld zal zijn. Het getal oppassers is ook in ons Nosocomium te gering, en het bezoek van studenten schrikt menigeen af, hoewel het wederom anderen aantrekt: gelijk bovendien het denkbeeld van professorale hulp velen bekoort. Onze natie behoort eerst aan het denkbeeld van hospitaal te gewennen: 'er als 't ware voor te worden opgevoed. Veel zou daartoe kunnen doen de instelling van pleegzusters: waarmede men nu reeds in ons land een aanvang heeft gemaakt. Daarop zoude moeten volgen het oprigten van *Maisons de santé:* die zich hier en daar, doch met moeite, staande houden. Eindelijk zoude de hospitaal-kliniek van anatomische, of physische in anthropologische Instituten moeten herschapen worden, om in ons

land althans, waar men, meer dan elders, aan het huisselijke gehecht is, bijval te vinden. Er zouden buitendien, gelijk dit bij krankzinnigen-gestichten in ons land gebruikelijk is, afzonderlijke verblijven voor rijken en armen moeten ingerigt worden. Doch eer dit alles begrepen en opgevolgd wordt, zullen nog wel eenige jaren verloopen. Intusschen moeten zich de voorstanders der dusgenoemde wetenschappelijke kliniek niet vleijen, voor hunne zienswijze ooit de algemeene sympathie te zullen winnen. De gevoelsmensch, en dat is bijkans ieder, die ziek is, zal zich onder de heerschappij van den eenzijdigen verstandsmensch noode begeven en de betrekkingen der geliefde lijders zullen het niet dulden, dat hunne dierbaren als objecten van wetenschap beschouwd en voor het anatomisch kabinet geworven, of aangeschaft en onderhouden worden.

Wat voor het overige het verschil van rang, beroep en bedrijf aangaat, wij hebben tot ons oogmerk in de eerste plaats te letten op het verschil van cultuur en civilisatie: hetgeen bij het ziekenexamen vooral in 't oog loopt. Meent niet, dat geboorte alléén, dat geboorte zelfs hoofdzakelijk, dit verschil bepaalt; want geboorte en opvoeding gaan niet altijd hand aan hand, noch ook verschilt het brein der adellijken van dat der burgers. Wierd het Fransche: *Noblesse oblige*, steeds in acht genomen, en onderscheidden zich de voornaamsten des volks door zielenadel, er zou welligt door de vereende werking van geboorte en opvoeding zeker erfelijk voorregt worden bestendigd, hetwelk nu door velen ligtzinnig, voor wellust van tafel en bed, verbeurd wordt. Ziet men en hoort men het niet, dat adellijke en patricische geslachten hunne voorregten misbruiken en naauwelijks schijnen te vermoeden, wat zij aan zich-zelven en de maatschappij verschuldigd zijn? Hoort men het niet, hoe zij zich naauwelijks van hun levensgedrag rekenschap kunnen geven, en wat er met hen voorvalt, of wat zij ondervinden en gewaarworden, naauwelijks in eenvoudige, duidelijke bewoordingen kunnen uitdrukken?

Het tegenovergestelde gebrek heerscht bij pedante geleerden, of halfgeleerden, die te dikwijls met de vreemdste en uitgezochtste termen hun lijden beschrijven, en niet verzuimen, het onder dat licht te plaatsen, waarin zij-zelve gewoon waren, het

zich voor te stellen. Nog erger is het, als verbeelding en hypochondrie zich in het spel mengen, of zekere vooroordeelen en *idées fixes* er zich meê moeijen. Dan kost het den geneesheer moeite, het kluwen te ontwarren en den draad af te winden. Dikwijls ontvangt hij nog de beste berigten van den eenvoudigen handwerksman, die bij zijn gezond oordeel een helder verstand en weinig verbeelding bezit. Militairen, geestelijken, artisten, litteratoren, mathematici, juristen allen hebben hun eigen wijze van zien en spreken; maar als ik mijne ondervinding raadpleeg, dan is nergens moeijelijker misverstand te vermijden, dan tusschen geneesheeren en wetgeleerden: en dit mag ook wel de reden zijn, dat de regten der eersten zoo dikwijls miskend en verkort zijn, tegenover de menige privilegiën aan de juridische faculteit zoo ruimschoots verleend en geschonken.

Het lust mij niet uit te weiden over alle standen, beroepen en bedrijven. Er zou een boekdeel in groot formaat over te schrijven zijn. Ik wil u alleen onder 't oog brengen, hoe de stand van den medicus tegenover andere standen zich dikwijls bemoeijelijkt vindt. Zoo zijn militairen (chefs bedoel ik) gewoon te commanderen, moeijelijk onder subordinatie of mecinaal appèl te brengen. Onze Zimmermann ondervond het bij Frederik van Pruissen, bij wien hij met al zijne verdiensten eene droevige figuur maakte: en bij Napoleon was het niet anders of liever nog erger, omdat hij minder geciviliseerd was, dan Frederik. Bij de geestelijken is de betrekking van den geneesheer wederom anders en kan het niet bevreemden, dat het ongeloof van velen onzer broederschap met het geloof der geestelijkheid in tegenspraak komt, en deze weêrkeerig ons geloof, of liever onze overtuiging niet gelden laat: dat homoiopathen en Mesmerianen met wetenschappelijke medici op gelijken voet gesteld, ja zelfs aan dezen voorgetrokken worden, en dat zoo al de *casus infortunati* ons niet worden toegerekend, de genezing ons zelden wordt dank geweten.

Een punt is er, waarop wij bij alle rangen en standen voornamelijk te letten hebben, en waarop wij met onze kunst of wetenschap maar al te dikwijls schipbreuk lijden. Het is niet zoozeer de diagnose; want daarom bekommert zich het publiek zelden. Maar het is de prognose. Die daarin gelukkig is,

vroeger reeds merkten wij het op, die in de prognose gelukkig is, vooral zoo hij tevens charitabel, welwillend, medelijdend, goedhartig, in één woord, een gemoedelijk gewetensmensch is, hij zal de gunst van het publiek verwerven en behouden: en wat meer, wat alles zegt, hij zal zich den weg banen, om tot heil der maatschappij werkzaam te zijn.

Laat ons dan, mijne vrienden! daaraan boven alles gelegen zijn, om de kunst in 't oog van het publiek crediet te verwerven, om door haar, toegerust met wetenschappelijke studiën, waar onze tijd boven vroeger tijden zooveel in vooruit heeft, tot nut en welzijn onzer medemenschen en der menschelijke maatschappij te kunnen leven en werken!

KLINIEK IN STEDEN EN OP HET LAND.

De geestige professor VOSMAER heeft in zijne Wandelingen van meester MAARTEN VROEG onze oudere plattelandsheelmeesters naar het leven geteekend. Later is ook hierin verandering gekomen. Doch wij moeten vragen, of de verandering wel in alle opzigten verbetering was. Halfgeleerdheid toch schaadt dikwijls meer, dan ongeleerdheid: en onze klinische scholen, hoe goed ook ingerigt, kunnen uit haren aard nooit volkomen aan de eischen van het onderwijs beantwoorden; veel minder kunnen zij het Akademisch onderwijs vervangen. Het zij mij vergund, deswegens mij nader te verklaren.

De onderwijzers aan klinische scholen zijn te gelijk praktisérende geneesheeren. Zij kunnen dus het onderwijs slechts als bijwerk behandelen, en moeten hun tijd grootendeels aan hunne praktijk, en wel doorgaans drukke praktijk besteden. De klinisten zijn gewoonlijk Chirurgijns- of Apothekersleerlingen, die eene geheel andere opleiding gehad hebben, dan onze studenten en in eene geheel andere wereld leven en verkeeren. En hoezeer ik overtuigd ben van het nadeel van het studentenleven in andere opzigten, zoo zoude ik echter Akademiën als Inrigtingen van Hooger Onderwijs ongaarne willen missen. Een Akademieburger is een geheel ander wezen, dan een klinist,

en voor jongelieden, die voor iets hoogers, dan voor Middelbaar Onderwijs geboren zijn, is de Akademie oneindig geschikter dan klinische scholen. De ouders, die zich over Akademiën beklagen, behoorden in zich-zelven te keeren, en zich af te vragen, of hunne opvoeding wel was ingerigt, om hunne zonen voor de Akademische zelfstandigheid voor te bereiden: of hun voorbeeld, of hunne beginselen wel krachtig, wel stevig genoeg waren. Want éénmaal toch moeten hunne kinderen de wijde wereld in: en zoo kracht van wederstand, zoo énergie ontbreken, vroeger of later zullen zij er voor moeten boeten.

De praktijk ten platte lande verschilt in menig opzigt van die in steden. Want vooreerst is de plattelandsdoctor verpligt, de drie vakken gelijkelijk uit te oefenen en daarbij eene Apotheek te houden. Wel verre derhalve van met eene mindere opleiding te kunnen volstaan, behoort hij eene meer omvattende kennis te bezitten: te meer nog, daar hij niet alle oogenblikken consulenten kan inroepen. Vervolgens moet hij een gestel hebben, bestand tegen vermoeijenissen en ongemakken. Eindelijk moet hij de kunst verstaan, van zich met eenvoudige, soms geringe hulpmiddelen, uit kelder en keuken, geneeskrachten te scheppen, en vooral de zorg voor hygieine en diëet op zich nemen. De landlieden zijn geheel andere patienten, dan de stedelingen: hunne ziekten en derzelver behandeling vereischen eene bijzondere studie en bijzondere kundigheden: kennis vooral van de zeden, gewoonten en levenswijze op het land. De boerenwoningen en slaapsteden zijn dikwijls vochtig en bedompt: het grover voedsel, de zwaarder ligchaams-arbeid, zelfs van de vrouwen, de invloed van het weder, maar vooral gebrek aan lucht en licht in de slaapvertrekken verstoren de functiën van huid en darmhuid en veroorzaken, dat scorbuut en rheumatisme met gastrische ongesteldheden de meest algemeene en gewone ziekten der landlieden zijn.

Het misbruik van laauwe, of dat van geestrijke dranken is op het land algemeen en de zeden zijn er lang zoo eenvoudig niet, als men zich die pleegt voor te stellen. De nabijheid van steden heeft op de landbewoners menigmaal een allernadeeligsten invloed: en daar vele onzer dorpen nabij grootere of kleinere steden gelegen zijn, zoo is het geen wonder, dat onze

boeren de zeden en ondeugden van de stad op het land overplanten en niet zelden op marktdagen en kermissen de zaden van kwalen opdoen, die voor hun volgend leven en welzijn hoogstverderfelijk zijn en nog verderfelijker worden, omdat zij of door de patienten zelven in hun begin verzuimd, of door plattelandsheelmeesters miskend, of 't geen nog erger is, door olijkoopen, kwakzalvers, en onkundigen mishandeld worden en ongeneeslijk gemaakt.

De praktijk in steden heeft andere bezwaren. Wel is waar, hier kunnen, zoo de steden volkrijk zijn, de practici zich een eigen werkkring kiezen, naar aanleg en lust en bekwaamheid, en de geneesheer behoeft niet zelf zijne geneesmiddelen te bereiden; maar hij moet met allerlei klassen van menschen leeren omgaan, met allerlei standen en bedrijven vertrouwelijk bekend zijn, en geen vreemdeling in al die geheimenissen, waarvan de steden vol zijn, en die slechts met moeite opgespoord en aan 't licht gebragt kunnen worden. Iedere stad heeft door ligging, bouw, water en lucht en licht en voedingsmiddelen hare ziekte-oorzaken. Iedere stand en betrekking heeft de hare, en de medicus, die hier klinische anthropologie wil uitoefenen en in praktijk brengen, moet zich daarop door velerlei en uiteenloopende studiën voorbereiden; hij moet als 't ware in verschillende kringen leven en te huis zijn, hij moet levenswijs van volk, middelstand en aristocratie kennen, de menigerlei oorzakelijke momenten, die gezondheid en leven bedreigen, hebben nagegaan, en in den volsten zin wereldburger zijn. Wie, die in groote steden gepraktiseerd heeft, wie weet het niet, wat er toe vereischt wordt, om aan al die vorderingen te voldoen, en welk een geest van waarneming er noodig is, om zijne medeburgers in al hun doen en laten, in al hun handel en wandel te bespieden: om al die werkingen na te sporen, welke eene zoo groote, zoo digt opeengepakte volksmassa op individuën heeft en hebben moet; en wat al besmettingen van allerlei aard er uit zamenwonen en zamenleven ontstaan. Daarbij komt, dat volkziekten hier voortdurend rondwaren en zich op allerlei wijze vereenigen, verbinden, opvolgen: zoo dat zij, die aan eene of meerdere schadelijke oorzaken krachtigen weêrstand boden, zelden bestand zullen zijn tegen

allen; en dat de waarschijnlijke levensduur te meer inkrimpt, naarmate de bevolking, vooral de naauw-behuisde bevolking aanwast: terwijl het middel- of oudste stadsgedeelte doorgaans het brandpunt is, waaruit ziekte en verderf opstijgen, en zich over de verdere stadswijken heen verspreiden.

Al vroeger maakte ik gewag van het leven in groote, bevolkte steden. Thans vergenoeg ik mij, naar dat vroeger besprokene u heen te wijzen, om in geen noodelooze herhalingen te vervallen, noch u te vervelen met voorlang bekende zaken. De Parijsche, de Londensche, de Weener, de Berlijner-kliniek kan u alles daaromtrent zeggen, en in ons vaderland behoef ik u slechts aan Amsterdam, Rotterdam, 's Gravenhage te herinneren (om van onze Akademiesteden te zwijgen: Groningen, Utrecht en ons Leiden). Zoodra onze statistiek beter beoefend en beter bekend zal zijn, zult gij het stadsleven met zijne kwalen en ellenden in levendige, sprekende trekken u zien voor oogen gesteld.

CHIRURGISCHE ANTHROPOLOGIE.

Het was een blijk van Boerhaave's ruim inzigt in de praktische studie, dat hij, bij 't begin van zijn onderwijs, over wonden, kneuzingen, ontwrichtingen, beenbreuken: in 't kort over dusgenaamde chirurgische gebreken handelde; niet alleen omdat de chirurgie 't eerst beoefend was vóór de overige deelen der geneeskunst; maar hoofdzakelijk, omdat de studie der chirurgische ziekten meer voor de zintuigen toegankelijk, als 't ware den weg baande tot de meer verborgen inwendige ziekten: en men dus van het gemakkelijkere tot het moeijelijkere kon overgaan. Sedert Boerhaave, dat is ruim eene eeuw geleden; wat is de chirurgie veranderd! De rijke traditie der Fransche Chirurgie (hij kende haar) is door anatomisch-topographische en anatomisch-pathologische studiën verrijkt, verrijkt door de experimentaal-physiologie der Engelschen, met Hunter aan het hoofd, verrijkt door de histologie met microscopische en genetische studiën der Duitschers: zoodat wanneer ooit het predicaat

wetenschap op onze geneeskunde passen zal, zonder verdenking van grootspraak, de chirurgie 't zich bij uitnemendheid zal kunnen toeëigenen: als 'er eerst en meest aanspraak op hebbende. Maar dan moeten, om dien rang waardig te zijn, de docenten, gelijk Roser teregt aanmerkt, niet voortgaan hunne kweekelingen over chirurgie zoo wat voor te lezen (eene methode die trouwens onder ons Nederlanders, zoo verre ik weet, reeds voor lang was afgeschaft) maar op het cadaver en aan het ziekbed met hen studéren: en vooral niet, wat Roser er had mogen bijvoegen, dien pedanten, didactischen toon aannemen, noch dien professoralen trots zich aanmatigen, waarbij zij zich tegenover de wetenschap, die zij zoeken, in eene valsche positie plaatsen, welke vroeg of laat in tooneelvertooning moet eindigen. Denkt niet, dat ik daarom geleerdheid of geleerde kennis zou minachten of veroordeelen. »»*Kein Chirurg*, zegt dezelfde schrijver, *darf sich so hoch stellen, dass er nur aus eigener Kenntniss oder Erfahrung, oder aus seinem Genie die Hülfsmittel zur Aufklärung gewinnen könnte: und nur ein Charlatan wird behaupten, dass er nie nöthig gefunden habe in den Büchern um Auskunft und Hülfe nachzuschlagen.*"" Het is de geleerdheid, die als hulpmiddel, als instrument van studie, dient ter hand genomen, maar niet als pronkmeubel uitgestald, ten einde des bezitters rijkdom te verkondigen.

De docent, die zijn belang en dat zijner discipelen verstaat, die het met waarheid en wetenschap opregt en ernstig meent, zal, om deze te vereeren, zich-zelven op den achtergrond plaatsen. Dit is de nieuwe rigting, die helaas! nog weinigen volgen, zelfs weinigen nog van het jonge Europa. Wilt gij weten, hoe Astley Cooper over geleerde studiën dacht? »»*Reading will be found extremely useful, when it is select; but I would not recommend works to young students which lay down Systems for their guidance; such a plan of reading is bad. It is better to read the detached works on particular diseases.*"" En wat moeten wij dan denken van dat aantal handboeken over chirurgie, die iedere nieuwe school in menigte afwerpt en van onderwijzers en kweekelingen, die ze moeten helpen verteren? Het is later in gebruik gekomen, klinische lessen te houden. Zóó bezitten wij die van Dupuytren en van Cooper, welke ons met beider trant

van onderwijzen eenigzins nader bekend kunnen maken. Ik weet wel, dat CRUVEILHIER waarschuwt, om niet van DUPUYTREN's *Leçons Orales* meer te verwachten, dan zij uit haren aard geven kunnen en wil er ook zijn talent van spreken niet naar afmeten. Doch, het is mij alleen te doen, om de methode van onderwijzen, om den leertrant, minder om vorm en voordragt. Deze laatste toch, zelden geven ze een getrouwen afdruk van de innerlijke gehalte der daarin vervatte zaken: ja hoe eenvoudiger, hoe meer dagelijksch het *discours*, hoe minder begeerte om te schitteren, om uit te blinken, of zich-zelven te preken, hoe beter voor de zaak, die behandeld wordt, en voor hen, die haar moeten leeren kennen.

DUPUYTREN's *Leçons Orales* zijn geheel didactisch, démonstratief en professoraal. Zij behandelen het onderwerp naar eene bepaalde methode en laten weinig plaats over voor twijfel, of nader onderzoek. COOPER's *Lectures* daarentegen zijn meer in den amicalen toon van het dagelijksch leven, den toon van vriendschappelijk onderrigt: een onderrigt geput uit den overvloed eener rijke veeljarige ondervinding, en medegedeeld onder het levendig besef van de bezwaren en moeite, waarmede zij verkregen is. Bij DUPUYTREN is het de meester in de kunst tegenover zijne patienten en discipelen, wien gij voor u ziet. Bij COOPER is het de vertrouweling of gunsteling zijner professie, de ingewijde in zijn vak, de helper zijner lijders en de vriend zijner studenten. De gang van het onderwijs is diensvolgens geheel verschillend. DUPUYTREN eischt erkentenis zijner verdiensten en streeft er naar de eerste, de eenige in zijn gebied te zijn; hij schijnt u toe te roepen: *la chirurgie c'est moi.* COOPER vordert hoogachting voor het vak zijner keuze, en bedingt voor hem, die er zich met hoofd en hart aan overgeeft, eene eervolle plaats in de maatschappij, zonder zich het meesterschap aan te matigen, dat ieder, die hem kende en kon beoordeelen, vrijwillig hem toekent. Welk ook het oordeel van anderen over beide beroemde tijdgenooten zijn moge, zeker is het, dat zij noch hun vak, noch hunne patienten, noch hunne leerlingen met hetzelfde oog beschouwden. Neen, GUILLAUME DUPUYTREN's heelkunde was niet die van ASTLEY COOPER: noch de eerste was voor zijne patienten en studenten dezelfde, die de laatste

voor beiden was! Gij hebt slechts beider portret te zien en beider schriften en leven te lezen, waarin hun karakter in sprekende, in duidelijk sprekende trekken staat afgebeeld.

Hetgeen in COOPER's *Lectures* bijzonder aantrekt, mij althans, is de ongedwongen, vrije manier van onderwijs, die klaarheid en eenvoudigheid en openhartigheid, waardoor hij nooit het belang van hen, die hij onderwijst, noch hunne behoeften en vatbaarheid uit het oog verliest: het is die gevatheid en schranderheid, waarmede hij het resultaat zijner studiën aan anderen weet mede te deelen; zoodat zij de kunst leerden liefhebben in haren beoefenaar en diens gansche persoonlijkheid voor zich zagen. Ook behoefde de mensch zich niet achter den professor van zijn vak, of achter den man van wetenschap te verschuilen: en COOPER kon men het aanzien, dat alle soort van charlatanerie hem vreemd was, hetzij in geleerdheid, kunst, of wetenschap. Klinische studie, oefening op het cadaver, anatomische préparaten, proeven, welaangebragte anecdoten: alles maakte hij dienstbaar aan zijn onderrigt en onder het ligte kleed der voordragt bewoog zich eene schoon-gespierde mannelijke gestalte. Welverre van de helaas! zoo gewone *envie de métier*, was COOPER de eerste, om de verdiensten zijner ambtgenooten te huldigen, en was hij bijzonder gelukkig in ze op te sporen. Onder de oudere chirurgen koesterde hij diepen eerbied voor zijn landsman JOHN HUNTER: »»*a man*, zegt hij, *who was abused, reviled, and laughed at, when living, by the very persons, who, now that they cannot any longer injure him, are ever loading his name with every species of commendation and praise.*"" En alhoewel hij HUNTER's groote en vele verdiensten ten volle erkent, is hij in zijn oordeel over zijne bijzondere meeningen en leerstellingen even vrij, als hij was in zijn oordeel over ieder ander zijner voorgangers of tijdgenooten. Wat HUNTER aanbelangt, zijn Museum, dat nergens zijne wedergade heeft, is het best bewijs voor de waarde van COOPER's uitspraak.

De eerste der Lessen op naam van DUPUYTREN in 't licht gegeven, betreft de *crispatura tendinum*, of liever de *rétraction permanente des doigts.* Zij was aan verscheiden oorzaken toegeschreven en door DUPUYTREN's beroemden mededinger, den En-

gelschen chirurg COOPER voor ongeneeslijk verklaard. DUPUYTREN haalt BOYER aan, die in zijn *Traité des Maladies chirurgicales* 'er slechts met een woord melding van maakt. »»Misschien, zegt DUPUYTREN, zal men er beschrijvingen van vinden bij andere autheurs. Maar mijn leven, geheel aan de praktijk toegewijd, veroorlooft mij niet, mij in dusdanige geleerde navorschingen te verdiepen. Ik zal gelukkig zijn te vernemen, dat mijn voorgangers, die over deze ziekte schreven, hare oorzaak en de middelen gevonden hebben, geschikt, om haar te genezen. Men heeft ze toegeschreven nu eens aan jicht, dan aan beenbreuk, aan stofverplaatsing, aan gewrichtsverstijving: weldra zullen wij zien, met hoe weinig grond."" Nu gaat hij voort de individu's aan te wijzen, die 'er door zijn aangedaan, hun handwerk, de eerste beginselen en voortgang der kwaal, hare verschijnselen, komt wederom terug op de verklaringen, die er van gegeven zijn, grijpt het hoofdpunt aan, waarop het aankomt, en ontvouwt den staat der wetenschap tot op den tijd, dat een man met deze wanstaltigheid behebt, kwam te overlijden. DUPUYTREN, die hem sedert lang waarnam, kreeg berigt van zijn dood en was gelukkig genoeg, te kunnen zorgen, dat dit merkwaardig feit voor de heelkunde niet verloren ging. Zoodra hij den arm ter zijner beschikking had, deed hij de deelen naauwkeurig afteekenen: ging vervolgens over tot derzelver ontleding, en ontdekte aldus, met zorg preparérende, dat de *aponeurosis palmaris*, en wel hare verlengsels naar de vingers gekrompen waren, door kneuzing, ten gevolge van uitwendig geweld. Nu wierd in het eerste geval, dat zich daarna opdeed, de operatie volgens de voorafgegane studie van het gebrek verrigt, door 't eenvoudig debridéren der *aponeurosis palmaris*. Nog eene tweede operatie wordt beschreven: en vraagt gij nu naar de uitkomst? Omtrent den eersten patient lezen wij, dat de extensie der beide vingers hersteld was, en dat men oordeelde, dat de beweging weldra geheel vrij zou zijn. Het tweede geval, waar beide handen waren aangedaan, betrof een koetsier van 40 jaren. De operatie werd eerst verrigt aan de regterhand: de ringvinger hernam zijn vorigen stand; en vermits de lijder zich zeer verzwakt gevoelde, wierd de operatie van de linkerhand tot een anderen dag uitgesteld. Het verband zou

ingerigt worden, als bij den vorigen patient; en men twijfelde niet, of de uitkomst zou dezelfde wezen. Drie feiten kunnen geene algemeene leer vestigen. Maar zij mogen dienen, om de aandacht te wekken, en de waarnemingen te vermenigvuldigen: ook dan zegt Dupuytren, wanneer zij de mijne mogten weêrspreken. Doch men bedenke, dat de gevallen ongelijk kunnen zijn, en dat de beste méthoden door verkeerde toepassing mishandeld kunnen worden.

Ik moet u doen opmerken, mijne vrienden! hoe rijk deze les is voor klinische anthropologie. Vooreerst, de aanhef, geschikt om het belang der zaak te doen uitkomen. Dan die tranchante toon over geleerd litterarisch onderzoek, die het onpartijdig oor aan eene bekende fabel herinnert. Voorts, de kunstig aangebragte vermelding van Astley Cooper, de kwalijk te verbergen drift, om het resultaat van twee operaties mede te deelen, vóór de volkomene herstelling der functie van de zieke deelen, en een derde, die men doen wil, maar nog niet gedaan heeft, er bij op te tellen: eindelijk de merkwaardige peroratie, of het slot; pleit dat alles niet voor het gevoelen, dat het *but* van Dupuytren's *Leçons Orales* was: *de frapper les auditeurs.*

Astley Cooper spreekt in zijne *Lectures*, onder het rubriek van dislocatie van vingers en teenen, van dit gebrek, als het gevolg van chronische ontsteking, veroorzaakt door excessieve beweging bij 't gebruik van hamer, roei-riem, of ploeg, en voegt er bij: als de *thecae* zijn ingekrompen, kan geene operatie helpen, maar zoo de *aponeurosis* de oorzaak der zamentrekking zijn mogt, kan deze met een gepunt bistouri, door eene zeer kleine huidwond ingevoerd, doorkliefd, en de vinger gestrekt worden. Tot bewijs brengt hij 't geval bij van een boer uit Lincolnshire, door zijnen neef Brawsby Cooper, gedurende zijne afwezigheid uit de stad, op die wijze volmaakt genezen.

Waarom vermeldt Sir Astley Dupuytren's operaties niet? Waren zij hem onbekend? Of mishaagde hem het *apprêt*, waarmede zij waren opgedischt? 't Is moeijelijk hierop met zekerheid te antwoorden. Alleen dit kan ik zeggen, dat Cooper zeldzaam, en dan, zoover ik weet, slechts landgenooten citeert: dat zijne aetiologie of pathogenie dieper gaat, en dat de manier van opereren eenvoudiger is.

Belangrijk voor klinische anthropologie is DUPUYTREN's les over het *délire nerveux:* »» *Une opération est habilement pratiquée*, dus vangt hij aan, *les assistans sont émerveillés de la dextérité du chirurgien; et cependant les accidens les plus graves peuvent ménacer les jours du patient.*"" Nu eens is het eene inflammatie, dan pyaemie, of krampen en tetanus, of ijlhoofdigheid, die op de operatie volgen. De voorbeelden van hersenaandoening, zeven in getal, dienen tot inleiding op de historie van dit toeval bij geopereerden en tot voorbeelden van de wijze van behandeling met de meeste vrucht gebezigd. Is het schrik, angst, vrees, is het pijn, is het vreugde, blijdschap, opgewondenheid? Doorgaans zijn gebrek aan énergie, een verzwakt hersengestel, verdriet, dronkenschap, wanhoop de aanleiding tot deze voorbijgaande manie, die zelden doodelijk, dikwijls na ligte beenwonden of andere beleedigingen, of niet zware operatiën plotseling uitbarst, en door opiumlavementen gelukkig bestreden wordt. In het eerste voorbeeld was het verdriet, in het tweede vrees voor verbloeding, in het derde angst, in het vierde en vijfde aandrang tot zelfmoord, in het zesde wantrouwen en achterdocht, in het zevende dronkenschap, die 't veroorzaakten. Wat het meest dit ijlen kenmerkt, is, zegt DUPUYTREN, te midden van dat oproer der zinnen, de kalmte der bloedbeweging en de afwezigheid van koorts. Het gevaar hangt grootendeels af van de ziekten, die het vergezellen: ofschoon somtijds op eene ligte wond een doodelijk ijlen gevolgd is, zonder dat de staat der hersenen na 't overlijden de zaak ophelderde.

COOPER spreekt van *irritable inflammation*, waarin de zenuwen meer, dan de vaten betrokken zijn, hetzij aan den voet, of aan het oog, of de mam, of testikel, of blaas, of uterus, of rectum, en haalt drie gevallen aan, waarin hij verpligt was, testikels om deze reden weg te nemen. Een heer uit Zuid-Carolina, bij wien aldus op een der ballen was geopereerd, keerde hersteld terug naar zijn vaderland, huwde kort daarna: »» *and I am happy to add*, zegt COOPER, *that his lady had a child.*""

Ten opzigte van het verschil der lijders wijst DUPUYTREN op den soldaat, op den boer of handwerksman, op beider stemming en den invloed daarvan op het gevolg der kunstbewer-

king, op moed of moedeloosheid, op het vermogen der verbeelding, op neêrslagtigheid, of opgewondenheid, en op des lijders voorstelling van de toekomst. Cooper's ondervinding bevestigt dit en hij betuigt: dat hij meermalen eene operatie heeft zien mislukken of ongelukkig heeft zien afloopen, wanneer de patient verklaard had, ze niet te zullen overleven. Voor sommige lijders kon in dergelijk geval, de chloroforme het redmiddel zijn: ofschoon het bij zwakke zenuwachtige gestellen en niet minder bij volbloedige, groote voorzorg vereischt, en in geen geval zonder rijpe overweging van alle omstandigheden mag worden aangewend.

Dupuytren's *Leçons Orales*, zij mogen dan ons niet geheel den indruk wedergeven, dien zijne mondelinge voordragt op de hoorders maakte, zooveel toch zien wij er uit, dat zijn onderwijs uitmuntend was. Zijne lessen over brandwonden, over geschoten wonden, over *kystes et tumeurs hydatiques*, over gangreen, over amputaties, om van anderen niet te spreken, kenschetsen den meester in de kunst; en als wij daarbij ons zijn persoon en technisch talent vertegenwoordigen, dan verwondert het ons niet, dat zijne leerlingen aan zijne lippen hingen en zijne benijders hem stilzwijgend vereerden. Hij houdt ons opgetogen en in zekeren staat van spanning; maar wel eens vragen wij, of zijne lessen evenzeer voor eerstbeginnenden, als voor meergevorderden berekend waren. Vooral treft ons zijne zorg, om de eer van zijne kunst tegenover minder ervarene, of minder bekwame ambtgenooten te handhaven.

Bij Cooper is het de zorg, om door zijne studenten begrepen te worden. Zijne voordragt is eenvoudig en open: hij acht het zijn pligt, hun de chirurgie voor te stellen, gelijk zij is, niet in het glansrijk licht, waarin zij wordt afgemaald en hij aarzelt niet, om het koste wat het wil, aan hen en aan het publiek de gevallen te vermelden, die ongelukkig zijn afgeloopen: de banken, die zij te vermijden, zoowel als de havens, die zij te bereiken hebben.

Van Dupuytren bezitten wij in zijne *Leçons Orales* hetzij geschrevene, hetzij geïmproviseerde redevoeringen over *capita selecta* der Fransche Chirurgie. Cooper's *Lectures* beginnen met de gevolgen van geleden beleedigingen en met physiatrie. Zij

geven een helder inzigt in de processen van genezing na mechanische beleedigingen. Voorts vindt men bij hem eene levendige voorstelling van kliniek, opgehelderd door preparaten, door secties op het cadaver, door expérimenten. Hij laat niet na, eigen flaters en die van anderen te vermelden, en verstaat de moeijelijke kunst, om zich aan anderen, ook minder gevorderden, mede te deelen. Als bijzonder geslaagd zou ik noemen de lessen over aneurysma of slagaderbreuk en die over steen- en graveelziekte.

Het is de strekking der tegenwoordige heelkunde, om door onderzoek der deelen en van het proces van heeling na ontvangen beleedigingen, de kunst meer en meer te vereenvoudigen, het gebied der operatiën te verkleinen, ze zekerder te maken, en het vertrouwen op de herstellingskracht van het organisch ligchaam te vergrooten. Was de geschiedenis der chirurgie vroeger nog eene geschiedenis, of geschiedkundige opgaaf der chirurgicale operatiën (K. Sprengel) thans is zij het verhaal van den voortgang der heelkunde tot de kennis van de wetten en regels van genezing: eene chirurgische physiatrie. Beiden, zoowel Dupuytren, als Cooper toonden dit begrepen te hebben in onderscheiden gedeelten van het onderwijs. Leest bij voorb. de lessen van den eersten over de *brûlures* en vergelijkt ze met de Inleiding van den laatsten over irritatie en inflammatie en met zijne leer van wonden en fracturen.

Het moet den wetenschappelijken heelmeester te doen zijn om een klaar inzigt te verkrijgen in de mechaniek van het levend ligchaam, en in de wijze, waarop het zich-zelf, ook onder beleedigingen gedraagt en werkt, en zich zoo mogelijk, herstelt. Bij dat alles moet de chirurg medicus zijn, dat is met de dynamische afwijkingen, of gelijk men zegt, met de dynamiek der machine en hare belemmerde werking evenzeer, als met de middelen, om deze door therapie en diëet uit den weg te ruimen, bekend zijn. Dupuytren zoowel, als Cooper maken gebruik van therapeutische en diaetetische geneesmiddelen en zijn in hunne vrije beoordeeling van derzelver werking zelfs voor hen, die geen chirurgen zijn, tot voorbeeld en waarschuwing of vermaning.

Het is niet alleen het kennen, het is zeker niet minder het

voorzien, wat den graad van wetenschap in hem, die 't vermag, aanduidt. Heeft men een duidelijk begrip van 't geen gebeurt en van de gevolgen daarvan, zoo zal men niet ligt verrast worden, noch verlegen staan. Dat duidelijk begrip, die kennis, dat inzigt verkrijgt men niet op eens, maar eerst langzamerhand en door onafgebroken oefening en studie, en daarom kan men de jongelieden niet genoeg waarschuwen tegen die jeugdige vermetelheid en dien jeugdigen overmoed, die zich wagen aan een oordeel over zaken slechts ten halve en niet dan oppervlakkig bekend. Maar ook meergevorderden in jaren, oude lieden, moeten zich niet verbeelden, ooit de wetenschap geheel in eigendom te bezitten. Want de studie is oneindig: en het onderzoek kan nooit voor overtollig gehouden worden, zoolang men niet tot vaste regels en wetten gevorderd is, waaruit men ieder bijzonder geval kan deducéren. Deswegens is 't niet voldoende, chirurgische anatomie en chirurgische physiologie te kennen, maar moet men ook daarenboven met chirurgische anthropologie bekend zijn: bekend zijn met de anthropologische verscheidenheid der patienten en met de anthropologische verscheidenheid der chirurgen. Zóó zal het mogelijk zijn, te begrijpen, waarom niet alle patienten voor alle chirurgen, en niet alle chirurgen voor alle patienten geschikt zijn: waarom hij, die door dezen chirurg niet kan genezen worden, door den anderen herstelt, en waarom die chirurg meest gelukkig zal zijn, en algemeen geëerd en bemind, die behalve de noodige kundigheden, ook de bekwaamheid, het talent bezit, van anthropologische diagnostiek en anthropologische techniek en den gelukkigen takt, om zich menschentypen en menschenindividuën te vertegenwoordigen en naar ieders aard en behoefte zijne kunst te wijzigen en interigten.

CHIRURGIE MILITAIRE.

AMBROISE PARÉ. — JEAN DOMINIQUE LARREY.

Er is voor het menschelijk gevoel geen verpletterender schouwspel, dan een slagveld, en om de heelkunde in hare kracht te

zien, behoort men zich daar te verplaatsen, waar zij 't onderneemt, de gruwelen der menschenvernieling en menschenverwoesting, zooveel zij 't vermag, te lenigen. t Is waar, sedert de ontdekking van het buskruid is de oorlog van gedaante veranderd; maar hij is daarom niet schooner geworden, noch menschelijker, sedert de legers in groote, monsterachtige schietmachines herschapen zijn. Wilt gij de gruwelen van ons tegenwoordig systeem van oorlogvoeren leeren verfoeijen, leest de *Mémoires de Chirurgie militaire* van Jean Dominique Larrey. Wilt gij de weldaden der heelkunde leeren schatten, bestudeert hem en zijnen grooten voorganger en landgenoot Ambroise Paré: het edel tweemanschap, die daar voor ons staan als représentanten en typen der *Chirurgie militaire.*

Ambroise Paré weet geen woorden te vinden, sterk genoeg, om zijn afgrijzen uit te drukken van die vernielingswerktuigen, die erger, dan donder en bliksem, als vleugels hebben gegeven aan den dood en als eene pest over de aarde woeden, en den hemel weêrgalmen doen van de klaagstem der ongelukkigen, die hare aanvallen gevoelen: »»*La fureur et l'orgueil de l'artillerie*, dus schrijft hij, *ne s'appaise pour chose quelconque, elle n'appète que l'homme, le mire seul et choisit seul entre une milliasse de choses: l'artillerie qui est le comble de tout le mal, en grondant frappe et en frappant gronde, envoyant aussitôt la balle mortelle dans l'estomac, que le son et bruit dedans l'oreille.*"" En op eene andere plaats voegt hij er bij: »»*Le boulet rencontre les os et parties nerveuses, et les brise, dilacère, rompt, et fend par éclats, non-seulement où il touche, mais beaucoup plus loin, sans aucune miséricorde, causant grands accidents.*""

Gevormd op het slagveld en gedreven door mededoogen met de ongelukkige slagtoffers, wierd Ambroise Paré door zijne weldadige kunst de gunsteling der vorsten en de lieveling der soldaten, wiens tegenwoordigheid reeds hun moed en vertrouwen inboezemde.

Zoo zag men later Larrey door zijne *ambulance volante* des keizers legerbenden bemoedigen: men zag hem op het slagveld, onder het gebulder van het geschut, zijne gewonden verbinden, en niet rusten, totdat hij ze allen verzorgd had. Maar men zag hem ook door de soldaten op de handen gedragen en door den

keizer vereerd. Toen bij de Berezina alles zich verdrong, om over te komen, naderde ook LARREY: »» *Sauvons celui qui nous a sauvé*"" klinkt het van alle kanten, en weldra is hij langs de rijën der overtrekkenden gedragen tot aan den anderen oever. Wel kon de keizer zeggen: »» *Si jamais l'armée élève un monument à la réconnaissance, c'est à* LARREY *qu'elle doit le consacrer.*""

Het lust mij niet, alle de verdiensten op te halen, die LARREY aan zijne kunst bewezen heeft, noch hem u voor te stellen als klinisch leeraar, zich beijverende, waar hij kwam, om de lessen van ondervinding en kennis met evenveel mildheid, als belangeloosheid mede te deelen. Dit slechts wil ik er bijvoegen, dat zijne *Mémoires de Chirurgie militaire* een blijvend gedenkstuk zullen zijn van NAPOLEON's overheersching en van den roem en eer der Fransche Chirurgie.

Gelijk die *Mémoires* ons eene leerschool zijn, zoo zijn zij tevens een wapenkamer voor het vredes-congres, dat éénmaal, hetzij dan vroeger hetzij later, dat éénmaal zeker zal en moet zegevieren.

DE PLASTISCHE CHIRURGIE.

Aan de *Chirurgie militaire* is naauw verwant de *chirurgische Plastiek*, of de plastische chirurgie, die ons van Franschen op Duitschen bodem overbrengt. Wij zouden haar de synthetische chirurgie kunnen heeten.

De Indische, de Italiaansche, de Duitsche methode vertegenwoordigen de zich meer en meer volmakende of ontwikkelende vormen der plastische chirurgie, Het begin der kunst was de rhinoplastiek door de Indiërs, later door CARPUE's schrift meer bekend geworden. Daarna werd zij in Italie, inzonderheid door TAGLIACOZZI verrigt, en in zijn boek: *Curtorum chirurgia* vermeld. Deze methode bragt VON GRAEFE in Duitschland over: waar zij in DIEFFENBACH haren voortreffelijken beoefenaar vond. Hare groote vorderingen heeft zij gemaakt door de physiologische rigting, of strekking, die men haar gegeven heeft. Echter misbruike men haar niet, noch door operatiën haar toe te wijzen,

die haar niet toebehooren, noch door haar aan te wenden; waar andere methodes toereikend zijn. Zoo dergelijke fouten vermeden en de tot dusverre ingeslagen weg met voorzigtigheid, kalmte, volharding en geest vervolgd wordt: en zich daarmede strenge waarheidsliefde paart in de opgaaf van de uitkomsten der kliniek; zoo durven wij de hoop en verwachting koesteren, dat de plastische chirurgie éénmaal de kroon en eere worden zal der gansche operatieve heelkunde.

Zie Dr. Friedr. August v. Ammon en Dr. Moritz Baumgarten, *Kritik der plastische Chirurgie.* Paris 1842.

ORTHOPÉDIE.

La Chaise, *Précis physiologique sur les courbures de la colonne vertebrale.* Paris 1827.

Scoutetten, *cure radicale des pieds bots.* Paris 1838.

Het eerste geschrift wijst op het belang van studie voor de praktijk der geneeskunde en op de gevolgen van hare verwaarloozing: op het belang van de geheele wetenschap op ieder deel toe te passen. Eene korte Inhoudsopgaaf zal voldoende zijn, om u met den aard van dit en het tweede geschrift eenigzins nader bekend te maken.

De orthopédie de buit der mechanisten; instrumentenfabriek. *Lits mécaniques* — commerciëele speculatiën. Iets over adellijke familiën. Rhachitis. Herstel door de industriëelen (klinische anthropologie). Invloed der hersenen op het gestel en de ziekten van den mensch. Studie van gezondheid en ziekte voor den geneesheer en de individu's. Vaste principes. Illusies. Illusies der anatomen, der mechanici, der chymici en pharmaceuten, der kamergeleerden, der *routiniers.* Germaansche kabinetstudie. Inactie bij de vrouwen. Kleeding. Het corset. Anthropologisch geval. Genezing zelfs na rhachitis. Noch iets over *lits mécaniques.* *Epilogus.*

Scoutetten. Tenotomie. *Pieds bots.* Studie. Oorzaken. Anatomische chirurgie. Leeftijd. Zelfgenezing. Ziektegevallen. Or-

thopédie. Hierbij te vergelijken: BONNET, *Traité des sections tendineuses et musculaires.*

Alle deze methoden, gegrond op voorloopige studie der deelen, beloven door hare zamenwerking en vereeniging, eene toekomst voor de kliniek, die haar en als natuuronderzoek zal kenmerken, en als wetenschappelijke studie nader zal brengen aan het hoofddoel der klinische anthropologie: de vermeerdering namelijk van het physiek welzijn der maatschappij in 't algemeen, en van hare leden afzonderlijk.

DE WAARDE DER CHIRURGISCHE STUDIËN VOOR GENEESKUNDE.

Vraagt gij, mijne vrienden! in welk departement onzer studie de meeste wetenschap te vinden zij, ik wijs u nogmaals op de chirurgie of heelkunde, die hare jongere zuster tot voorbeeld verstrekken mag. Waar vindt gij meer soliede kennis, waar minder onzekerheid of weifeling, dan juist bij haar? En wat heeft haar meer vooruitgezet, dan de studie der anatomie, niet uit boeken, maar op het lijk. De studie der mechanische beleedigingen op het lijk; de studie op het lijk der heelkundige bewerkingen. Ja ik zou zeggen, dat toen eerst de heelkunde wetenschappelijk is bestudeerd geworden, nadat men begrepen heeft, de natuur der deelen en de natuur hunner gebreken op het lijk te moeten navorschen. Wij hebben nog geene toepassing gemaakt van chirurgie op onze physiatrie en praktijk, en willen ons thans daartoe aanzetten.

Wat is het eerste, dat wij na eene mechanische beleediging bespeuren? Zijn het niet de gewone verschijnselen van irritatie, congestie, inflammatie? Vermeerderde toevloed van bloed, verhoogde kleur, huidwarmte, zwelling en pijn. Wij willen niet twisten over het woord, noch de definitie van ontsteking uitrafelen, om ze dan weg te werpen, wij willen alleen het verband aantoonen tusschen hare verschijnselen en die van nutritie en reproductie. Want, ofschoon niet volkomen hetzelfde, veel is er toch, dat overeenkomt. Wil men inflammatie patho-

logische nutritie en reproductie heeten, ik heb er niets tegen: evenmin als ik er tegen heb, dat men de term inflammatié, om eene bepaalde ziektesoort aan te duiden, afkeurt. Hyperaemie kan plaats grijpen zonder hyperaesthesis. Zwelling is niet altijd aanwezig, noch roodheid, noch hitte, noch pijn. Van den anderen kant is het proces niet altijd geschikt, om nutritie, of reproductie te bevorderen: veeleer is het somwijlen een decompositie-proces en eindigt in atrophie of plaatselijke versterving. Ook komt het doeleind hier niet in aanmerking; maar het proces moet'en wij kennen en vooraf kunnen zien ontstaan en worden. Wanneer een chirurg wordt geroepen bij eene ondergane beleediging, is zijn eerste werk en pligt te onderzoeken, hoe het gebrek zal kunnen heelen: hetzij door eerste intentie, hetzij door tweede: door suppuratie, absorbtie, zelfs somtijds door gangreen of scirrhus: de leer der exsudaten, fibreuse, albumineuse, sereuse, die der tuberkel- en kankervorming, het neêrzetten van cellen, de latere emollitie en detritus: 't zijn alle verschijnselen, die tot het proces van ziekte zoowel, als van genezing behooren, en zonder welke de heelmeester niet beoordeelen kan, wat hij te vreezen, wat hij te hopen, wat hij te verwachten, wat hij te duchten heeft: om daarnaar zijne kunst te regelen en te besturen.

De geestige Virchow heeft in zijne brochure over de parenchymateuse ontsteking eene proeve gegeven van studie der ziekteprocessen, die in meer dan een opzigt onze volle erkentenis verdient. Het combinéren van feiten, het generaliséren van dezelve, historisch-kritisch onderzoek, het vervolgen der traditioneele kennis, eigen veelzijdige waar- en proefneming: en dat alles tot één schoon harmonisch geheel vereenigd, moeten ons innemen voor den man, wiens gevleugeld génie groote zelfbeheersching behoeft, om den vasten bodem der wetenschap niet te verlaten.

Terentius telt zijnen *miles gloriosus* onder het *genus hominum:*

> *Qui esse se primos omnium rerum volunt,*
> *Nec sunt.*

Zulk eene glorie kan 't minst vallen in hem, die inductieve wetenschappen bestudeert, en het bevreemdt ons daarom niet, Rud. Virchow zelfs aan de oude schrijvers de eere te zien geven

die hun toekomt, en aan Engelschen gelijk regt te laten weder varen, als aan zijne Duitsche landgenooten. Niet genoeg, mijne vrienden! kan ik u waarschuwen tegen den brommenden toon van sommige wetenschapventers, waarop VOLTAIRE's woorden passen, eenmaal tot eene andere klasse van menschen gerigt:

Notre crédulité fait toute leur science.

Verlangen wij eene wetenschappelijke kliniek, wij moeten onze schoolsche ziektebeelden opgeven en in navolging der chirurgen, ons toeleggen op de studie der toevallen, die verscheiden oorzaken hebben kunnen, om ze na die studie met het ziekteproces in verband en overeenstemming te brengen. »» *This is a method*, zegt COOPER, *of illustrating subjects in practical surgery, which might be adopted much more frequently, than it is, with the greatest adventage to the younger members of our profession.*"" Hoe verder wij vorderen in kennis en studie, des te meer overtuigd zullen wij zijn van de hooge waarde en noodzakelijke verpligting van veelzijdigheid, en van het gevaar van systeem, inbeelding en hoogen dunk van ons-zelven.

Om de heelkunde tot verklaring van de dusgenoemde inwendige ziekten of ziekteprocessen te bezigen, zal het noodig zijn, de leer der wonden, fracturen, luxaties, herniae, gezwellen en anderen op de kennis van ieder deel toe te passen en het leerstuk der vergiftigingen en meer anderen uit de *medicina forensis* er bij te voegen: eindelijk zelfs de pharmacie desgevorderd in te roepen. Want de studie der klinische anthropologie, in haar geheelen omvang, is als 't ware complément van alle vroegere studiën. Het probleem, dat ons ter oplossing wordt voorgelegd, veronderstelt vroeger propaedeutische kundigheden, en wij kunnen het niet als volkomen bekend aanzien, voordat de oplossing langs alle wegen en in alle rigtingen beproefd is. Hoe de machine werkt onder gunstige, hoe onder min gunstige omstandigheden, hoe, als zij gebreken heeft, hoe, als zij onder den invloed staat van chirurgische, therapeutische, diaetetische krachten en hulpmiddelen en geneeswijzen; wat het gevolg is van verkeerden leefregel enz. Wanneer ons een patient wordt toebetrouwd, dan moet onze eerste zorg zijn, te onderzoeken, wat 'er in den gang der machine is afgeweken: welke

deelen gebrekkig zijn of gebrekkig functionéren, wat er te doen staat, om gebrek en functie te herstellen, welke methode en welke hulpmiddelen zijn aangewezen, in hoeverre zij voor den patient in quaestie passen en wat men van hare aanwending verwachten mag. Hetzelfde wat bij heelkundige consultatiën plaats heeft, dat men vooraf de beleediging onderzoekt, daarna de operaties, die te pas komen, overweegt, en eindelijk zich voor die operatie verklaart, welke in dit bijzonder geval de beste kansen van succes belooft. Het zijn zulke discussiën, die zelden onder medici gevoerd worden, en echter niet minder noodzakelijk zouden zijn, dan onder chirurgen, niet minder nuttig en gewigtig: discussiën, waarbij men het *pro et contra* overweegt, en eerst na rijp en bedaard overleg beslist.

TOXICOLOGIE.

De leer der vergiften, vroeger een hoofdstuk van de *medicina forensis* of geregtelijke geneeskunde, is later voor pharmacologie, voor de leer der geneesmiddelen, daardoor vruchtbaar geworden, dat zij heeft geleerd, hoe deze te beoefenen, om haar als natuurwetenschap te bewerken. Orfila en na hem en op zijn voorbeeld Christison hebben den weg vervolgd, die 't eerst gebaand is door Felix Fontana, wiens *Traité sur le vénin de la vipère, sur les poisons Américains, sur le Laurier-cérise et sur quelques autres poisons végétaux*, te *Florence* in 1781 uitgekomen, een model is van natuuronderzoek, dat nu nog tot voorbeeld verstrekken kan. De uitkomsten van dat onderzoek waren niet gunstig aan de algemeen heerschende begrippen, en uit dien hoofde weigerden velen ze aan te nemen: »»*On n'a malheureusement que trop d'exemples de ce genre*, laat hij er op volgen, *pour ne pas l'appercevoir que l'amour de la vérité n'est pas le prémier ressort des actions des hommes.*"" Zijn onderzoek is daarom te merkwaardiger, omdat het ons laat zien, hoe de natuuronderzoeker van het eene onderwerp tot het andere overgaat, waarheen de gang van het onderzoek hem leidt.

ORFILA is in zijne toxicologie met expérimenten, vooral op honden, zijn onderzoek begonnen, heeft daaraan waarnemingen toegevoegd en is met het geregtelijk examen geëindigd. Zijn werk is van al, wat mij over dit onderwerp bekend is, juist om de geregelde orde en uitvoerigheid van voordragt der feiten, mij voorgekomen, het voortreffelijkste te zijn. Voor klinische anthropologie inzonderheid is het rijk aan merkwaardigheden. Wanhoop, levensverdriet, berouw wisselen telkens af met kwaadwilligheid, booze drift, begeerlijkheid, jaloezij, haat, of onvoorzigtigheid, onkunde, nalatigheid, onverschilligheid. Men ziet hier menschen onder alle gedaanten: en wel van de minst gunstige zijde en verwondert zich niet over de menigte slagtoffers van vergiftiging.

Gelijk de geregtelijke geneeskunde bij uitgebreide en diepe kennis groote gevatheid en schranderheid in haren beoefenaar veronderstelt, zoo is dit gedeelte niet het minst moeijelijke. Een groot talent van inductie, veelomvattende historische studiën, fijne kritiek, helder en kalm oordeel moeten vereenigd zijn in hem, die zich van die zware taak naar pligt en geweten kwijten wil.

PHARMACIE, PHARMACOLOGIE, PHARMACODYNAMIEK.

Dezelfde eerbied, dien ik als kind gevoelde voor mannen van het vak, breidde zich, hoewel eenigermate verzwakt en getemperd, uit over pharmaceuten. De vreemde geuren der Apotheek schenen mijne verbeelding van wonderkrachten te spreken en die als in slagorde geschaarde fiesschen en potten, met haar onverstaanbare opschriften, deden mij denken aan eene geheime, maar niet minder geduchte legermagt, waarover de kloeke en wakkere doctor het bevel voert: *To the medical philosopher*, zegt een Engelsch schrijver over pharmacologie, *there exist but few objects of deeper interest than an extensive and well-arranged cabinet of Materia Medica.* En waarlijk, als ik mijne gewaarwordingen van toen met mijne ondervinding van later en met mijn oordeel van heden vergelijk, dan durf ik niet beweren, dat

mijne gevoelens dezelfde gebleven zijn. Op medicijnen past, wat HORATIUS van woorden getuigt:

Ut silvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt; ita verborum vetus interit aetas,
Et juvenum ritu florent modo nata virentque.

Wat al medicamenten heb ik in die veertig jaren zien opkomen en ondergaan! En wat al pharmacopeën: de oude provinciale en stedelijke door de *Pharmacopoea Batava* verzwolgen, deze verdrongen door de *Belgica*, en de *Belgica* door de *Neerlandica* uitgedreven! En hoe is ons ontzag voor medicamenten en hunne geneeskrachten verminderd! Slaat den ouden CHRIST. WILH. HUFELAND op: zijne verhandelingen over scrofelziekten, over zenuwkoortsen, en komt in Berlijn, of reist naar Weenen en ziet, wat er van al dien artsenijschat is overgebleven! Echter bedriegen zoudt gij u, wanneer gij dacht, dat het kapitaal verloren was. Het is in andere handen overgegaan: De badplaatsen, PRIESSNITZ nalatenschap, HOLLOWAY's landgoed kunnen u berigten, waar het gebleven is. Nog is die geheime en geduchte legermagt niet afgedankt, en somber zijn de vooruitzigten voor het vredes-congres.

BESLUIT VAN HET EERSTE GEDEELTE VAN DE KLINISCHE ANTHROPOLOGIE EN OVERGANG TOT HET TWEEDE.

Wel eens, en misschien niet zonder grond, zijn de hervormers beschuldigd van met vermetele hand af te breken, zonder op te bouwen: en ofschoon sommigen mij de eer aandoen. mij onder de conservatieven, dat wil zeggen, onder de aristocratie te rangschikken, zoo zullen er evenwel zijn, die mij in 't geheim van radicalisme verdenken. Ik heb mij tot nog toe onthouden van partij te kiezen, omdat ik wenschte vrij te zijn, en vrij te blijven. Ondertusschen zou 't mij leed doen, voor een slooper door te gaan. Daartoe heb ik mijn vak te lief, en als ik meende, het alle vertrouwen te moeten ontzeggen, zou ik consequent handelen, met mijne toga aan den wand te

hangen, en als emeritus de mij nog overige levensdagen te eindigen.

Ik heb met u, mijne vrienden! de verschillende afdeelingen van ons vak gemonsterd, en het kwam mij voor, als of ik een kleine bijdrage geleverd had tot het boek van Baco van Verulam: *De augmentis scientiarum.* Nu zou 't misschien niet ongepast zijn, mijn autheur, schoon op verren afstand en met ongelijken tred, verder na te volgen en een klein appendix op het *Novum Organon* te schrijven. Ik wil 't beproeven, en wanneer 't mij niet gelukt, mij troosten met Cicero's woorden: *rem tantam aggredior, non tam perficiendi spe, quem experiundi voluntate.* Vergeeft mij derhalve, hooggeleerde en zeer geleerde Heeren! ik vermeet mij niet een boek te schrijven, veel minder u te leeren; ik neem een proef op mij-zelven, een gevaarlijke proef, een proef, die waarschijnlijk zal mislukken, maar een proef, die ik wagen wil, en waarbij niemand gevaar loopt, dan ik zelf. Zijn er onder u, die mij lief hebben, zij zullen mij in dit hagchelijk tijdsgewricht wel met hunne beste wenschen willen achtervolgen, en bemoedigen met hunne deelnemende belangstelling en welwillendheid.

PLAN VAN EENE NIEUWE GENEESKUNDE.

De radicalen van onzen tijd willen de historie laten beginnen met 1800. Mij heugt, dat bij 't begin onzer eeuw, in mijne vaderstad, een strijd gevoerd is over de tijdrekening, die ten gevolge had, dat het hoofd van een der strijdende partijën den bijnaam kreeg van 't jaar nul. Het komt mij bezwaarlijk voor, tot aller genoegen het vraagstuk te beslissen: op welken dag onze geneeskunde herboren is. Misschien zouden onze overzeesche buren met Harvey's uitvinding willen aanvangen. Doch ik twijfel, of er niet zijn zullen, die het te vroeg vinden: welligt vinden anderen het te laat. Aan een iegelijk gaarne vrijheid latende in deze chronologische quaestie, vraag ik nederig verlof, mijne tijdrekening te beginnen met den dag der uitgaaf van dit *Novum Organon medicinae.* Daar het ondenkbaar is, dat het ooit

als wet zal worden geproclameerd, zoo staat het aan ieder vrij, het aan te nemen, of te verwerpen, of er zoodanig gebruik van te maken, als hij verkiezen zal. Aangaande BACO's *Organon* zegt WILLIAM WHEWELL: »» *We know, that though* BACON's *general maxims still guide and animate philosophical enquirers, yet that his views, in their detail, have all turned out inapplicable: the technical parts of his method failed in his hands, and are forgotten among the cultivators of science.*" " Hij voegt er bij, dat 't hem voorkomt, geraden te zijn, het *Novum Organon* uit de Geschiedenis der inductieve Wetenschappen op te delven: eene onderneming, die in BACO's eeuw onuitvoerbaar was. Naardien nu object en subject, volgens mijne wijze van zien, behooren overeen te stemmen, en op elkander te slaan, zoo geloof ik, voorzigtig te handelen, een aanvang te maken met de voorbereiding en opvoeding van het subject, om het aldus te bekwamen voor de studie en beoefening van die hetzij kunst, hetzij wetenschap, die wij gewoon zijn geneeskunde te noemen. Laat ons dan eerst en vooraf overwegen, hoedanig de opvoeding voor de geneeskunde moet zijn ingerigt. Bij die opvoeding bedoel ik niet slechts aanstaande geneesheeren, maar ik bedoel tevens aanstaande patienten, die elkaêr dienen te verstaan. Misschien oordeelt gij, dat ik te ver ga, en vreest, dat ik door te veel te eischen, niets verkrijgen zal. Hierop moet ik antwoorden: dat eenige kennis van zich-zelven als object der geneeskunde voor ieder mensch niet slechts hoogstwenschelijk, maar zelfs noodzakelijk en pligtmatig is. Of zoudt gij denken, dat het noodzakelijk ware, talen te leeren en geschiedenis en aardrijkskunde en rekenkunde, en onkundig te zijn in het verstaan der teekenen van ziekte en gezondheid, noch de geschiedenis van ons-zelven, van ons ligchaam en van ons physiek te weten, noch te huis te zijn in de topographie der deelen en organen, waardoor wij leven en ons bewegen, noch ontvangst en uitgaaf onzer machine te kunnen berekenen? Zoudt gij gelooven, dat deze kennis ons meer onverschillig was, dan andere kundigheden, en dat het van geen gewigt zou zijn, het huis te leeren kennen, waarin wij gedurende ons verblijf op deze aarde moeten leven, of de werktuigen, waarmede wij ons aanzijn moeten onderhouden, en voor ons en de onzen zorgen? Hangt een

groot deel van ons geluk niet van den staat dezer aardsche woning af, en kunnen wij zonder die werktuigen wel ons leven genieten, of die kundigheden, deugden en gaven ons eigen maken en oefenen en gedurig meer voltooijen, die wij moeten bezitten, om als menschen, als aardbewoners aan onze bestemming en roeping te beantwoorden?

Ik mag, dunkt mij, voor zeker houden, dat ge mij toe zult stemmen, als ik beweer, dat het: ken u-zelven, een les is voor allen, die in eigen vorming belang stellen, en dat deze kennis het ligchaam meer nog, dan den geest betreft, dat zij boven alles behoorde te worden aangekweekt, en dat wat haar nut aangaat, geene andere kennis boven haar gesteld mag worden: veel minder, dat iedere andere haar zou moeten worden voorgetrokken; gelijk dit nog heden maar al te dikwijls, bij de opvoeding der jeugd, geschiedt.

IATROPAEDIE.

Xenophon's *Cyropaedie* — en Rousseau's *Emile*, Romans zijn zij van opvoeding, waarvan de verwezenlijking niet denkbaar en — niet wenschelijk was. Altijd maken denkende en gevoelende ouders zich meer of min romaneske plannen van opvoeding hunner kinderen, waaraan de kinderen nimmer beantwoorden. Ook geloof ik niet, dat dit voor beiden gelukkig zijn zou. Doch wie zou het de ouders kwalijk nemen, dat zij zich in de poëzij der toekomst verliezen? Is niet ons Christendom zulk eene poëzij? En mogen wij aan haar, aan die poëzij van 't Evangelie onze opvoedings-romans niet toetsen? Vergeeft het een medicus, vergeeft het uw professor, mijne vrienden! zoo hij ook omtrent uwe opvoeding poëtiseert. Hij wilde u zoo gaarne gelukkig zien: geliefd en geëerd en tevreden! En dat is niet gemakkelijk: het vordert kunst, het vordert wetenschap; en gelijk het meestal gaat, de kunst moet de wetenschap voorafgaan en voorbereiden. Hebt gij wel eens ernstig gedacht over het leven, over uw leven bedoel ik? Hebt gij wel eens ernstig nagedacht over uw leven? Of laat gij 't maar gaan, zoo als het wil? Als een fideel vriend u

van uw kamer troont, om feest te vieren, gaat gij dan meê, heden en morgen en overmorgen en altijd meê? Hebt gij eenige regelen van levensgedrag opgedaan? Is het: Laat ons eten en drinken, morgen sterven wij — *Ergo vivamus* (volgens eene andere verbeterde lezing) *Ergo bibamus, dum licet esse bene* — *Sine Baccho et Cerere friget Venus* — *Nox amor vinumque nil moderabile suadent;* of is het: Laat ons werken, terwijl het dag is, eer de nacht komt, waarin niemand werken kan — *Καδδύναμιν ἔρδειν* — *Dii omnia laboribus vendunt?*

Er is eene oude spreuk. Of zij van studenten of patienten herkomstig is, herinner ik mij niet. Die spreuk is zoozeer katholiek geworden, dat zij genoegzaam bij allen voor onfeilbare waarheid doorgaat: *Medice vivere, misere vivere.* Die spreuk, zoo zij waarheid behelsde, het ware gedaan met onze kunst: gedaan met hare eer en goeden naam en invloed en vermogen. Het is hier: *Proximus tibi paries ardet.* Het geldt hier ons gemeen belang, vrienden! het belang der gansche faculteit. Dat belang, wij allen worden opgeroepen, om het te verdedigen. Maar hoe kunnen wij het anders, hoe kunnen wij het beter, dan door ons voorbeeld? Moeten wij niet die kwaadsprekers, die lasteraars, moeten wij hen niet beschamen? Het betreft hier eene levensvraag voor onze kunst, of liever voor haar karakter in de maatschappij.

Vivendi recte sapere est et principium et fons.

Zietdaar mijne spreuk. Zij klinkt anders. Zij is grondregel mijner levenswijsheid. Doch ik vrees, dat gij het aan den ouden man zult overlaten, leven en wijsheid naast elkaêr te schikken; voor u-zelven echter dit engagement nog wat uit wilt stellen, en aan het leven liever een jonger, bevalliger, bekoorlijker echtgenoot toebeschikt. Nu, dat moet ieder voor zich-zelf weten, maar ik acht mij verpligt, u te waarschuwen, dat gij u van dat huwelijk voor 't vervolg niet veel vreugde moet beloven, en dat het u duur kon te staan komen. Ook uwe betrekking tot de geneeskunde zal er door in 't gedrang geraken: waarom ik u raad, in uwe kennismaking met vreemde dames voorzigtig te zijn.

Iatropaedie, wat beteekent het? Een dichter, zegt men, wordt

niet gevormd, maar geboren; zoude het met den doctor niet hetzelfde zijn? Om de conclusie toe te geven, moet men het met de prémissen eens zijn. Aangaande den dichter wekt de *Ars Poëtica* van HORATIUS eenigen twijfel bij mij op: Onderzoek en Phantasie stellen mij niet gerust, en zelfs de nieuwe romantische school bemoedigt mij niet, om die *cause celèbre* te bepleiten.

Er bestaat eene oude Chineesche legende omtrent zeker wijsgeer, die (zegt men) geboren wierd tachtig jaren oud zijnde. Ik ben nieuwsgierig, wat de oude SHANDY van die legende gezegd zou hebben. Zoo hij al ze mogt hebben verdedigd, zijn broeder TOBY had zeker het ongeloofsfluitje doen hooren. Maar om op den doctor terug te keeren, wat denkt gij van MOLIÈRE en LE SAGE en GOETHE en ROUSSEAU en PRIESSNITZ? Ik moet zeggen, mijne Heeren! dat de zaak mij duister wordt, en meer duister, hoe langer ik er op kijk. Ligt dat in de zaak, of ligt het in mijne oogen? Foei, hoor ik een stem, kunt gij nu nog zien te schrijven! Zal ik de lamp laten opsteken? Neen, ik zie beter bij het daglicht. Tot morgen vroeg dan!

IATROPAEDIE VERVOLGD.

Wat is een doctor? Die vraag, ik moet het bekennen, verrast mij. Wat, zou het woord niet zijn afgeleid *a docendo!* Maar is de man dan onderwijzer en wat onderwijst hij? Wel wat anders dan de medicijnen. Immers hij heet *doctor medicinae.* Heeft doctor SLOP gedoceerd? Daar heb ik nooit iets van vernomen. Evenwel, als gij er onzen vriend TRISTRAM naar vraagt, hij zal u zeggen, dat die man knapper *doctor juris canonici* was, dan *accoucheur.* Wat is een doctor? Zou 't misschien niet gemakkelijker zijn, eerst te vertellen, wat hij niet is, om dan, door de exclusie-methode, te zien, wat er overschiet? Wij hebben gezien, docent is hij niet: want hij behoeft niet te docéren: althans de medicijnen niet; ja hij kan regten docéren, of theologie, zonder zijne jura et privilegia van doctor te verliezen. Wij noemen hem geneesheer, oudtijds geneesmeester, of verkort meester: een titel ten platten lande, dien de boeren aan hunne

chirurgijns of heelmeesters geven. Geneesheer — geneesmeester — heelmeester. Dus een heer of meester in 't genezen en heelen. Hoe FRANK over dat heer- of meesterschap dacht, leest gij in het tweede of historische gedeelte van ons Anthropologisch Onderzoek bl. 139. Hij is 'er zoo weinig mede ingenomen, dat hij voor zich en zijne collega's een hooger titel réclameert. En zoo iemand zich verbeelden mogt, dat wij sints FRANK in de kunst van genezen zijn vooruitgegaan, zoo zal het genoeg zijn, hem op de Weener-Prager School te wijzen, die thans voor de eerste in Duitschlend gehouden wordt, en er het genezen aan gegeven heeft. En nu, mijne vrienden! dat komt van dat uitpluizen, de zaak is zoo weinig opgeklaard, dat wij nog onzekerder zijn, dan voorheen. Het Engelsche *Physician*, het Duitsche *Arzt* is nog minder bepaald omschreven; het is evenmin, zoo niet minder geschikt, om ons van ons-zelven of onze geëerde ambtgenooten een duidelijk en naauwkeurig begrip te geven.

Wat is een doctor? Is 't niet zonderling, mijne Heeren! dat terwijl wij van wetenschap spreken, dat wij zoo tobben en zwoegen, om op die eenvoudige vraag een stellig en voldoend antwoord te geven? Zou 't ook zijn, omdat wij het tot nog toe bij de kunst zochten, en niet bij de wetenschap? Is 't ook een man, die weet, wat ons mankeert, als wij ons niet gezond gevoelen? Dat kon wel wezen. Want ik heb de meest wetenschappelijke mannen van ons vak wel éens hooren zeggen, dat niet de patienten, maar zij bepalen konden en moesten, wie ziek, wie gezond was. Aan den nadruk, waarmede zij dat zeiden, meende ik te bespeuren, dat zij er van overtuigd waren: ofschoon er onder hunne patienten ongeloovigen en *esprits forts* zich bevonden, die in hunne overtuiging niet schenen te deelen: ja sommigen, die 't stout weg ontkenden. De strijd was hagchelijk en niet buiten gevaar. Want als die ongeloovigen de zaak proefondervindelijk wenschten bewezen te hebben, dan werden zij door hunne wetenschappelijke antagonisten met eene anatomische ontleding bedreigd. En als de eersten hun herstel als bewijs vorderden, werden zij door de laatsten afgezet met de woorden: daarmede houden wij ons niet op, noch bemoeijen er ons mede: *nous ne sommes pas des guérisseurs!*

Derhalve die oude strijd tusschen *dogmatici* en *empirici* is nog niet geëindigd. De eersten zoeken en belijden de wetenschap, de laatsten de kunst: de eersten willen de ziekten weten, de laatsten willen de ziekten genezen. Ik wil trachten vrede te maken tusschen de twistende partijën, en stel de volgende vredes-voorwaarden: gij mannen van de wetenschap en gij mannen van de kunst! laat de zaak waarover gij het oneens zijt, eens voor een wijl rusten en vestigt uwe aandacht en belangstelling op den persoon van den zieke. Tracht zieken te leeren kennen, en ik twijfel er niet aan, of gij zult in zieken belang leeren stellen, gij zult genegenheid voor hen krijgen, gij zult verlangen ze te genezen: uwe wetenschap, O mannen van theorie! zal met hunne kunst zich vereenigen, en uwe kunst, O mannen van praktijk! zal met hunne wetenschap zich verzoenen. Anatomisten, chymisten, stethoscopisten, microscopisten, physici, physiologen, histologen, praktisérende genees- heel- en verloskundigen, en wie gij ook zijt van onze *nobilissima et gratiosissima facultas medica!* die thans in openbare vete en vijandschap leeft, verbroedert u onderling en met uwe lijdende natuurgenooten, en helpt medewerken en medebouwen aan dat groot ligchaam der menschelijke maatschappij, hetwelk door aller liefde bezield, gevoedsterd, onderhouden, uitgebreid, bekrachtigd en versterkt moet worden: en herinnert u, herinnert elkander die beschrijving der Liefde, die tot alle menschen spreekt en door allen verstaan wordt: »»De liefde is lankmoedig, zij is goedertieren; de liefde is niet afgunstig; de liefde handelt niet ligtvaardiglijk, zij is niet opgeblazen; zij handelt niet ongeschiktelijk, zij zoekt zich-zelve niet; zij wordt niet verbitterd, zij denkt geen kwaad; zij verblijdt zich niet in de ongeregtigheid, maar zij verblijdt zich in de waarheid; zij bedekt alle dingen, zij gelooft alle dingen, zij hoopt alle dingen, zij verdraagt alle dingen! De liefde vergaat nimmermeer."”

1 Kor. 13, vs. 4—8.

IATROPAEDIE: TWEEDE VERVOLG.

Bulwer heeft in Zijn Roman een favoriet thema van dezen onzen tijd — *Kennis is Magt:* op velerlei wijze gevariëerd. Dat die stelling eene groote waarheid bevat, is boven alle bedenking, en kan door hare grootsche bewerking in onzen leeftijd en in onze eeuw bewezen worden. Maar niet minder waar is eene andere stelling, die nog steeds op gelijke bewerking blijft wachten — de stelling: *Liefde is Magt.* Die stelling is meer in een donker voorgevoel vermoed, dan wel tot helder bewustzijn verheven, of in het verstand opgenomen. En echter zij is niet minder waar en veelbeteekenend en diepzinnig. Waar beide magten: *Kennis* en *Liefde*, zich vereenigen, ontstaat eene magt, die aan oppermagt grenst en bijkans, zou ik zeggen, onweêrstaanbaar mag heeten. 't Is vooral in onze geneeskunde dat die vereeniging van beide magten zich openbaren moet, en dat verstand en gevoel, rede en gemoed zich moeten vereenigen.

Johnson wijdt uit in zijn *Economy of Health* over de hooge waarde en het zeldzaam voorregt eener volkomene gezondheid. »»Gezondheid, zegt hij, is omschreven geworden als de natuurlijke en gemakkelijke uitoefening van alle onze functies, welke een gevoel van welzijn, of, gelijk hij het noemt, en staat van genoegen veroorzaakt: doch bijaldien men op zijn wezenlijken toestand acht geeft, zou men bemerken, dat zulk een volmaakte staat van physischen welstand even zeldzaam is, als zedelijke volkomenheid, en dat onze gezonde oogenblikken zoo schielijk voorbijsnellen, dat wij er ter naauwernood kennis van dragen: terwijl de uren van pijn en ongesteldheid langzaam voortkruipen en de gewaarwording van tijd weinig meer is, dan de ondervinding van lijden en ongemak. En toch wat baten ons schatten, wat roem en eer, wat schoonheid, kennis of wetenschap, wanneer wij de gezondheid missen moeten""? Is de gezondheid zulk een groot goed, is ziekte zulk een wezenlijk kwaad, hoezeer moeten wij ons dan bevlijtigen, beide toestanden van

elkander te onderscheiden en onze gezondheid meer en meer te volmaken en ons voor ziekten te bewaren! 't Is zonderling, dat, terwijl men kinderen het hoofd vult met allerlei overtollige en nuttelooze geleerdheid, men hen in die kennis, die hun boven alle andere nuttig en noodzakelijk is, of in 't geheel niet, of hoogstoppervlakkig en gebrekkig onderrigt.

De Socratische spreuk, de grondslag van alle menschelijke wijsheid, is tot dusverre, gelijk het gaat, verkeerd en minder eenvoudig opgevat: zelfs Socrates vatte haar, volgens den Griekschen geest, op in een moreelen, meer dan in een physieken zin en beteekenis. Het: ken u-zelven, beteekent in de eerste plaats: ken uw ligchaam. 't Is mij dikwijls voorgekomen, zelfs verstandige menschen, of die er zich voor hielden, of er door anderen voor gehouden wierden, over die kennis met zekere schuwheid en vreesachtigheid te hooren spreken. Wat is 't goed, dus redeneren zij, wat is 't goed van dat alles niets te weten: zoo men al die fijne deeltjes kende, en wist, aan welke dunne draden ons leven hangt, men zou geen oogenblik gerust zijn. Neen, dat laten wij aan de doctors en geleerden over, die het moeten weten; wij willen liefst er ons niet in verdiepen, en onze kinderen, die kunnen ook wel wat anders en nuttigers leeren: het zou hen maar angstig, of daarna hypochonder maken. Met uw verlof, Mijnheeren en Mevrouwen, geëerde Papa's en Mama's! hoe oud denkt gij te worden? En welk plan hebt gij met uwe lievelingen: zullen ze u zien sterven, of zult gij hen overleven? Zonderlinge vraag! daaraan denken wij niet: wij kunnen er immers niets aan doen en zullen ons lot moeten afwachten. Maar ik weet niet, waarom gij zulke vreemde vragen doet, die alleen dienen kunnen, om ons tot allerlei zwaarmoedige, melankolieke ideën te doen vervallen. Gij moest ons liever wat opbeuren, dan ons treurig en ziek te maken. Maar Mamaatjelief, weten uwe kindertjes dan niet, dat zij ziek kunnen worden en kunnen sterven: weten zij niet, dat ik en gij en zij en allen hier geen tabernakelen zullen bouwen? Ach doctor! daarover spreek ik zoo min mogelijk. Waartoe zou ik hunne vrolijkheid storen of hen zonder noodzaak bedroeven? Maar, hoe komt het dan, Mevrouw! dat onze kinderen er zoo dikwijls zelf van beginnen

12*

te praten, zelfs te midden van hun spelen, als zij een lijkkoets voorbij zien gaan, of een kinderlijkje naar het graf zien dragen?

Geloof mij, ik heb ook kinderen, en durf zeggen dat ik hen liefheb: maar ik zou voor niets ter wereld willen, dat zij het leven voor een komédie leerden aanzien. Ik heb een groot boek met platen van beenderen en spieren. Dikwijls zie ik mijne kinderen er in bladeren: ik heb 't hun niet verboden, en zou 't niet doen, al namen zij een doodshoofd in handen, om er op te kijken en over na te denken. Als zij daarover dachten en mij vroegen: ziet eens, zou ik zeggen, zulk een doodshoofd steekt er ook achter die roode koontjes, en als gij ziek wordt, of oud, dan steken die beenderen meer uit, en als wij dood zijn, dan kan men er al dat andere afnemen, dat er niets meer overblijft, dan ons geraamte! Hebt gij wel ooit een geraamte goed bekeken. Komt eens hier, ziet daar is het hoofd. Hoe rond en glad zijn die beenderen, hoe juist sluiten en passen ze op elkaêr. Daar hebt gij de tanden. Die man is niet oud geworden: ze zitten er nog allen in, en hoe gaaf zijn zij. Hier is de hals, en van achteren, die lange kolom van beenderen, noemt men de ruggegraat; daar hebt gij de ribben en het borstbeen en sleutelbeen en armen en handen: hoe kunstig zit dat in één: en daar lager het bekken, met beenen en voeten, die op armen en handen gelijken. Dat geraamte wordt bewogen door spieren: hier ziet gij ze, die vleeschbundels. Gaan en staan en zitten en loopen en dansen en zingen en spreken: tot dat alles dienen die spieren, en als gij lui en traag en vadzig zijt, of meer houdt van zitten en staan en liggen, dan van u frisch te bewegen, dan wordt gij scheef en mismaakt en droomerig en lammerig, of wordt babbelkousjes en snoepstertjes en pronkerige, stijve nufjes. De spieren kunnen niet werken zonder zenuwen: het zijn die witte draden; als gij u beweegt, en als gij ziet en hoort en ruikt en voelt en pijn lijdt, of u wel en prettig voelt: het is door de zenuwen. Knorrige en stoute kinderen hebben geen goede, gezonde zenuwen: daarom maken zij zulke lelijke grimassen en kunnen er zoo naar en brommig uitzien en zijn zoo lomp en onhandig en hebben zulke onaangename schreeuwende stemmetjes. Past op,

dat je lief en zoet blijft. Voelt gij dat hartje tikken, dat tikt zoo altijd, zoolang je leeft, en beweegt het bloed door die buizen en maakt uw wangen rood en loopt door de longen dáár, waarmede gij versche lucht schept, en komt overal door uw gansche ligchaampje en maakt het warm en frisch, en als gij eet en drinkt, dan moet door uw maag en darmpjes daaruit melk en room gemaakt worden, die in 't bloed afvloeit en 'er in veranderd wordt. Als gij te veel eet, of te veel snoept, dan worden maag en darmen en bloed en zenuwen ziek: gij krijgt hoofdpijn en wordt knorrig en wrevelig en vroeg oude mannetjes en oude vrouwtjes.

Vergeef, Mevrouw! dat ik mij zoo met mijne kinders bezig hield. Ik herinner mij van de oude Egyptenaren, meen ik, gelezen te hebben, dat zij aan het desert een popje lieten rondgaan: het was een klein nagemaakt cadavertje. Dat volk moet al heel barbaarsch en onbeschaafd zijn geweest, om hunne gasten zoo te onthalen! Verschoon mij, Mevrouw, het was een bijzonder verstandige natie. Zij hadden de gewoonte zich veel te reinigen en te wasschen, en hielden maandelijks een grooten zaturdag of verzoendag. Zij balsemden en bewaarden hunne dooden en bouwden er prachtige woningen voor. Ik weet niet, of wij het eens zullen zijn, maar mij dunkt, dat het goed is, kinderen al vroeg met vriend Hein bekend te maken. Eens toch zullen zij 'er familiaar meê moeten worden en is 't dan niet beter, hoe eer, hoe liever. Met inkennige kinderen en vreesachtige Heeren en Dames drijft hij 't liefst den spot: en het is zaak, ook voor onze kinderen, hem te vriend te houden.

Gaarne beken ik, dat het zoo gemakkelijk niet is, vrienden met hem te worden. Zijn voorkomen is alles behalve innemend en vriendelijk: men moet er zich aan wennen en dan nog is zijn onverwacht bezoek zelden aangenaam, noch hij-zelf een welkome gast. Wel eens verrast hij ons aan het bed onzer zieken. Wij geëerde Heeren Collegas! hoe zijn wij gesteld bij die onverwachte ontmoetingen? Gebeurt het niet dikwijls, dat wij ons, als hij wordt aangediend, zoodra mogelijk verwijderen? Zouden wij dan wel alle vrees voor hem hebben afgelegd? Lieve Mevrouw! ik heb niet braaf gedaan, u met vriend

Hein te plagen. Weet gij nog, hoe bang wij waren als kinderen voor St. Nikolaas. Het was een tragisch persoon! En toch huppelden en zongen en dansten wij om hem heen. In Duitschland wordt dat feest anders gevierd: daar is een ander, de Kinder-Heilig. Die heeft hen lief meer, dan wij ze liefhebben en kan hen leeren, niet bang voor vriend Hein te zijn! Maar waartoe dat geraamte? De oude Grieken stelden hem voor als een jongeling: „„*Bin doch lieber beim Knochenmann geblieben*, zegt Claudius, *so steht er in unsrer Kirche!*""

DE FUNCTIES.

Opvoeding voor allen, die verlangen zich-zelven te kennen, vereischt behalve kennis van ligchaamsbouw, ook kennis van ligchaamsverrigtingen. Wanneer men bij de zieken de ligchaamsverrigtingen onderzoeken wil, dan zal men natuurlijk beginnen met die deelen en verrigtingen, waarop hunne klagten betrekking hebben. Want de orde, waarnaar men het ziekenexamen moet inrigten, wordt door ieder individuëel geval meer bepaaldelijk aangewezen. Laat ons nu beginnen met de digestie. Zij is niet zelden 't eerst veranderd: althans bij onze zieken is zij eene der eerste klagten; ook rekenen zij zich niet volkomen hersteld, zoolang deze functie niet geregeld is.

DE DIGESTIE.

Honger en dorst zijn beide gewaarwordingen, die op deze functie betrekking hebben. Zijn zij veranderd, zoo kan dit of in het centrum, of in de peripherie schuilen: en wel op verschillende punten. Wat men omtrent deze gewaarwordingen vindt opgeteekend, is gewoonlijk het algemeen bekende, en zelden bevredigend. Let men op zich-zelven, zoo zal men be-

vinden, dat het gevoel van honger en dorst zeer onderscheiden is, en van onderscheidene oorzaken afhangt.

Twee bronnen vooral zijn er, waaruit wij ze voort zien komen: bloed en zenuwen; want met respiratie en circulatie aan de eene, en met innervatie aan de andere zijde zijn beiden naauw verbonden. Beweging en arbeid, de temperatuur van den dampkring, maar niet minder de temperatuur van zenuw- en hersengestel hebben op beiden een magtig vermogen, en het is niet op de Romeinen alléén, dat het gezegde van den *comicus* past:

Animus est in patinis.

Den toestand der mondholte, haar mechanisch en chemisch apparaat, de slikking of doorzwelging, het gevoel gedurende de digestie, de defaecatie, de huidkleur, den habitus of het *embonpoint*, de urien, de verhouding der overige levensverrigtingen tot de digestie, de diëet: in één woord den digestiemensch moeten wij kennen, om een juist oordeel omtrent de functie en hare stoornissen te kunnen vellen.

Bij dat natuuronderzoek behoort een subjectief en objectief-historisch onderzoek — kennis van den gang der studiën, van hare vorderingen en tegenwoordig standpunt: kennis van de leeftijden en levenstijdperken, waartoe de digestiegebreken, en toevallen meer bijzonder behooren; en dit alles toegepast op den dyspepticus; eindelijk de anatomie of lijkenstudie en lijkopening.

'tKost moeite, uit de schriften der *clinici* zoodanig anthropologisch onderzoek op te delven en niet minder moeite kost het, zoo volledig onze dyspeptici te bestudéren. Echter als ooit het individualiséren noodig is, dan voorzeker is 't het bij de oplossing van vraagstukken, die zóó ingewikkeld en zamengesteld zijn, dat zij niet dan met de meeste inspanning en dan nog slechts bij toenadering tot de waarheid, en met meerder of minder waarschijnlijkheid, verklaard kunnen worden. Leest in dien geest de ziektegevallen en bestudeert aldus uwe patienten, en gij zult overtuigd zijn, dat hier meer dan gewone kunde en schranderheid vereischt worden, om de verholen kwaal te ontdekken en uittevinden.

Dat de anatomische vormen door geen zekere teekenen worden aangeduid, leert de ervaring, en het gezond verstand moet er ons van overtuigen. Altijd blijft hier nog een ruim veld voor waarschijnlijkheidsrekening. Daarom is het zoo noodig, een grooten voorraad feiten te weten, en bovenal het individu te kennen, dat men voor zich heeft. De reflectieverschijnselen op zich-zelven wijzen op veranderde zenuwwerkingen, die velerlei oorsprong hebben kunnen. Analyseert men de ziektegevallen, zoo stuit men op menigen twijfel, die niet altijd door de lijkopening wordt opgeheven. De echte natuuronderzoeker zal menigmaal zijn oordeel opschorten, waar de grootspreker een stellige uitspraak doet. Tijdens BROUSSAIS was iedere dyspepsie eene *gastro-enteritis*, die later of *gastromalacie*, of *scirrhus*, of *perforirendes Magengeschwür* zou zijn genoemd geworden. Grooter worden de zwarigheden, naarmate meer organen in den kring van het lijden begrepen zijn, en zeker niet minder groot zijn zij, als de ziekte of het ziekteproces eerst is aangevangen, of binnen een klein bestek omsloten is. In het laatste geval, zoodra zich verontrustende teekenen vertoonen, is de tijd tot helpen verstreken, en het einde nabij. Vandaar de hooge noodzakelijkheid van een welgeordend régime en diëet, en van het naauwkeurig waarnemen van alle deelen en verrigtingen van het darmkanaal en deszelfs aanhangsels. De pijn, het braken, de ontlasting, de innervatie en circulatie, de afscheidingen, op onderscheiden tijden waargenomen, en onderling en met de bekende gevallen vergeleken, kunnen ons op den weg brengen: ook huidkleur en nutritie en urien, ja de geheele gang der machine. Leeftijd en kunne en voorgeslacht en ethnographische en geographische en endemische en epidemische studie, en eindelijk de anatomische en histologisch-pathologische studiën der organen en weefsels; 't welk alles met treffende en leerzame voorbeelden kan worden opgehelderd. Wat de laatsten aanbelangt, eene kritische vergelijking van ROKITANSKY, CRUVEILHIER en BAILLIE of ABERCROMBIE heeft mij geleerd, hoeveel gewigt de getuigenissen van schrijvers van onderscheiden landaard hebben, wanneer zij met onze eigene ondervinding worden in overeenstemming gebragt. Vooringenomenheid, eenzijdigheid, geliefkoosde meeningen, tranchante toon, meesterach-

tig beslissen, kan in hem niet vallen, die natuurstudie en historiestudie, die zelfonderzoek aan onderzoek van anderen weet te paren. Want ook hier geldt die oude spreuk:

„„*Quo quis indoctior, eo impudentior.*""

De leer van de dyspepsie, historisch beschouwd, heeft veel veranderingen ondergaan, naarmate de theorie veranderde. Onder de oudere autheurs heeft Fred. Hoffmann, na van Helmont, het eerst die leer bearbeid, en aan de zenuwen van het darmkanaal eene voorname plaats aangewezen in de pathogenie. Uit die zenuwen leidde hij als oorsprong die menigte sympathische werkingen af, welke tot de meeste chronische ongesteldheden aanleiding geven. Rob. Whytt heeft in zijne Monographie van zenuwziekten mede op maag en indigestie de aandacht gevestigd, en geleerd, groote gevoeligheid der maagzenuwen door *opiata*, voor den maaltijd genomen, te temperen. Wichmann heeft in zijne *Ideën zur Diagnostik* twee maagziekten geschilderd, die beiden uit onmatigheid voortkomen — den *scirrhus pylori* — en de *atonia ventriculi* — onder het rubriek van *vomitus chronicus*. Ik heb menigmaal de ziekte zien ontstaan uit *rheumatismus ventriculi:* eene rheumatische aandoening door *anti-rheumatica* te genezen. Broussais heeft de leer der gastralgiën in die van *gastro-enteritis* veranderd, en hierdoor van de eene zijde de aandacht der medici op het meer algemeene van maagontstekingen gevestigd, doch van de andere zijde tot overdrijving en verkeerde behandeling aanleiding gegeven. Op Broussais ontdekkingen van ontsteking, zijn gevolgd die van anderen, van maagverweeking — gastromalacie — en de latere van maagzweren: *ulcère solitaire — ulcus ventriculi perforans, perforirendes Magengeschwür.*

De verstoorde darmfunctie is met andere ziekteprocessen in verband gebragt. Volgens Abercrombie's onderzoekingen hebben de elementen, die de darmbuis zamenstellen, ieder hunne verschillende functie- en structuurafwijkingen. Tot de *mucosa* brengen wij de *catarrhi* en *blennorrhoeae*, de meer hevige, hetzij croupeuse, hetzij inzonderheid ulceratieve onstekingen — maag- en darmzweren: het *ulcus perforans*, de *ulcera in typho et phthisi* (verg. Lesser en vooral Albers) met derzelver neiging tot hae-

morrhagie en perforatie — maag- en darmverweeking, hypertrophiën, kankers, diarrhee, dysenterie, cholera: terwijl de Fransche School daarop hare nieuwe pyretologie gesticht heeft. Tot de *musculosa: rheumatismus*, en daarop volgende hypertrophie, paralysis, atonie, ileus, volvulus, herniae, prolapsus, vomitus, alvi obstructio, gangreen. Tot de *serosa:* fibreus exsudaat, pseudomembranae, adhaesies, *dolores intestinorum, tympanites, hydrops ascites* — kunnende de diarrhee in *ileus* veranderen en de verschillende anomaliën met inflammaties zich verbinden: *enteritis* (*mucosa*, *musculosa, serosa*) op verschillende hoogte van het darmkanaal. Bij Bleeker vindt men een voorbeeld van den opbouw der symptomatologie uit de anatomische kennis van het ziekteproces en een nieuw bewijs van de overeenkomst der typheuse, dysenterische en phthisische ziekteprocessen in hun oorsprong, ontwikkeling, voortgang en einde. De ziekten van het *rectum:* haemorrhoïden, inflammatie, *fistulae, scirrhi* zijn in eenige leerrijke afbeeldingen door Cruveilhier en Baillie opgehelderd. Eindelijk lever- en miltziekten, zoo duister in hare diagnose, vindt men meest verklaard bij de Engelsche medici colonisten — Annesley, Johnson — voornamelijk bij Allan Webb in zijne *Pathologica Indica.*

Het onderzoek der functiën levert daarom zulke onzekere resultaten op, omdat men het nog niet met anthropologische studiën verbonden heeft. Vraagt men bijvoorbeeld, waarom de maaggebreken zich zelden met gewisheid doen kennen, zoo moet men ten antwoord geven: omdat men de analyse niet genoeg verfijnd heeft, om er de synthese op toe te passen. Eene eerste voorwaarde zou zijn, eene anthropologische statistiek: waaronder ik versta tabellen van dyspeptici van allerlei leeftijd, geslacht en volkstam, met opgaaf der verschijnselen bij het leven, in verband met de lijkopening. Ieder physiologisch verschijnsel is het noodwendig gevolg van een bepaalden physiologischen toestand en wijst op wetten, die geen uitzondering dulden. Is het vraagstuk ingewikkeld, zoo vereischt het een diep onderzoek, waarin de kennis van het individu begrepen is. Globale kennis moet daarom ontoereikend zijn, vermits het bij de toepassing op individualiséren aankomt. Hing alles van de anatomisch-pathologische kundigheden af, men zou het probleem

dus kunnen stellen: een anatomisch-pathologische toestand gegeven zijnde, de verschijnselen te bepalen! Thans moet men er het individu bij kennen, om geen onzekere uitkomsten te verkrijgen. Ik wil trachten, mijne meening nader te omschrijven. Om het digestievermogen van den lijder te onderzoeken, moet men met de mondholte aanvangen, vervolgens keel en slokdarm, en de werking van het darmkanaal navorschen, en eindelijk zoowel op de voeding, als op de afscheidingen letten. Nu volgt de kennis van het vroeger digestieleven: van levenswijs en levensregel, van den invloed dezer functie op de overigen: slaap en waken: rust en beweging, respiratie, innervatie, lucht en weder, klimaat en saisoenen. Gij ziet, hoeveel er te onderzoeken valt, voordat wij ons op weten beroemen kunnen; maar gij ziet tevens, hoe belangrijk het zij, voor iederen *dyspepticus* vooral, met de werking van eigen maag en darmkanaal bekend te zijn!

Dat het digestievermogen van de verschillende individuën verschillend is, leert elke, zelfs oppervlakkige vergelijking van de hoeveelheid voedsel, die door ieder verteerd wordt. Want hetgeen de een in één maal verslindt, kan den anderen voor meerdere maaltijden toereikend zijn. Reeds van de geboorte af vertoont zich die groote verscheidenheid. Of wassen niet sommige kinderen, ook bij minder goede diëet, voorspoedig op, terwijl andere slechts door bijzondere zorg en oplettendheid gezond kunnen blijven. Een gestel, dat door iedere contactwerking van lucht en weder, door iedere aanroering der zenuwen ligt bewogen wordt, bezit maar hoogstzelden een groot digestievermogen en de ondervinding leert, dat een gevoelig zenuw- en hersengestel meest bloot staat voor dyspepsie en organische maag- en darmgebreken. Paart zich daarmede een verkeerde levensregel, herseninspanning, zittend leven, zoo zal de digestie te eerder gestoord worden. En het zijn juist zoodanige individuën, die het grootst contingent leveren voor de groote som onzer dyspeptische en hypochondrische lijders en lijderessen. Een groot aantal leveren ook de gulzigaards en dronkaards, die, al mogen zij een tijd lang ongestraft aan de onmatigheid zich overgeven, eindelijk toch er voor boeten en de krachten hunner digestie-organen door misbruik ondermijnen. Niet altijd echter boet de maag of alleen, of hoofdzakelijk.

Somtijds boeten de darmen, somtijds de lever of alvleeschklier, somtijds de urienwegen, of het circulatie-orgaan, of de verwijderde gewrichten, inzonderheid als overdaad en traagheid zich vereenigen, gelijk dit bij de gegoede klassen in den ouderdom wordt waargenomen.

Wanneer men dat alles overweegt, is het dan wel te verwonderen, dat de mensch onder alle dieren meest digestiezwak en digestieziek is en dat de kunst in groote steden het meest in aanzien en eere verkeert? Onder den titel van *gastritis* en *enteritis*, van dyspepsie en vomitus chronicus en diarrhee, en eindelijk van gastralgie en enteralgie zijn in de *Ars Medica* de maag- en darmziekten vermeld. Eene naauwkeurige zamenstelling en vergelijking der verschijnselen kan tot bewijsvoering strekken van het bezwaarlijke der onderscheiding gedurende het leven van de lijders, en van het even bezwaarlijke eener juiste voorspelling en gepaste behandeling. Die, of aan eenig bepaald systeem verslaafd, of aan het anthropologisch onderzoek vreemd is, zal groot gevaar loopen, van af te dwalen: en 't is daarom bovenal noodig, uit de bijzondere kennis van den lijder de verklaring van zijn lijden te putten, en zich door geen vooroordeel van het voortgezet onderzoek te laten afbrengen. Welligt dat zulk voortgezet onderzoek de wegen aanwijst, om phaenomenologie of semiotiek met het ziekteproces te verbinden, om dáár regel en wet te vinden, waar tot dusverre alle verband en zamenhang scheen te ontbreken. Het is bij bestaande teekenen van dyspepsie onzeker, welke ziekelijke afwijkingen wij vinden zullen. Wanneer men de ziektegevallen aandachtig nagaat, zal men naauwelijks eenigen vinden, die volkomen rekenschap geven van hetgeen bij het overlijden in het lijk wordt ontdekt en men zal zelfs tusschen darmneurosen en darmphlogosen niet zelden twijfelachtig zijn. In deze gevallen is dubbelde opmerkzaamheid op diëet noodig: tevens op nutritie en secretie en excretie van het darmkanaal en den staat der innervatie gedurende het gansch verloop van het digestieproces. Alleen daardoor zal men met meerdere of mindere waarschijnlijkheid den levensstaat der digestie-organen kunnen opmaken en den graad der vermogens en krachten kunnen bepalen, die hun toekomt. Het gevoel na het maal, en tijd en regelmaat en

hoedanigheid der ontlastingen kunnen deswegens veel ophelderingen geven; vooral zoo zij met de hoeveelheid en hoedanigheid van het voedsel vergeleken worden. Het is uit dien hoofde van belang te weten, of de zieken vroeger meermalen aan digestiestoornissen onderhevig waren, waarbij tevens het meer of minder voorkomen van organische darmgebreken in verschillende landen en plaatsen in aanmerking komt: een punt, door Albers onder anderen aangestipt.

Nadat we de verschillende resultaten der lijkopeningen en digestie-anomaliën hebben leeren kennen, is 't nuttig, ze met de teekenen en verschijnselen bij het leven te vergelijken.

Wij beginnen met de stoornissen der innervatie, of van den zenuwinvloed, die niet zelden alleen van verkeerde ziels- en ligchaamsdiëet afhangen. Wij moeten in de eerste plaats opmerken, dat pijnlijke of moeijelijke spijsvertering eene zenuwaandoening is, die verschillende uitleggingen toelaat en die zonder anthropologisch onderzoek volstrekt onverstaanbaar is.

Leest men de honderde waarnemingen bij Barras, Comparetti, Schmidtmann en anderen betreffende cardialgie en enteralgie, zoo wordt men alras overtuigd, dat de zieken hypochondristen zijn, die ten gevolge van een hoogstgevoelig en raakbaar zenuwgestel en van het *idée fixe* van aan eene ongeneeslijke kwaal te lijden, zich overgeven aan medici behebt met vooroordeelen, die hunne vooroordeelen bevestigen en door eene verkeerde behandeling de kwalen, die zij genezen moesten, verergeren en somtijds onherstelbaar maken.

't Is onmogelijk, de verschijnselen van neurosen van het darmkanaal een voor een op te sommen en hun verschil met die van phlogosen of organische gebreken aan te wijzen. Maar kent men den lijder, kent men het geheel verloop zijner ongesteldheid en alle oorzakelijke momenten, kent men in één woord zijne gansche geschiedenis, zoo zal men met groote waarschijnlijkheid de diagnose kunnen opmaken en gelukkig zijn in zijne behandeling. Eene analyse van het verhaal van Barras, aangaande zijn eigen lijden, zal meer dan eene reeks van redeneringen, mij in staat stellen, u het eigendommelijke van zoodanige neurosen te doen gevoelen. Barras toen 46 jaren oud, van een stil hypochondrisch humeur, had op zijn 24e

jaar aan schele hoofdpijn geleden, die elken morgen terugkeerde; door antiphlogistische middelen verergerde, en door een vesicans in den nek herstelde. Op het 29e jaar eene *neuralgia funiculi spermatici*, genezen door moxa's. In Maart 1815, toen 39 jaren oud, overvallen door eene *intermittens larvata*, met kramphoest. Vertrek naar buiten. Bij de terugkomst was nog eene hoest overig. Vrees voor longtering. Te rijkelijk en aanhoudend voortgezet gebruik van gerstewater met melk. Daardoor maagongesteldheid. Nu vrees voor *gastro-enteritis*. De medicus beweerde, dat niet deze, maar een veel erger kwaal bestond. Groote ontsteltenis: de verbeelding geschokt. Vertrek naar buiten. Verbetering: maar angst voor de toekomst. Aandoening bij het zien en behandelen van maaglijders. Zomerhitte. Verergering in September. Consult met een Broussaissiaan. Bevestiging van het vermoeden eener *gastro-enteritis:* 15 bloedzuigers op de maagstreek, gomwater, slappe diëet, halve hongerkuur, lavementen, het koud bad. Verergering door die middelen — *taedium vitae.* Geringe verbetering buiten. Verergering in November met den regentijd. Gevoeligheid voor koude. Nieuw consult met een ander medicus van dezelfde School. — Gastro-enteritis? — 40 bloedzuigers — zwakte, vermagering, flaauwten. Verhoogd maaggevoel. Overgang van phlogose in neurose? Plotselinge verandering van diëet. Terugkomst in Parijs. Consult met Prof. Fouquier — geruststelling. — Afleiding van eigen leedgevoel door de ziekte en dood zijner dochter. Herstel. Invloed van de systema's. Gedrag der *médecins physiologistes.* Kwade trouw.

Behoeft deze korte opgaaf wel eene breedvoerige verklaring? Leest ze andermaal na, en gij zult, ik ben er zeker van, zelve alles gemakkelijk kunnen uitleggen.

De volgende anecdote betreffende Broussais zelven en zijne genezing van eene dusgenaamde gastro-enteritis, verdient hier eene plaats: » » *Un trouble de l'appareil digestif, qu'il éprouva à plusieurs réprises, fut qualifié, à tort ou à raison, du titre de gastro-enterite et traité par d'amples et nombreuses evacuations sanguines: il se passa peu de jours sans que la lancette ou les sangsues ne fussent mises en usage. Après plusieurs semaines de ce traitement le mal durait encore: car les douleurs d'estomac persi-*

staient, et, ce qui était plus grave, ses fonctions digestives ne se rétablissaient nullement. Loin de là, la susceptibilité du ventricule était arrivée au point qu'il ne pouvait plus rien supporter, pas même une cuillerée d'eau sucrée. Un médecin sage et éclairé, qui s'était abstenu d'opiner jusqu'à ce moment, proposa des boissons plus substantielles, et fit entrevoir la nécessité d'arriver à des alimens solides. Peu s'en est fallu, que les autres consultans ne régardassent cette proposition comme une folie; mais Mr. Broussais, *qui a été toujours plus raisonnable que ses prosélytes, l'approuva, et bien lui en prit! Une cuillerée de lait mêlé à du bouillon fut prise et gardée, puis une seconde et puis une troisième. Le lendemain cent autres passèrent et n'occasionèrent plus de vomissement. Les amis ouvraient de grands yeux.... Le malade renaissant à la vie et à l'espérance, réfléchissait sur la force élective de l'estomac. Le consommé eut son tour, et enfin en peu de jours vinrent les côtelettes et quelques verres de vin de Bourdeaux. C'est ainsi que le père de la médecine physiologique, chez lequel on commençait à craindre une ulcération au pylore, récouvra la santé!*""

De uitvoerige monographie van Tanquerel des Plances over de loodvergiftiging bewijst, dat enteralgie ook in den hevigsten graad bestaan kan, zonder *enteritis;* ja bij vrouwen en gevoelige gestellen is 't niet altijd even gemakkelijk, te bepalen, in hoeverre gestoorde digestie met pijn tot het gebied der physiologie, of pathologie moet gerekend worden te behooren. Niet altijd toch is het periodieke der pijn en andere verschijnselen een zeker teeken van neurose: en de arthralgie en encephalopathie bij loodvergiftiging opgemerkt, heeft ook bij andere zenuwziekten plaats. Bij vrouwen is de *irritatio spinalis* evenmin zeldzaam. Het *point dorsal* is bij eenvoudige hysterie zoowel op te merken, als bij maagzweren. Hydrocephalus en gastromalacie zijn vereend gevonden. Bij phthisis vertoont zich niet zelden dyspepsie en gastralgie. In koortsen is het darmkanaal doorgaans ziek. Hemicranie eindigt gewoonlijk met *vomitus.* De verplaatsing van het *colon* bij *maniaci*, hunne veeltijds hardnekkige darmverstopping, de invloed van dyspepsie op asthma, angina pectoris, podagra zijn zoovele feiten, die de aandacht van den *clinicus* op de digestie moeten vestigen, en hem de overtuiging geven moeten, dat de studie aan het ziekbed iets

meer moet bedoelen, dan het verdedigen eener médecine physiologique, of het verbreiden van den lof der pathologische anatomie. De klinische anthropologie omsluit beiden, maar zij reikt verder en hooger: en terwijl zij den ganschen levensregel omvat, beoefent zij tevens de prophylactische geneeskunst, waarvoor TANQUEREL DES PLANCHES in meergemelde monographie eene hoogstbelangrijke bijdrage geleverd heeft.

De regeling der digestie vereischt iets meer, dan het toedienen van maag- of ontlastmiddelen. Geen maagbitters, geen purgeermiddelen zijn daartoe voldoende, maar de studie en kennis van den geheelen mensch. Reeds van de eerste kindscheid af moet die zorg beginnen en den geheelen levensloop moet zij voortduren. Het kind, dat zwak van maag geboren wordt, moet met bijzondere oplettendheid worden grootgebragt. Het zog der moeder of van eene gezonde min kan door geen koemelk of beschuitpap vervangen worden. De tijd van het zogen moet zorgvuldig bepaald en niet aan het toeval zijn overgelaten. Voor huidcultuur en rust moet gezorgd worden: buik en voeten warm gehouden, en hoofd vooral niet te zeer gebroeid. Het spenen moet eerst laat en niet dan met beleid geschieden. Tijd en maat van ieder maal moeten geregeld zijn: het kind gewend worden langzaam te eten, en de spijs behoorlijk te kaauwen. Hoeveel kinderen zijn daarom niet gezond, omdat op dat alles niet gelet wordt. Ziet men niet, zelfs bij de meer gegoeden, de kinderen rijp en groen verslinden, of den ganschen dag door eten: en zijn gulzigheid en snoeplust niet gebreken van rijken en armen? Het ontzien van een zwakke maag is veeltijds alléén genoeg, om eene ziekelijke digestie te verbeteren: en went men zich van der jeugd af aan matigheid, men zal zich weinig over zijn maag te beklagen hebben.

Een tweede punt, waar 't op aankomt, is het zitten met gebogen rug in de school en het te vroeg en te sterk inspannen der hersenen, 't geen voor alle kinderen schadelijk is, maar vooral voor zwakke digestie-zieken, scrofuleusen, rhachitische, weinig uitgegroeide groothoofden: en deze voornamelijk zijn de zoete, dusgenoemde leerzame vlijtige scholieren, die de behaalde prijzen maar al te dikwijls later met hunne gezondheid

en tevredenheid betalen moeten. Waarom niet liever de jongens leeren herboriséren, en rupsen en kapellen vangen en met planten en dieren omgaan: niet om herbariums of museums aan te leggen, maar om levende organische wezens in hun natuur en aard en instincten en levenswijs te bestuderen en te leeren kennen.

Bij jongelieden zijn die kindergebreken minder algemeen, tenzij ze uit de kindschheid waren overgebleven. Meer algemeen is het misbruik van drank of wijn, en niet minder nadeelig voor de goede digestie: nog nadeeliger, als daarbij het nachtbraken komt en lichtmissen:

Nox, amor vinumque nil moderabile suadent.

Bij mannen en grijsaards bespeurt men niet zelden den op nieuw ontwakenden of nimmer geheel onderdrukten lust voor smullen en tafelgenot: en bij vrouwen is snoeplust niet minder, dan pronklust een gebrek uit den kindertijd, dat den mensch zoo geheel kan overmeesteren, dat voor rijken het leven een gedurige maaltijd is, en dat armen er hun laatste penningen voor ten beste hebben.

Scrofelzucht, wormziekte bij de kinderen, maag- en darmzweren bij volwassenen, haemorrhoiden, podagra bij de ouderen zijn zoovele gevolgen eener verkeerde diëet: en wilde ik alle kwalen en gebreken, die uit onmatigheid voortspruiten, optellen, ik zoude bijna de geheele klasse der chronische en een groot deel der koortsziekten moeten doorloopen.

Kon de mensch leven als het vee, hij zou minder ziek zijn. Maar nu hij verpligt is, zijne hersenen tot iets anders te gebruiken, dan tot maagverzorgers, is het wonder, dat hij zoo dikwijls tegen wil en dank ondervinden moet, dat het vreedzame digestieleven door zenuwinspanning en zenuwvermoeijenis gestoord en door zenuwschokken ontrust en verward wordt. Zenuwleven en digestieleven kunnen onmogelijk te gelijk tieren en bloeijen; maar of het zenuwleven zal door het digestieleven onderdrukt en ten laatsten verstikt worden, of het digestieleven zal door het zenuwleven kwijnen. Verlangt gij als mensch te leven, zoo moet gij matig zijn? Verlangt gij dit niet, maar verkiest gij het leven van het vee, zoo moet

gij hersenen en zenuwen laten rusten en voor de maag doen zwijgen.

DE ADEMHALING.

Volkomen symmetrie der borstholte is eene zeldzaamheid. Huid en musculatuur, de beenige borstkas, de ademhalingsbewegingen, de klank der borst bij de percussie, het ruischen der lucht door de luchtwegen bij de auscultatie, de verhouding van respiratie tot circulatie, de respiratie-mimiek, de huidwarmte, spierbeweging: 't moet alles opgenomen en vergeleken worden, om over de respiratie te kunnen oordeelen. Zelfs de respiratie gedurende den slaap is verre van onverschillig te zijn, evenmin als de invloed van hersenen, ruggemerg, maag en darmen op de ademhaling. Menschen die een zittend leven leiden, zijn gewoonlijk slechte ademhalers. In de noordelijke streken is borstlijden veelvuldig. Uit de bekende statistieke berigten trekt Prof. Albers het besluit, dat $\frac{1}{3}$ der sterfgevallen in Engeland long- en hartziekten betreffen, en dat $\frac{1}{6}$ van allen 's jaarlijks overledenen teringlijders zijn. Belangrijk zijn de resultaten der statistiek met betrekking tot den leeftijd, aldaar vermeld. Het geschrift van Prof. Albers: *Die Erkenntniss der Krankheiten der Brüstorganen aus physicalischen Zeichen, oder Auscultation, Percussion und Spirometrie, nach Heribert Davies Vorlesungen und eigenen Beobachtungen bearbeitet*, Bonn 1850: bevat eene verzameling van het merkwaardigste der nieuwere diagnostische techniek. Die deze naar eisch wil aanwenden, en vooral die ze volkomen wil kennen, dient, met hare historie, de historie van het organisme en zijn levenstijdperken, d. i. hij dient objectieve en subjectieve historiestudie te vereenigen: en alles te doen strekken tot opheldering der historie van het lijdend individu, om de verspreide stralen zijner kennis in één brandpunt te verzamelen. 't Is onbegrijpelijk, hoezeer zoodanige propaedeutiek het ziekenexamen verligt.

De studiën van Laennec, Stokes, Reynaud, Hope en anderen kunnen zoowel voor den gang van het onderzoek, als voor de

kennis van het historisch verband der ziekteprocessen menige opheldering geven, in overeenstemming gebragt met de bevinding bij lijken, volgens ROKITANSKY'S Handboek en de latere histologen van de eene, en met de neurologische studiën van het ademhalingswerktuig volgens CH. BELL, JOH. MULLER, MARSHALL-HALL van de andere zijde. Ik voor mij zou den *clinicus* raden, van de innervatie te beginnen en met de pathologische anatomie en histologie te eindigen: ofschoon tegenwoordig meestal eene omgekeerde orde gevolgd wordt. Want vangen wij met den zenuwmensch aan, zoo blijven wij nader aan het doel van ons anthropologisch onderzoek en zullen een duidelijker begrip krijgen van den persoon, dien wij voor ons hebben en behandelen moeten, dan wanneer wij ons al dadelijk in de diepte begeven.

De verhouding tusschen buik, borst en hoofd, tusschen cerebraal, spinaal en ganglionair zenuwstelsel, zintuigen en spieren, voeding, bloedsomloop, dierlijk leven, de psyche en humeursstemming zijn veel meer, dan men denkt, van gewigt bij 't beoordeelen en behandelen onzer *poitrinaires:* en de uitwerpselen der longen, wier waarde voor diagnostiek nog altijd hoogst-problematiek blijft, zijn voor de kennis van den lijder zeker minder beteekenend, dan de betrekking zijner ademhalingsmechaniek op de werking der onderscheiden zenuwpartijen, die er of van afhangen, of onmiskenbaar op inwerken. Was niet menigwerf zenuwlijden — hysterie, epilepsie, spinaal-irritatie, amenorrhee, zwangerschap, kraambed, haemorrhoidenvloed, hypochondrie, obstructie, chlorose, heimwee, verdriet, kommer het schijnbaar *début* van longziekte, door tijdig zenuw-régime te verhoeden.

Bewegelijke en veranderlijke respiratie-mimiek op het gelaat, reflectie-werking der cerebraal-aandoeningen op het ademhalingsapparaat, kugchje of hoestbui na den maaltijd hebben mij dikwijls den verholen vijand reeds in te verte doen zien: gelijk ook niet minder hysterie en hypochondrie, die haren zetel in de borstzenuwen scheen te vestigen. De invloed van eene hersen-inspanning, van eene sterke spierbeweging, van eene maag-overlading op borst, en adem, de *angina pectoris*, het *asthma cardiacum*, *palpitatio cordis*, *syncope* wijzen ons op een ge-

voelig zenuw-apparaat der borstorganen, die onze aandacht tot hart en longen trekken moet.

DE BLOEDSOMLOOP.

Is 't hart de groote springveer der machine, kan deze bij een uurwerk vergeleken worden, of is het beeld van een bloedpomp meer gepast? Wat men daarvan denken of meenen moge, de veranderlijkheid van hart- en polsslag moet alle denkbeeld van een steeds geregeld en gelijk bewogen en gedreven werktuig verwijderen en ons, zullen wij dit organisch apparaat wel leeren behandelen, van de noodzakelijkheid overtuigen, om het in verband met de overige deelen, en met het zenuwstelsel in de eerste plaats, gade te slaan. MAGENDIE's proeven in de *Cholera Asiatica* en wel in dien vorm, welke hij de *cholera bleue* noemt, de koortskoude, de *febris algida*, de *angina pectoris*, ja zelfs de hartklopping, flaauwte en schijndood leeren ons, hoeverre onze physiologische machinisten buiten het spoor zijn, die ons hunne grovere voorstellingen omtrent hart- en bloedbeweging, als met de natuur der zaak overeenkomstig, willen opdringen.

Oneindig groot is het verschil van menschen en menschen: en hoe sterker zenuwleven, hoe veranderlijker bloedstroom. Van SENAC en de Fransche School, van KREIJSIG tot SKODA, van BURNS tot HOPE en tot op onzen laatsten tijd, is voor de studie der hartziekten en het examen der hartlijders veel, zeer veel gedaan. Doch de anthropologische kliniek heeft er nog weinig vrucht van gehad. LAENNEC en HOPE teekenen het aan, dat een symmetrische bouw van 't hart dikwijls gemist wordt: en wat de innervatie aanbelangt, ook hieromtrent bestaat groote verscheidenheid, niet alleen naar leeftijd, sekse, temperament, maar ook naar den persoon, dien wij voor ons hebben. Hartklopping bij hersenaandoening, hartklopping bij spinaal-inspanning, hartklopping na den maaltijd duiden het verband aan en den zamenhang der zenuwpartijën, gelijk de contactwerking der atmospheer op huid of longen even onderscheiden is bij verschil-

lende individuën. Op dat alles moet de *clinicus* bedacht zijn bij zijn onderzoek, en gelijk hij onder zijne patienten menigte van *poitrinaires* aantreft, zoo zal hij ook menigte van gevoelige en bewegelijke harten ontmoeten, bij wie de circulatie ligter, dan bij anderen in de war raakt: en meer dan bij anderen bewaakt moet worden. Ik voor mij zou gelooven, dat die patienten meer blootstaan voor hersenziekten, dan andere, vooral voor apoplexie, epilepsie, eclampsie en velerlei phlogosen: en dat zij evenzeer aan asthmatische toevallen onderhevig zijn, als aan aneurysmata. Voor hen is zielekalmte en geregelde slaap nog grooter behoefte, dan voor zenuwzieken: en niet minder geregelde oefening van het spierstelsel, door dagelijksche, matige beweging in de open lucht, bij matigheid in 't gebruik van spijs en drank. Het paardrijden acht ik minder hun aan te prijzen, dan wandelen of varen: ook niet het zwemmen en baden, dat hun even nadeelig worden kan, als aan long- en hersenzieken.

Het vingerhoedskruid of de *digitalis* met *opium*, of beter nog met *lactucarium* kan, wel en op zijn pas aangewend, deze zieken van bijzonder nut zijn: ook met chinine bij tusschenpoozende koortsen: in andere gevallen met mineraalzuren, somtijds met staalmiddelen. Tegen hartklopping bij indigestie is dikwijls een glas koud *eau sucrée* voldoende. Wat dunkt u in dit geval van eene matige gift digitalis voor den maaltijd? In hectische koortsen is digitalis bij sommigen van groote dienst.

De ziekten van het aderenstelsel en die der watervaten en derzelver klieren, schijnen meer nog, dan die der slagaderen met bloedziekte verbonden te zijn. Doch hoe groote vorderingen ook in dit gedeelte der kliniek gemaakt zijn, de leer der dyscrasiën behoort nog altijd tot de hypothesen, waarmede wij ons *faute de mieux* en in afwachting van iets beters, behelpen.

De dusgenoemde ziekten der borstorganen: *angina laryngea*, *bronchitis*, *pleuritis*, *peripneumonia*, *phthisis*, *asthma*, *pericarditis*, *carditis*, *phlebitis*, *aneurysma cordis et arteriarum*, *palpitatio*, *syncope* of uitdrukkelijk, of ter loops, vermeld in de *Ars Medica*, zelden afzonderlijk aanwezig, meestentijds gepaard, moeten als eene abnormale respiratie, circulatie, innervatie, plastiek be-

tracht worden. Van een hooger standpunt gezien, wijzen zij ons op een gestoord leven der werktuigen van ademhaling en bloedsomloop, dat door geene plaatselijke behandeling, maar door regeling der gansche organisatie, zoo mogelijk, voorkomen en hersteld moet worden, en welverre, dat oefening der borst en ligchaamsbeweging en 't genot van de open lucht daaraan hinderlijk zijn zouden, acht ik het veeleer noodzakelijk, het huis- en kamerleven met het buiten- en landleven en reizen en ligchaamsoefening en zang en declamatie te verwisselen. Of heeft niet de tot borstziekte geneigde Cicero, door zijne reis naar Griekenland en door eene met beleid bestuurde opvoeding van het stemorgaan, zich tot Rome's eersten redenaar gevormd, en de evenzeer met eene teedere borst behebde Cuvier door studie en oefening zich tot den welsprekenden leeraar der zoölogie bekwaamd, die de Parijsche jongelingschap aan zijne redenen te boeijen, en voor zijne geliefkoosde studie wist te winnen en in te nemen?

Ware het noodig, ik zoude uit mijne praktijk voorbeelden kunnen opnoemen, die het gezegde konden bevestigen. Vooral is de zeelucht voor stem en long voordeelig: zoowel voor stemmelooze *hystericae*, als voor kugchende, kortademige *phthisici:* en hoezeer ligchaamsoefeningen in 't open veld asthmatici van dienst kunnen zijn, heeft Rob. Bree in zijn voorbeeld aangetoond, gelijk vroeger bij eene andere gelegenheid en op eene andere plaats, door mij is vermeld geworden.

Dat echter ook in dit opzigt de zaak overdreven kan worden en nog overdreven wordt, bewijst het misbruik dat er van gymnastiek door menigeen wordt gemaakt, waardoor ook dit heilzaam *prophylacticum* bij velen zijn vertrouwen verloren heeft. Ik zal de laatste zijn, om gymnastische oefeningen aan te raden, geschikt voor paardrijders, koorddansers en voltigeurs. Dergelijk halsbrekend werk behoort evenmin tot het gebied onzer *ars salutifera*, als het met liberale opvoeding bestaanbaar, of bevorderlijk is aan ware humaniteit.

Een schoongewelfde borst wordt teregt door ons medici voor een geldig bewijs van aanleg tot gezondheid gehouden. In de borstholte toch zijn die werktuigen bevat, waaraan ons leven hangt. De geoefende practicus zal op de verrigtingen van hart

en longen in de eerste plaats zijne aandacht vestigen. Bij jonge kinderen reeds openbaart zich die aanleg. Dikwijls ziet men in dien teederen leeftijd *pectus carinatum*, smalle, platte borstkassen met hoesten, kortademigheid, borstkramp gepaard. Te groote gevoeligheid van strottenhoofd en luchtpijp, eene eigenaardige valsche stem, ligte afwisseling van huidkleur en warmte, blaauwe tinten, ongeregelde hartslag, sterke beweging van lippen en neusvleugels: 't zijn alle blijken van eene zwakke, ziekelijke werking der levensorganen, die binnen de borstholte omsloten zijn. De aangeboren gebreken van hart en longen, afwijkingen der ruggegraat, de platte borst, gevleugelde schouders, langgerekte hals, of voor en achter geronde borst, korte hals en een tusschen de schouders ingedrongen hoofd, glooijende, of uitstekende schouders en schouderbladen, vorm van sleutel- en borstbeen, korte of lange armen, geven reeds aan den ervaren geneesheer aanwijzingen bij het onderzoek, die later moeten worden opgehelderd. Aamborstigheid, kortademigheid, borstkramp, flaauwten, sluiting van stemspleet (*laryngismus stridulus*) kinkhoest, croup, pleuritis, pneumonie, bronchitis, phthisis, pericarditis, endocarditis, ziekten van hart en vaatstammen, van haarvaten, aderen, watervaten en derzelver klieren, zelden bestaan zij afzonderlijk, meerendeels vereenigen zich verscheidene met bloedziekten, om die ziekelijke werkingen en verrigtingen te veroorzaken, die wij onder de collectief-namen van ziektevormen of ziektesoorten plegen te begrijpen, welke alléén in handboeken of nosologische systema's scherp geteekend staan. Vandaar dat de gebruikelijke diagnostiek, daar zij op alle individuën wordt toegepast, het lijdend individu niet dan hoogstgebrekkig voorstelt, en abstractiën leert opzoeken, die in wezenlijkheid niet gevonden worden. Beter is het daarom, iederen zieke als een nieuw probleem aan te zien, waarvan de elementen moeten worden nagegaan en uiteengezet: zoodat men een denkbeeld krijgt van het uitgangspunt en van de wording en uitbreiding der ziekte: een historisch relaas van de zieke organen en het ziek organisme. De kliniek zou geheel op nieuw bewerkt moeten worden, om met de dagelijks voorkomende feiten overeen te stemmen. WILLIAM STOKES schijnt dit gevoeld te hebben, toen hij aandrong op eene historische diagnostiek en

met de *bronchitis* als uitgangspunt van velerlei longziekten een aanvang zijner monographie maakte: welligt dat *endocarditis* voor hartziekten als *point de départ* beschouwd kon worden, zoo men niet reeds van bloedcrase beginnen wilde: waaromtrent wij tot nog toe echter weinig weten. Beginnen wij met de innervatie van hart en longen, zoo kan deze ons tot den oorsprong der functie- of structuurafwijkingen heenvoeren, dien wij langs een anderen weg misschien niet, althans niet zoo gereedelijk, zouden hebben opgespoord.

Vroeger spraken wij over het merkwaardig voorbeeld van zelfgenezing van asthma, ons gegeven door Rob. Bree. Laat ons hierbij een wijl vertoeven, om, gelijk in 't geval van Barras, den gang der ongesteldheid van stap tot stap te kunnen nagaan.

Op 25 jaren verschijnselen van dyspepsie: vijf jaren later oogontsteking en dofheid en dommeligheid. Daarna in den herfst, na verkoudheid en vermoeijenis, eerste aanval van borstkramp. In den winter meerdere en hevigere, vooral in hooger, kouder luchtstreek. Na het gebruik van verschillende geneesmiddelen, met meerder of minder goed gevolg, overtuiging, dat de kwaal door gewoonte hebbelijk geworden was. Besluit tot verandering van levenswijs. Herstel door de vermoeijenissen van de dienst aan de zeekust en daarmede verbonden afleiding van denkbeelden. Het uitgangspunt was hier de maag, en later was het habitueel geworden asthma een reflexverschijnsel, opgewekt door de hersenen. Laennec vermeldt een dergelijk geval; en dat hartneurosen gelijken gang kunnen nemen, heb ik in mij-zelven ondervonden, die vroeger dikwijls leed aan hevige hartklopping. De eerste aanval was bij mij, toen student, het gevolg van dyspepsie door zittend leven, laat studéren en koffij. Naderhand keerde de aanval dikwijls weder, vooral na den maaltijd, of des nachts. In 1815 genas mij eveneens het soldatenleven, waarop weldra de vermoeijenissen der praktijk volgden.

Het verband van hartgebreken met jicht, die uit dyspepsie herkomstig pleegt te zijn, en met apoplectische toevallen, bewijst, dunkt mij, genoegzaam, dat hetgeen wij ziekten noemen, ziekelijke levensprocessen zijn, die uit het vegatieve

stelsel en de buikorganen voortgesproten, op de borstorganen zich voortplanten en somtijds in hersenen of ruggemerg eindigen. Zoude, wat wij gewoon zijn longtering te noemen, ook niet veeltijds van de hypochondria op de longen overgaan en die scherpe grenslijnen, die de dogmatiek tusschen borst- en buikziekten getrokken heeft, overschrijden? Menig voorbeeld zou ik kunnen opnoemen, dat ziekelijke werking der digestie-organen en zoogenaamde abdominaalziekten en intermitterende koortsen, haemorrhoidaallijden, infarctus viscerum, zelfs hypochondrie de longtering vooraf gingen: en het ziekteproces, in den buik ontsponnen, zich vasthechte of nestelde in de borst. Wierd hierop meer acht geslagen, ik ben verzekerd, dat menig teringlijder had kunnen behouden worden: gelijk ik mede door ondervinding geleerd heb, dat longen-exercitie, met beleid bestuurd en voortgezet of volgehouden, wel verre van de ontwikkeling der tering te bevorderen, veeleer geschikt is om ze tegen te gaan en te onderdrukken. Bij erfelijke voorbeschiktheid is de gewone vertroetelingskuur paedagoog der ziekte, en de tegenovergestelde, haar antagonist. Maar 't kost moeite, vastgewortelde vooroordeelen uit te roeijen: en zoolang de hygieine niet beter begrepen en toegepast wordt, is er aan geene vermindering eener kwaal te denken, die 's jaarlijks onder het grootst en best gedeelte der bevolking hare verwoestingen aanrigt. Dat die ziekte altijd dezelfde zijn zou, of denzelfden oorsprong hebben, is moeijelijk te gelooven: doch dit is zeker, dat iedere afwijking van gezondheid noch veiliger, noch krachtiger verhoed kan worden, dan door die maatregelen, welke eene wijze gezondheidspolitie ons aan de hand geeft.

DE URIEN- EN GESLACHTS-ORGANEN.

Het belang der urienafscheiding, als teeken van ziekte, is van oudsher zoo groot geacht, dat zelfs in de middeleeuwen, in 't Arabisch tijdvak, pols en urien als teekenen van levensvermogen en levensonderhoud, en de op beiden betrekkelijke

uroscopie en sphygmologie, uit de Hippocratische prognostiek in de latere semiotiek zijn overgebleven.

Twee ziekten hebben daarna medegewerkt, om dit gedeelte van ons natuuronderzoek te volmaken — graveel en venussmet. De eerste naauw verwant aan dyspepsie en arthritis en het misbruik der digestie-organen, de laatste aan onreinheid en onbeteugelden wellust. Niet zelden vereenigen zich beiden en het oude spreekwoord bevestigt zich:

„„*Sine Baccho et Cerere friget Venus.*""

Men kan, om zich op dit terrein te orientéren, of van dyspepsie — het digestie-orgaan, of van dysurie — het generatie-orgaan beginnen. Van de eerste méthode bezitten wij eene meesterlijke proeve in het boek van William Prout; van het tweede in het voortreffelijk werk van Civiale en in den verdienstelijken arbeid van Benj. Brodie, om van andere schriften niet te spreken.

Bij nader onderzoek blijkt het, dat niet zelden onmatigheid en wellust zich vereenigen, om beide stelsels van organen te bederven. Op het voorbeeld van Prout kunnen wij onze voorbereidende studiën met het onderzoek der omzetting van voedsels, in verband met urien-afscheiding beginnen, om ze dus met vroegere studiën van het digestie-apparaat en van de digestie-functie te verbinden. Zoo nadert men tot de verklaring van diabetes, albuminurie, graveel, en van de verschillende diatheses calculosae tot de pathologie van vet-assimilatie, leverziekten, galsteenen, en tot die van scrofelzucht, jicht en rheumatisme. Wanneer men intusschen de laatste chemische schriften: in 't bijzonder Lehmann's uitmuntend *Lehrbuch der Physiologischen Chemie* raadpleegt, zoo zal men weldra zich in al die verwachtingen bedrogen vinden. „„*Vom Wissenschaftlich-pathologischen Standpunkte*, dus verklaart zich deze talentvolle schrijver, *können wir die Lithiasis eben so wenig, als irgend einer der oben berührten Diathesen gelten lassen, sie liegt als Krankheit ausser unsrer Anschauungsweise*, II. B. p. 452. Hoogstwaarschijnlijk zijn nier- en blaassteenen het gevolg van ziekte der slijmhuid van die deelen, die eene ziekelijke slijmafscheiding ten gevolge hebben, welke dan weder tot steenvorming gelegen-

heid geeft. Alles zou dan op ziekelijke afscheiding neêrkomen, die van verschillende oorzakelijke momenten afhangt. Hoe dieper wij in onze studiën der natuur doorgraven, hoe waarschijnlijker het wordt, dat Boerhaave waarheid sprak, toen hij het vermoeden opperde, dat weinige en eenvoudige beginselen de oorsprong zijn van alle die menigvuldige ziektevormen, die wij waarnemen en met zoo veel zorg en naauwkeurigheid onderscheiden en afzonderlijke namen geven. Hoeveel ziektevormen toch ontstaan niet uit dyspepsie en de daarmede verbondene ziekelijke voeding en afscheidingen?

Wanneer wij nu de uriengebreken niet van dyspepsie aanvangen, maar van dysurie, ten gevolge van stricturen en vernaauwing der urethra: niet van de maag, maar van de organen van generatie, van haar misbruik en ziekte, zoo ontstaat de volgende reeks: stricturen, stagnatie der urien in de blaas, strangurie, dysurie, blaas-catarrh, blaas-hypertrophie — terugwerking van de eene zijde op het systema uropoieticum — nieren — van de andere zijde op de zenuwcentra — hersenen, ruggemerg. Zoo vereenigt zich in den ouderdom dyspepsie met dysurie, en wordt het lijden der jichtpatienten door uriengebreken en urienbezwaren verdubbeld. Rekenen we daarbij de gevolgen der venussmet, zoo zien wij tegenover de podagra als het eindresultaat der dyspepsie, de syphilis gesteld, als het eindresultaat der misbruikte geslachtsverrigtingen. Het prachtwerk van Rayer geeft een geleidelijk overzigt van de pathologische anatomie der nieren. Als propaedeutiek willen wij die anomaliën bij voorkeur betrachten, welke meest voorkomen, en over de ziekten van gemelde organen meest licht verspreiden. Zij hangen zamen, gelijk wij zagen, met de digestie- en generatie-functiën. De laatste schakel van den eenen kant is graveel — van den anderen, syphilis. Bij de vrouwen staan zij tevens in naauwe betrekking tot zwangerschap en kraambed en tot den geheelen kring van verrigtingen, die tot de voortplanting behooren: de hysterie en hysterische retentio urinae — diuresis, enuresis — kennelijk aan de overige hysterische verschijnselen — urina limpida etc. (Bij retentio urinae wordt gewaarschuwd tegen ontijdig catheterismus). In de zwangerschap moet men op mechanische drukking van den omgekantelden, of in-

gezakten uterus bedacht zijn: in kraambed op puerperaalprocessen — phlebitis uterina — (CRUVEILHIER, RAYER) bij ongehuwden en op meer gevorderden leeftijd op polypi-uterini, corpora fibrosa, of carcinoma uteri (BOIVIN, CRUVEILHIER). Alhoewel de statistiek die vroegere leer omtrent het voorkomen van gemelde gebreken bij ongehuwde of oudere vrouwen meer, dan bij gehuwde en jongere, geenszins begunstigt. *Irritable bladder*, *irritable testis*, *irritable uterus* zijn neuralgiën van genoemde deelen, die soms een hoogen graad van hevigheid bereiken en veel moeite baren bij de behandeling. ASTLEY COOPER heeft betreffende de *retentio urinae virilis* aangeteekend, dat haar meest gewone oorzaken zijn: stricturen en opzetting der prostata of voorstanderklier.

Bij de klinische studie van het *systema genito-urinarium* is het, als bij die der overige stelsels en organen, geraden, met de innervatie aan te vangen. Men heeft dan hier in de eerste plaats de irritatie-toestanden van gemelde deelen, waaromtrent bij CIVIALE, BRODIE en COOPER belangrijke gevallen voorkomen. Vervolgens gaat men over tot urienzieken, podagristen, syphilitici; daarna tot den invloed der reflectiewerking van de axis cerebro-spinalis, hetzij door verhoogde innervatie, spastisch — hetzij door verminderde, paralytisch; en eindigt met de ziekelijke plastiek, om laatstelijk de anomaliën van dit stelsel in onderling verband en zamenhang te beschouwen; in verband tevens en in zamenhang met de overige stelsels en organen. Als anthropologische typen behooren hiertoe de manustupratores van beiderlei kunne en de geheele generatie-type — de syphilitici, de lijders aan tabes dorsalis — de nier- en steenlijders, de jichtpatienten, of podagristen: welke ieder hun eigen karakter vertoonen; een karakter verschillend genuançeerd, naarmate tafeldébauches en bed-débauches zich vereenigden, om de krachten van het individu, dat wij behandeleu, te ondermijnen. Een gewigtig onderwerp van klinische anthropologie en van anthropologisch onderzoek is de studie der nakomelingschap van podagristen aan de eene, en van syphilitici aan de andere zijde. De therapie dezer patienten mag tot de moeijelijkste problemen der kunst gerekend worden.

HET SPINAALSTELSEL.

Het spinaalstelsel is in later tijd beter begrepen geworden en heeft hooger beteekenis verkregen, nadat het meer bestudeerd is. Misbruik der geslachtsorganen hebben er evenzeer invloed op, als niergebreken. Een blik op Breschet's afbeeldingen van het aderlijk stelsel der ruggegraat zal ons overtuigen van den rijkdom der vaten, daar aanwezig. Congestie in 't ruggemerg, het gevolg van hyperaemie, menostasie, of onderdrukte haemorrhoiden, trage buikcirculatie, zittend leven zijn aanleiding tot rheumatalgiën, stuipen, krampen, verlammingen. Hieraan verwant is de *irritatio spinalis*, die in verband staat met verscheiden neurosen, of uit het ruggemerg voortkomende, of in het ruggemerg eindigende. De reflexbewegingen hebben daarvan haar uitgangspunt: terwijl hersenaandoeningen 'er niet zelden meê gepaard gaan. Het bewegings-automaat is niet buiten invloed der hersenen, ofschoon van dezen niet geheel afhankelijk. De beweging van armen en beenen en van den geheelen tronk, de kracht van stem en ademhaling, gang en houding en gesticulatie zijn bewijzen van geoefendheid of ongeoefendheid van dit gedeelte van ons organisme: en hoe vatbaar het is voor opvoeding, bewijzen ons de mechanische kunsten, zelfs bestaanbaar met verwaarloozing der opvoeding van het denk-orgaan. De naïve, bevallige, gracelijke bewegingen van kinderen en vrouwen, de krachtvolle, juiste, majestueuse bewegingen van mannen, oratorische, dramatische kunst: zij allen geven ons 'er het bewijs van, wat opvoeding vermag. Het onregelmatig spel der spierbewegingen in epilepsie en eclampsie, de bevende gang van ouden en zwakken — *paralysis agitans* — doen ons zien, hoever het spinaalstelsel van type en vorm afwijkt, als het ophoudt, onder contrôle te staan, of regelmatig gestemd en bespeeld te worden.

In de Hippocratische prognostiek zijn verscheiden plaatsen, die daarop doelen: de tetanus, de vreemde ligging der zieken in zenuwkoortsen, hunne instinctmatige bewegingen, het ijlen,

de vreemde posturen in hysterie, dronkenschap, krankzinnigheid, ja zelfs de mimiek in hevige gemoedsbewegingen en hartstogten wijzen op een gestoord zenuw-evenwigt. Heeft niet FRANK aldus de voorboden van apoplexie opgemerkt, en verraadt niet de waggelende gang en bevende tong den beginnenden typhus, de gevoelloosheid der voetzolen en de strompelende tred de spinaalparalyse, die, zoodra zij het ademhalingsapparaat bereikt, met dyspnee en apnee noodlottig eindigt; of als zij de lendenspieren verlamt, dien eigenaardigen gang veroorzaakt, dien wij bij *tabes dorsalis* waarnemen; of wel onwillekeurige urienloozing en defaecatie ten gevolge hebben zal. Om die reden zijn stijfheid in den rug, de gewaarwording van een ijzeren band om het lijf (*baton dorsal*) coïtus of partus zonder gevoel zulke verontrustende verschijnselen: niet minder krampachtige zenuwtrekkingen van handen en voeten, 't zij met, of zonder gevoel van pijn. Daarom kan men uit schrift en gang en gebaren het karakter zoowel, als den stand der gezondheid opmaken, en levert het gezigt der bewegende menigte, die wij dagelijks om ons heen zien, zooveel stof tot anthropologische studie. Letten wij op ons-zelven, zoo zullen wij ontwaren, dat ons spinaalstelsel, welverre van altijd gelijkmatig gestemd te zijn, nu eens krachtig en met gemak en wakkeren lust en gevoel van welbehagen werkt, dan weder met gevoel van zwakte en onlust en traagheid en weêrzin, dat wij nu eens met vrolijke opgeruimdheid en ligtheid uit den slaap ontwaakt opstaan, dan weder met verdriet en gevoel van vermoeidheid en loomheid; dat wij nu eens den slaap als eene verkwikkende rust zoeken, dan weder met de gewaarwording van afgematheid en uitputting den slaap of niet vatten kunnen, of in angstvolle droomen slechts ten halve genieten.

Dat de gang als teeken van ziekte of ziekelijke conformatie onze oplettendheid verdient, leert de rhachitische gang, die bij beginnenden hydrocephalus, coxarthrocace, spondylarthrocace en andere gebreken van beenderen, banden en spieren; maar ook de gang van hypochondristen, hystericae, melancholici, maniaci, dronkaards, podagristen, syphilitici, onanisten, van hen, die onder den invloed zijn der malaria-dyscrasie, en eindelijk de onzekere, stijve, of onbevallige, stootende bewegingen

der zenuwlijders, waarvan sommigen iets stuip-achtigs, andere iets lam-achtigs in hunne bewegingen vertoonen, die niet zelden met de functiën van hersenen en zintuigen contrastéren, of ook, in andere gevallen daarentegen, met dezelve overeenstemmen. Treft u in zenuwtoevallen het gratieuse der bewegingen, iets gemaniéreerds, zoo is het vermoeden niet ongegrond, dat er zekere fictie achter schuilt, en behaagzucht: hetgeen bij hysterische vrouwen, of meisjes op het spoor brengt tot ontdekking van het raadsel der geheimvolle kwaal. Ook bij vallende ziekte, gewaande krankzinnigheid en andere toestanden kan ons die opmerking van nut zijn. Er is in vele neurosen een mengsel van waarheid en verdichting, dat zonder dergelijke fijnere analyse niet zoo gemakkelijk te ontwarren is. Bij magnétische en somnambulische verschijnselen kan ons dezelfde analyse te stade komen. Want bij vrouwen is niet zelden de begeerte om belangstelling gaande te maken en mededoogen op te wekken, zoo groot, dat de medicus daartegen naauwelijks genoeg op zijne hoede kan zijn, om zich voor bedrog en misleiding te wachten.

Hier komt nu nog het onderzoek te pas, in hoeverre spinaal-irritatiën en spinaal-werkingen door het cerebrum geinfluenceerd worden, waarbij ik voor coïtus en partus als physiologische verrigtingen, het eerst uwe aandacht zou kunnen inroepen, om ze daarna op hysterie en hypochondrie en den overgang van de eene op de andere te bepalen: een onderzoek, dat met ons anthropologisch examen ten naauwste zamenhangt en diepe psychologische studiën vereischt, die wederom met die van krankzinnigheid verwantschap hebben. Hetzelfde kan men zeggen van die verrigtingen, welke met het systhema urinarium en met de defaecatie en obstructie verbonden zijn: *retentio urinae*, *faecum*, of *enuresis* en *alvus involuntaria*. Uit een en ander bemerkt gij, dat hoe meer men op sympathie en synergie van het organisme let, hoe beter men slagen zal in de verklaring van al die toevallen en verschijnselen, welke de klinische anthropologie in zoo groote menigte oplevert, en welke dikwijls zonder grondige, voortgezette, veelzijdige en diepe studie problemata aan den geneesheer voorstellen, die aan velen onoplosbaar toeschijnen, en slechts door enkelden voldoende en bevredigend kunnen worden opgehelderd.

ZENUW- EN HERSENLIJDEN.

Wij beginnen al wederom met de functie-stoornissen, die alleen tot de klassen der neurosen behooren, om daarna tot phlogosen en organische gebreken over te gaan. Gevoel en beweging kunnen daarin betrokken zijn. (Tho. Sydenham, Rob. Whytt).

Neurologische studiën aan het ziekbed vereischen litterarische propaedeutiek. Om hierbij eene geregelde methode te volgen, beginne men met chirurgische observaties en experimenten, waarvan Swan en Descot het voorbeeld hebben gegeven. Later zijn deze studiën vervolgd door Benj. Brodie, en ook op pathologie en kliniek in 't algemeen toegepast. Zijn klein geschrift is een model van neurologisch onderzoek en kritische exegese of heuristiek. Over het praktisch nut en belang dezer studie verg. aldaar bl. 23 spq., 30, 34 sqq., (hysterie onder vorm van gewrichtziekte).

Aan dezen sluiten zich de ontdekkingen van Ch. Bell — verschil van gevoels- en bewegingszenuwen en de leerstellingen van M. Hall (zie *Lectures* p. 11) en Grainger. Hunne verklaring en theorie der reflectiewerking is in Duitschland niet aangenomen. Veiligst is het, zich vooralsnog aan de feiten te houden. Volgens Bell's ontdekkingen zouden voor afzonderlijke werkingen der zenuwen afzonderlijke zenuwwerktuigen bestaan. De belangrijkheid van 't spinaalstelsel is inzonderheid door de laatste neurologische studiën aan 't licht gebragt. Spinaal-irritatie, reflexbewegingen, cerebraal-aandoeningen kunnen thans met meer regt, dan vroeger tot haren oorsprong herleid, en de beteekenis van neurosen duidelijker begrepen worden.

De studie der neurophysiek is daarom te gewigtiger, dewijl het gevoel van gezondheid, of ziekte van het zenuwstelsel afhangt. Echter moet met neurophysiek organologie worden vereenigd en op het verband en den weêrkeerigen invloed der deelen gelet. Pijn, of dofheid, kramp, of verlamming zijn de meest bekende vormen. Bij de zintuigen nog zinsverbijstering,

ijlhoofdigheid, gevoelloosheid of verdooving, waarin het sensorium betrokken is.

Men moet zich het zenuwstelsel vertegenwoordigen als bestaande uit verscheiden afdeelingen, welke in het centraal gedeelte zamenkomen. Naarmate het evenwigt beter bewaard blijft, zullen die zenuwpartijën meer harmonisch werken. Eenzijdige werking strekt tot nadeel van het geheel. Waken en slapen staan in betrekking tot het centraal-gedeelte, 't zij werkende, 't zij rustende. In het eerste geval de contrôle van het *cerebrum*, in het laatste de werking van het *systema excito-motorium*, zonder cerebraal-contrôle. Hieruit verklaart men: epilepsia nocturna, de verschijnselen bij het inslapen, 't verschil van hysterie en epilepsie, de gevolgen van emoties, hersen-overspanning, alcohol-vergiftiging, distractie, verstrooijing, romanlectuur: het verschil van centripetaal- en centrifugaal-neurosen, dat van neurosen en phlogosen, en velerlei diagnostische misslagen en mislukte zenuwkuren.

Wat vervolgens den gang van de studiën der hersenen aanbelangt, komen eerst hoofdwonden in aanmerking, en hersenbeleedigingen, later doodelijk en dikwijls onverhoeds. Na een val of stoot, met weinig of geen bedwelming, veeltijds dagen, of weken naderhand: ijlhoofdigheid, stuipen, slaápzucht, verlamming, dood met exsudaat in of op de hersenen. Hieraan sluiten zich de studiën der apoplectische toestanden, onder het beeld van een diepen slaap, in een of meer aanvallen doodelijk. Van deze studiën dateert het wetenschappelijk onderzoek der hersenziekten (Wepfer).

Bloedstorting — cicatrisatie (Cruveilhier) aneurysmatische ontaarding der hersenslagaderen — capillair-haemorrhagie — verweeking — *hydrocephalus acutus infantum* — Goelis, Formey, Bennet — andere soorten door inanitie (M. Hall) hydrops cerebri, ook bij ouderen.

Kritisch overzigt der schrijvers: Wepfer's anatomisch en anthropologisch onderzoek. Daarvan is Rochoux, ofschoon hem prijzende, afgeweken, en niet vrij van groote vooringenomenheid met zijn werk. Rostan schijnt zich-zelven te wantrouwen, en Durand-Fardel is 't minst van allen onbevooroordeeld, zoowel wat zijne natie, als wat eigene inzigten betreft.

Tot dusverre hebben onze neurologische studiën ons onder de aandacht gebragt verschillende vormen van hersenstoornissen, met verschillende namen betiteld en onder verschillende rubrieken geënrégistreerd. Is 't niet mogelijk, bij dat verschil overeenkomsten te vinden, ze onder regel en orde te brengen, aldus synthesis uit analysis te scheppen, en algemeene pathologie te beoefenen? Wij willen het ondernemen. Parent-Duchatelet en Martinet onderscheiden in de *arachnitis* drie perioden: irritatie, reactie, collapsus. Vergelijken we daarmede, wat we op Bacchusfeesten, of orgiën zien gebeuren! Het gesprek wordt levendig (*loquebantur omnes*) er ontstaat gedruisch, gewoel, opgewondenheid (*fit rumor in casa*) daar vallen lijken (*ibant qui poterant, qui non potuere cadebant*). Somtijds zijn die perioden of gemaskeerd, of door groote afstanden gescheiden. Somtijds zijn ze onregelmatig, of wisselen beurtelings af. Somtijds blijft het bij het eerste, of tweede tijdperk. Somtijds is het laatste kritisch — febris crapularis, typhomanie, hysterische flaauwten, somnambulisme, magnétische slaap, epileptisch toeval, manie (Pinel).

Somtijds eindigt het proces met gedeeltelijke of geheele afsterving. Bij apoplexie: vertigo, zinsverbijstering, slaapzucht, verlamming: en na het bloed-exsudaat, reactie, koortsbeweging, ontsteking, cicatrisatie, gelijk in bloedige wonden; of verzwering, absces, emollitie, encephalomalacie. Bij hydrocephalus: ontsteking of irritatie, exsudaat (sereus, albumineus, fibreus, purulent) absorbtie of detritus — gestoord evenwigt; reflectie-stuipen, verlammingen. Hetzelfde is het geval bij hersenschudding, hersenbeleediging, hoofdwonden, wier gevaar ieder chirurg bekend is. Uit de verschijnselen kunt gij met hooge waarschijnlijkheid den gang van het ziekteproces nagaan en berekenen. (Afbeeldingen bij Cruveilhier).

Men heeft in den laatsten tijd twijfel geopperd aangaande de nuttigheid van bloedontlasting bij apoplectischen toestand. Zeker is het, dat ze noch overal, noch altijd te pas komt. Bij kinderen en oude lieden zijn dergelijke toestanden somtijds afhankelijk van inanitie, en vorderen opwekkende, versterkende middelen: somtijds daarentegen sterke purgantia, of vesicantia, setacea, fonticuli.

Laatstelijk moet ten opzigte van het nut van nervina bij de behandeling der neurosen in 't algemeen worden aangemerkt, dat het gebruik van die dusgenoemde zenuwmiddelen of nervina dikwijls alleenlijk strekt, om de eene neurose in de andere te doen overgaan, en dat zoolang op den algemeenen staat van den zenuwlijder geen acht geslagen wordt, de status nervosus blijft voortduren; in welke gevallen ik dien na een sterken koorts-aanval heb zien ophouden. Somtijds daarentegen waren *martialia*, of luchtverandering tot volkomen herstel noodzakelijk.

DE ZINTUIGEN.

De studie der ziekten en gebreken van het oog heeft verscheiden perioden doorloopen, en is den gang der wetenschap gevolgd. Eerst deel der chirurgie, is de ophthalmologie daarna met physiologie en pathologie verbonden, door anatomie opgehelderd, als deel der anatomische pathologie beoefend, en eindelijk, met histologie vereenigd, als wetenschappelijke kliniek behandeld, met hygieine in overeenstemming gebragt, zelfs op physiognomie en anthropologie toegepast.

De vorm en stand van den oogbol, wenkbraauwen en wimpers en oogleden, de glans van het oog en kleur en pupil, beweging en rust, en blik geven aan het geheele gelaat, en wel aan deszelfs uitdrukking een eigenaardig karakter, dat moeijelijk kan worden teruggegeven. In ziekte is die uitdrukking veranderd, gelijk ook in hevige aandoeningen, gemoedsbewegingen, hartstogten: terwijl het oog van den blinde, het oog van den stervende, het oog van den simpele of idioot zijn glans en leven verloren heeft.

Gemeenlijk beschouwt men het oog op zich-zelf. Voor anthropologisch onderzoek is het noodig en hoogstgewigtig, het in betrekking tot het gelaat en den ganschen mensch te beschouwen. Zoo de schilder tegelijk anatoom, physioloog, patholoog, psycholoog: in één woord zoo hij te gelijk medicus en philosoof was, zou hij in 't oog veel ontdekken, dat hem thans ontgaat: en waar is het, dat de physiognomist, dat de

criminalist, dat de patholoog dikwijls beter en zekerder getuigenis van het oog ontvangen, dan van stem en spraak, en houding; zelfs drijft een aangeboren instinct ieder mensch aan, als bij opregtheid of geveinsdheid, waarheid of leugen onderkennen wil, zijne aandacht meer op het oog, dan op den mond van den spreker te vestigen.

De schrandere CARUS onderscheidt gezigt- en gehoor-menschen. De studie van blinden en dooven biedt menig belangrijk punt van vergelijking aan. Niet minder groot is het vermogen der opvoeding op het gehoor- als op het gezigts-orgaan en de oefening vermag veel, ja veelmeer, dan men schijnt te vermoeden: hoewel de aanleg zoowel het schilders oog, als het muzikaal oor bepaalt: een aanleg, die ook na GALL's leerstellingen, of LAVATER's fragmenten, in haar physisch karakter onverklaard bleef.

Voor onderzoek is alléén het buiten-oor genaakbaar: het midden- en binnen-gedeelte van het gehoor-orgaan is er aan onttrokken. Dat het gehoor met hersenen, ruggemerg, en trophisch zenuwstelsel zamenhangt, leeren verscheiden ziekte-toestanden. Groot is de verscheidenheid bij kinderen, volwassenen, ouden; bij mannen en vrouwen; bij volkstammen; bij beschaafden en onbeschaafden; bij krankzinnigen en idioten. En het gehoor-orgaan is niet minder aan subjectieve gewaarwordingen onderworpen, dan het gezigts-orgaan. Hallucinaties treft men bij beiden aan, en zelfs dooven zijn er nog minder voor beveiligd, dan blinden.

Gehoor, stem en gezang vereenigen zich, gelijk gezigt, gelaat en gang en gebaren: en hoemeer de onderscheiden zintuigen in rapport zijn en accordéren, des te volkomener zullen verstand en gemoed zich in het gelaat uitdrukken en afbeelden: hetgeen bij den redenaar en schouwspeler medewerkt, om dat hoogste toppunt der kunst te doen bereiken, wat de bewondering wekt van toehoorders en toeschouwers, en zoover gaan kan, dat het in beiden door sympathie dezelfde gevoelens en aandoeningen te weeg brengt, die hem, die spreekt, bezielen: zoodat hij in staat is, de menigte naar zijnen wil te sturen en over de gemoederen te heerschen.

DE HUID.

Nadat vroeger de melaatschheid, daarna de syphilis in Europa verschenen was, zijn de huidziekten 'er meer algemeen geworden: hoewel ook onder de klassieke schrijvers hare vermelding niet ontbreekt. De eerste, althans de voornaamste, die na 't herstel der Hippocratische School in Frankrijk, over dit onderwerp schreef, was de geleerde LORRY, wiens boek, wat den vorm betreft, nog geheel en al aan de oude klassieke geneeskunde toebehoort. Minder klassiek, dan rijk en prachtig is het werk van LORRY's landgenoot ALIBERT, den vermaarden *chef de l'Hôpital St. Louis*. Naderhand zijn de klassificatie en het systeem gegrondvest door WILLAN en BATEMAN, met geleerde historische onderzoekingen opgehelderd door RAYER, en volgens de Natuur-historische School bewerkt door FUCHS; terwijl bij dat alles laatstelijk gevoegd is het anatomisch-histologisch onderzoek der huid en huidziekten, hetwelk nog steeds wordt voortgezet; waarbij de colonisatie der Engelschen in de keerkringslanden ruime gelegenheid verschaft heeft, om de ziekten der huid onder hare meest reusachtige gedaanten te leeren kennen en verschillende soorten onderling te vergelijken; zoodat deze studie van dermatologie in den striktsten zin des woords eene specialiteit-studie geworden is.

Onze klinische studiën vorderen, volgens de tot dusverre door ons aangenomene en opgevolgde méthode, dat wij met de huid-neurosen beginnen. Hysterie, hyperaesthesis der huid wordt bij LORRY met een merkwaardig voorbeeld opgehelderd. Het tegenovergesteld gebrek aan gevoel, anaesthesie, gaat vergezeld van paralytische toestanden, ook der zenuwcentra.

Op de neurosen volgen de phlogosen der huid en derzelver verschillend voorkomen, onder de gedaante van vlekken, puisten, blaren, schubben enz. Eindelijk ten laatste komen de morbi plastici der huid, of aangeboren, of verkregen — naevi — tubercula caet. Met betrekking tot de klassificatie dient te worden opgemerkt, dat de uiterlijke vorm en gedaante alléén

geen klinisch of praktisch systeem, dat bruikbaar is, verschaffen kan: zooals onder anderen de syphiliden bewijzen, die onder allerlei vormen van huidziekte voorkomen, schoon tot dezelfde cachexie behoorende.

Als men den militie-raad bijwoont, dan kan men zich verzekeren, hoe zelden ook onder den boerenstand eene zuivere huid is, en zal zich gemakkelijk verklaren, waarom bij gebrek aan huidcultuur dit zoo gewigtig orgaan zoo weinig organisch behoudt, noch voor zijne belangrijke verrigtingen geschikt blijft: waarom gastrische ongesteldheden zoo algemeen door atmospherische contactwerking worden opgewekt, en waarom, gelijk ik meer dan eens heb opgemerkt, een laauw bad beter werking doet, als 't door clysmata ondersteund wordt, dan dusgenaamde cathartica: waarom de zeebad-kuur voor zooveel menschen nuttig is; en waarom welligt onze meer gegoede patienten aan de badplaatsen, of door de koudwater-kuur van Priessnitz hunne verlamde, werklooze huid de verloren organisatie en functie terug moeten geven. Is niet bij velen onder alle standen morsigheid op eigen ligchaam grooter, dan op huisraad en kleederen, en zijn er niet, die met betrekking tot algemeen watercontact eene *peau vierge* hebben?

VEREENIGING VAN ZIEKE FUNCTIËN.

Niet genoeg is het, de zieke functiën afzonderlijk te behandelen, en te betrachten, wanneer men ze niet daarna in hare vereeniging beschouwd, gelijk zij in den staat van ziekte zich vertoonen. Dat die vereeniging van zieke functiën bepaalde regels en wetten volgt, is wel te denken; alhoewel weinig tot nog geschied is, om ons met die regels en wetten bekend te maken. De physiologie wordt gewoonlijk, als andere wetenschappen, of gedeelten van wetenschappen, dogmatisch en didactisch voorgedragen. Men stelt zich een *organisme modèle* voor: een norma, type, wat men uitlegt, als de kunstenaar zijn kunstgewrocht; niet bedenkende, dat zoodanig model, type, vorm in de natuur niet bestaat, en dat wij nog veel te weinig

met ons kunstig zamenstel bekend zijn, om de rol van uitleggers met glans te vervullen. Zou 't niet verkieslijker, niet natuurlijker, niet meer overeenkomstig de waarheid zijn, als wij de min of meer gebrekkige kopijën van dat verondersteld ideaal bestudeerden, en op die kopijën ons kunsttalent beproefden? Ik geloof, de kans zou grooter zijn, om de onderneming wel te doen gelukken: om met ons-zelven en onze arme, zwakke en zieke medeburgers en medeburgeressen nadere kennis te maken, en uit onze eigene onvolkomenheden en kwalen sympathie voor die onzer naasten te putten. Of heeft onder ons Dido's heerlijk gezegde zin en beteekenis verloren?

Non ignara mali, miseris succurrere disco.

Wij willen dan met verdubbelde inspanning ons toeleggen op de studie der ziekelijke rapporten van organen en functiën in betrekking tot individuëele verscheidenheid: waaruit vervolgens door inductie anthropologische typen zouden kunnen worden opgemaakt, die tot bouwstoffen konden verstrekken voor eene anthropologische nosologie.

Dat er in die organische combinatiën zekere functie-overeenkomsten bestaan, daaraan kan niet getwijfeld worden, wanneer men bedenkt, dat bij sommige familiën hoofdpijn, bij andere maagpijn, bij andere geneigdheid tot koortsbeweging, bij andere wederom ziekten der zintuigen, of hersenen: slapeloosheid, slaperigheid, hallucinaties, phantasiën: meer of min familiekwalen zijn, om van de erfelijke ziekten en gebreken, waarvan elk uwer zich voorbeelden in menigte herinneren zal, niet te spreken. Zoo kennelijk zijn dikwijls die anthropologische typen, dat de gewoonten en zeden van het physieke zoowel, als die van het moreele leven de banden zijn die familiën zamenstrengelen en familie-clubs onderhouden en van anderen afzonderen; ja somwijlen in eene vijandige houding tegenover elkander plaatsen: een feit, dat vele geheimen en raadsels der *commérage* ontsluijert; en bij huwelijksverbindtenissen voor de eendragt der echtgenooten en den vrede in huisgezinnen en familiën niet zonder beteekenis.

ZIEKEN-KARAKTERS.

De Natuur-historische School, aan wier hoofd een man stond, die als een andere PARACELSUS in Duitschland optrad, om de geneeskunde te hervormen, en even als deze door sommigen ten hemel toe verheven, door anderen tot in den afgrond verwezen, als een tooverbeeld verschenen en verdwenen is, de Natuur-historische School was 'er op uit, om ziektekarakters op te sporen, en daarop haar natuur-systeem te bouwen. Wij, mijne vrienden! uit de phantasiën-wereld tot de wezenlijkheid teruggevoerd, willen ons bevlijtigen geen ziekten- maar zieken-karakters uit te vorschen, en het werk der opvoeding en hervorming onzer geneeskunde voort te zetten.

Vroeger sprak ik van patienten-typen, een onderwerp naauw vermaagschapt met hetgeen wij nu behandelen. Volgens de functiën zouden wij digestie-zieken, respiratie-zieken, circulatie-zieken, generatie-zieken, innervatie-zieken kunnen onderscheiden. Echter dergelijke onderscheiding is geenszins voldoende: naardien iedere afwijking van functiën en organen meer anderen noodzakelijk veroorzaakt; gelijk de raderen eener machine ineengrijpen en op elkander werken. Zoo zal bijvoorb. de belemmerde hart-mechaniek belemmerde respiratie en innervatie te weeg brengen: en eene ziekelijke digestie weêrkeerig op het bloed- en zenuwleven terugwerken en het onderhoud der machine verhinderen: hetgeen wederom de spierbeweging en spierkracht verminderen moet; terwijl van den anderen kant verzuimde spierbeweging de digestie en nutritie benadeelen zal. 't Is van belang, den oorsprong der kwaal uit te vinden: en hier is het, dat karakter-studie ons te stade komt, studie namelijk van het physiek en moreel en intellectuëel karakter der patienten. Dat wij in die studie nog zoo weinig gevorderd zijn, is daaraan voornamelijk te wijten, dat wij niet genoeg letten op de gansche persoonlijkheid, dat wij het physiek karakter te veel afzonderen van het moreel en intellectuëel karakter; waardoor de eenheid verloren gaat en wij een onduidelijk inzigt ver-

krijgen in de zaak, die wij behandelen. Wanneer onze kinderen stout en ongemakkelijk en ongezegggelijk zijn, denken wij 't eerst aan ligchaams-ongesteldheid en wij raden zelden mis; waarom laten wij bij volwassenen dat denkbeeld zoo geheel varen? Is het niet, omdat wij wat al te veel rekenen op zekere subordinatie van het ligchaam aan de ziel: rekenen op de heerschappij van het verstand en op emancipatie of mondigheid van menschen, die de jaren der kindschheid en jeugd te boven zijn. Als deze hypothese gegrond was, ik geloof, onze faculteit zou spoedig zijn opgeruimd. Gebreken van den eersten aanleg, daarmede verbondene verkeerde hebbelijkheden en ingewortelde gewoonten, gemis aan contrôle der hersenen over zintuigen en spieren, onbeteugelde kracht der dierlijke instincten zijn zoovele bronnen van ziekte en dood. De overdreven voer- en vetmest-methode van vele ouders, die de mogelijkheid van groei berekenen naar de hoeveelheid van voedsel, heb ik doorgaans door klierziekte en scheurbuik zien opvolgen, wat noch aan de frischheid, noch aan de schoonheid van het kroost dier ouders bevorderlijk was. Is het darmkanaal hunner kinderen zwak, zoo zullen zij aan gastrische slijm- en wormziekten lijden: is het sterk, zoo zal volsappigheid en vetheid 't gevolg zijn, of niet zelden drift en hartstogt en vroegtijdig ontwaken der geslachtsverrigting, welke, niet bevredigd, zenuw- en hersen-gestel in de war zal brengen.

Het hoofdverschil tusschen menschen en menschen, vroeger reeds heb ik dit aangemerkt, wordt bepaald door de zenuwen en vooral door 't hersengestel. Irritabele hersenen bevorderen of vermenigvuldigen de gelegenheden tot ziek worden, verzwaren het herkennen en ontdekken der lijdende organen, en vertragen of hinderen de genezing: terwijl daarentegen torpide hersenen zoowel de voorbeschiktheid tot ziekte verminderen, als het ontdekken der kwaal gemakkelijker maken, en de genezing bespoedigen. Bij de hoogere en beschaafde klassen in 't bijzonder is de susceptibiliteit der hersenen veeltijds zoo groot, dat de dusgenoemde *status nervosus* zich bij iederen ziektetoestand voegt en het probleem der behandeling zoo ingewikkeld maakt, dat de knoop naauwelijks te ontwarren is. Het is geen ligte taak, zieken-karakters te studeren. Geene omstandigheid mag

verzuimd worden, geen noodzakelijk moment overgeslagen, zelfs het geringste niet vergeten. De analysis is veel ligter, dan de synthesis, en om gelukkig te combinéren, wordt veel talent, en niet minder oefening vereischt. Herinnert u slechts de uiteenloopende oordeelvellingen der menschen over het gedrag en karakter van anderen. Hoe weinigen zijn er, die ons, ik zal niet zeggen, billijk en toegevend, maar hoe weinigen zijn er, die ons juist en waar beoordeelen! Zijn het onze vijanden, zijn het onze vrienden? Minst zeker zij, die ons maar ten halve kennen. En om elkander te kennen, moet men elkander genegen zijn. Er is een soort van menschen, en niet gering in getal, die zich onophoudelijk beklagen, niet begrepen te worden; ook onder zieken treft men 'er menigeen, die ons zegt: gij begrijpt mijne ziekte niet. Bij dezen moet gij in de eerste plaats denken aan irritabele hersenen, en pogen uit te vorschen, welke voorstellingen zij-zelve zich maken van hunne ziekte. Want, alvorens die vraag beantwoord te hebben, zult gij buiten staat zijn, zoodanig zieken-karakter te diagnostiséren. Daarom is 't geraden, zijne klinische oefeningen met kinder-diagnose aan te vangen. Bij hen bestaat die ziekelijke susceptibiliteit der hersenen niet. Hunne organen zijn daarenboven nog meer frisch en nieuw en onbedorven: het geslachtsleven is nog niet ontwaakt: eene gunstige omstandigheid voor patient en doctor, die te gelijk de zaak vereenvoudigt: eindelijk heeft de genegenheid, die hunne kinderlijke teêrheid en weêrloosheid elk gevoelig wezen inboezemen, iets onbeschrijfelijk innemends en bekoorends. Beginnen wij met kinderkliniek, zoo moeten wij vooral geregelde aanteekeningen houden: een naauwkeurig dagboek of journaal van onze kleine patienten, die ons naderhand nog dikwijls van dienst kan zijn, bij de beoordeeling van latere ziektetoestanden. Op die wijze verkrijgt men een overzigt van de physieke historie zijner lijders, hetgeen hun ganschen levensloop omvat.

Er zijn ingebeelde, gewaande zieken, maar 'er zijn ook ingebeelde, gewaande gezonden; en, gelijk, volgens eene vroeger vermelde waarneming, wij menschen het karakteriserende van ons gelaat niet plegen te kennen, zoo kennen wij evenmin ons physiek karakter. Dikwijls heb ik zwakke, teêrgebouw-

de, ligt-raakbare zich-zelven hooren afschilderen als athleten: en stevige, goedgespierde menschen daarentegen zich hooren beklagen over zwakte en fijngevoeligheid van zenuwen; die zich evenwel meer in zekere schuwheid en schichtigheid en afkeer van het zien en helpen van lijdenden en stervenden, dan in medelijden, mededoogen en belangstellende hulpvaardigheid verraadde.

Men heeft geduldige en ongeduldige lijders, die doctor en omstanders veel moeite bezorgen en verdriet berokkenen, en van wien deze niet dan ondank te wachten hebben. Zoo heeft men zorgvuldige, naauwgezette opvolgers van den raad der geneesheeren, maar daarentegen ligtzinnige, achtelooze zieken, die hunne raadgevingen in den wind slaan. Men heeft opregte, ronde, openhartige patienten, die hunnen doctor getrouw en eerlijk opbiechten, wat zij misdreven, en geen hunner zonden achterhouden: maar gij hebt ook geveinsde, onopregte, achterhoudende zieken, die een geneesheer voorliegen en of stoutweg hunne schulden ontkennen, of ze kunstiglijk bedekken en ontveinzen. Tusschen deze beiden is een soort van grootsprekers, gascons, pogchers, die zich voor uitverkorenen in Gods schepping houden en meenen, dat hunne leeme hut een gesticht van arduin en op een steenrots gebouwd is en zich daarom allerlei excessen veroorloven, en allerlei buitensporigheden bedrijven. Zeker is het, dat er geen sterker vuurproef is voor het menschelijk karakter, dan ziekte, en dat van alle anthropologen de doctor de beste gelegenheid heeft, menschen in hunne ware gedaante te leeren kennen. Welverre evenwel, dat hem die kennis tot misanthroop maken zou, moet zij veeleer zijne sympathie met zijne arme, lijdende medemenschen opwekken, die hem zoo dikwijls herinneren aan de zwakheid en onvolkomenheid onzer menschelijke natuur. En wat zult gij dan wel denken van die *médecins commères*, die zich niet ontzien, de gebreken en zwakheden uit te kramen hunner arme lijders, of met Jezuitische geslepenheid het: verdeel en heersch ter bereiking hunner bedoelingen onvervaard en in de volle kracht zijner beteekenis in praktijk brengen? Is het dan te vergeefs, dat de beoefenaar der heilaanbrengende kunst, die geen huis dan met vromen zin mag binnentreden,

is het te vergeefs, dat hij onder eede zich verbonden heeft, omtrent alles, wat hij daar hoort en ziet, het diepste stilzwijgen te bewaren?

DOCTOREN-KARAKTERS.

Wat ééns MURATORI omtrent zijn vriend TORTI berigtte, dat hij beleed: dat er in onze kunst een element was van charlatanerie: dewijl zij ons dringt, hare onzekerheid en onmagt te verbergen en ons voor meer te doen doorgaan, dan wij zijn; datzelfde moet ieder eerlijk en rondborstig geneesheer hem toegeven. Maar niet zoo duidelijk ziet iedereen het in, welk een gevaar daarin voor ons karakter verborgen is. Hoorde ik niet reeds als student, mijne schalksche medestudenten in het vak elkander het: *mundus vult decipi* toeroepen, en zag ik het naderhand niet, hoe eenige collegas de stad in alle rigtingen, hetzij te voet, of per as doorkruisten, met veelbeteekenenden ernst societeiten en koffijhuizen bezochten, in fraaije deftige of dandy-achtige kleedij, met of zonder rotting, zich in 't publiek vertoonden, zich niet weêrhielden, in 't bijzijn van vrouwen hun huisraad latijn of grieksch uit te stallen, en vooral aan het bed der zieken, die fijne rimpels in hun gelaat en om den gesloten mond wisten te plooijen, die den diplomaat zoo eigendommelijk kenteekenen. Voegt zich bij de voorregten, die de natuur haren gunsteling geschonken heeft, het bezit eener fraaije, fijngevingerde, zacht bekleede, blanke hand, die met veel gratie over het gewelfd voorhoofd en de sierlijk-gebaarde, mannelijke kin, statiglijk ginds en derwaarts gestreken wordt: in 't bijzonder eene schoone, welluidende aangename stem, met de gaaf van over de ziekten min of meer verstaanbaar te phantaséren, zoo heeft die man eene goede kansrekening, om zijne carrière te maken. Echter heb ik er gekend onder onze kunstbroeders, die geen dezer voorregten bezaten: mannen met barre gezigten en barre stemmen en grove handen en voeten, andere met fausset-stemmetjes: van de grootte van Doctor SLOP tot die van Doctor SANGRADO en daarboven, die

geen reden hadden, zich over hunne praktijk te beklagen. Het moet dus iets anders zijn, dan schoonheid en bevalligheid, hetgeen den doctor aanbeveelt. En hier komt gij ons te hulp, weldadige sympathie, die echtgenooten bijeenbrengt, en patienten en doctors elkaêr doet vinden en aantrekken!

Dezelfde karakters, die wij onder patienten aantroffen, treffen wij ook aan onder de doctoren. Zijn er ingebeelde, gewaande zieken, ik durf niet zeggen, of er ingebeelde, gewaande doctoren zijn. Aan onze Akademiën althans wordt, zoover ik weet, de hand niet geligt met de examina. Zijn er zwakke en teedere gestellen, die de *mine* aannemen, als waren zij Herculessen in kracht: of er zoodanige onder onze faculteit zich bevinden, vriendenlief! aan u laat ik het over, of nu, of later, die vraag te beantwoorden. Zijn er zenuwachtige doctors, zonder sympathie of gevoel? Waarlijk, ik weet het niet: de zaak komt mij vreemd voor. Of er ongeduldige doctors zijn, durf ik niet betwijfelen; maar dit weet ik, dat het geduld van ons allen genoeg wordt op de proef gesteld. Zorgvuldige, en achtelooze, ja die zijn er ook onder ons; maar de zorgvuldigheid kan zoo ligt tot het overdrevene keutelachtige vervallen, en de achteloosheid is niet altijd en overal onverschoonbaar. Geveinsden, onopregten hebt gij onder ons, ook pogchers en intriguanten.

„«*Ubi rerum testimonia adsunt, non opus est verbis.*""

Maar toch, dit moet ik tot eere der menschheid en tot eere van ons vak zeggen, dat hij, die regt door zee gaat, op den duur het, om een zeemans-term te gebruiken, van den knoopendraaijer winnen zal. En, als ik nu, na die opregte belijdenis onzer verkeerdheden, de stelling voordraag: dat er geen ambt of betrekking is, meer geschikt, om het menschelijk karakter te vormen, te ontwikkelen, te volmaken, dan zult gij, vertrouw ik, mij wel eenige oogenblikken willen toestaan, om die stelling, zoo niet *syllogistice*, dan toch *evidenter et perspicue* te verdedigen.

Is 'er wel eene soort van menschen, die meer aan spot en verguizing van dichters en redenaars en wijsgeeren zijn blootgesteld, dan wij: en toch hoeveel valt er voor ons niet te leeren en te zwoegen en te bekostigen en op te offeren, alvorens wij

in onze carrière kunnen optreden? Ja zelfs daarna, houdt het studéren en hoofdbreken wel ooit op? »»ROUSSEAU *me dit un jour*, dus meldt ons BERNARDIN DE SAINT PIERRE in zijne *Etudes de la nature: si je faisois une nouvelle édition de mes ouvrages, j'adoucirois ce que j'ai écrit sur les médecins. Il n'y a pas d'état qui demande autant d'études que le leur; par tout pays ce sont les hommes les plus véritablement savans.*"" En nu, waartoe dient al die geleerdheid? Spreekt niet de slimme duivel bij GOETHE, in zijn *Faust*, dit vonnis over onze kunst uit?

»»Der Geist der Medicin ist leicht zu fassen,
Ihr durchstudirt die gross' und kleine Welt,
Um es am Ende gehn zu lassen,
Wie 's Gott gefällt!""

Waarlijk, verdient MEPHISTOPHELES niet een plaats onder de Profeten? En wat nu de uitkomst betreft, kunnen wij het den Prediker niet nazeggen: »'t Is alles ijdelheid!"

Het: *Gloria est umbra virtutis*, het: *Dat* GALENUS *opes*, wordt het, ik zeg niet doorgaans, maar wordt het zelfs bij uitzondering aan ons bevestigd? Rijkdom en eer zijn voor den medicus niet weggelegd en het is al veel, als hij tot aan den avond van zijn moeitevol leven zijn stand in de maatschappij bewaren kan. Maar, lieve vrienden! daartoe zijn wij ook eigenlijk niet in de wereld, om rijk te worden, of grooten naam te maken: het is wel, zoo wij de wereld, die wij zonder onze voorkennis of keus, hoe dan ook, zijn binnengekomen, met fatsoen weder kunnen verlaten. Ik heb dikwijls oude medici beklaagd, die van hunne patienten verlaten, hun emiritaat kregen, zonder het verlangd te hebben. En toch, bij dat alles, als ik weder beginnen moest, geen ander vak zou ik kiezen. Ik spreek niet van de professorale toga: die wordt ons niet toegeworpen, en men doet verstandig er niet op te rekenen; van de praktijk spreek ik, van de menigvuldige gelegenheid, om met menschen in aanraking te komen; van de gelegenheid tot sympathie, van onze heerlijke, onuitputtelijk rijke anthropologische studiën, van de ruimte en breedte en hoogte en diepte onzer theorie, van den omvang der kunst, van de hoogte der wetenschap, van de diepte van het menschelijk gevoel: hoogten en diepten noch

te meten, noch te peilen: ik spreek van dien tragischen wellust, van dat oneindig grooter genot der Christelijke liefde, van al die kleine oplettendheden, waarmede de deelnemende en belangstellende geneesheer zijne patienten helpen en opbeuren kan en die gevoelende, liefhebbende wezens (in welke standen ontmoet men ze niet!) dikwijls met zooveel fijnheid en teederheid weten te erkennen en weder te geven. Voorheen sprak ik (gij zult het u wel kunnen te binnen brengen) ik sprak u vroeger van die maatschappelijke kwelgeesten, die als andere Magendies anatomische proeven nemen op de zenuwen hunner naasten. Welnu, zoo zijn er andere proeven te nemen, proeven op de echo, op den weêrklank der gevoelige snaren onzer waarde, onzer dierbare lijders en lijderessen. Konden wij die fijne snaren doen trillen, zoodat zij met ons accordeerden: patienten en naastbestaanden en oppassers en vrienden, gelooft gij niet, dat daaruit accoorden zouden te halen zijn, schooner dan ooit gehoord wierden? Ja waarlijk, mijne vrienden! Liefde is Magt. Zij is het niet minder, neen meer nog is zij het, dan kennis: en waar beide die magten zich vereenigen, zich vereenigen in den geneesheer, daar is hij in staat, met zijn talent te woekeren en wonderen te doen met zijne kunst.

Moet het daarom den Christendoctor niet in heilig vuur van geestdrift ontvlammen, als hij overdenkt, hoe de gave der gezondmaking onder de Christelijke gaven geteld en door Christus zelven en zijne Apostelen geheiligd is!

Waar patienten en doctor Christenen zijn, daar behoeven wij het vermogen der kunst niet in twijfel te trekken: en niet te vergeefs heeft de ruwe en phantastische, maar voor het Christendom in ijver blakende Paracelsus, de Hervormer, Geneeskunde en Christendom door éénen gemeenschappelijken band aan elkander verbonden. Het zal overtollig zijn, hier meer bij te voegen. Zoo gij, wat ik in het historisch gedeelte van ons anthropologisch onderzoek deswegens ter nederstelde, wilt naslaan (gij vindt het bladz. 56.) zoo zult gij zien, hoe niet alléén Paracelsus, maar ook de meer beschaafde edelman Frans van Helmont zijn geloof met zijne wetenschap of studie vereenigd heeft.

INVALIDEN.

Patient en doctor, hoe naauwer kennis zij maken, des te onzekerder is het, of zij op den duur wél zamen zullen blijven. Er zal, vrees ik, er zal, vroeger of later, een tijd komen, dat de patient over den doctor ontevreden zal zijn, of de doctor over den patient, of liever: want dit is het gewoon geval, beiden over elkander.

Eene ziekte, die niet spoedig geneest, of door den doctor miskend wordt, eene voorspelling, die niet uitkomt, geneesmiddelen, die eene verkeerde werking doen, eenige verzuimde bezoeken, of te lang volgehoudene dagelijksche, of althans te dikwijls herhaalde visiten, overgebragte, niet zelden in graad of aard veranderde, uitspraken, en vooral de jaarlijksche declaratie: en aan den kant van den doctor onbeleefde, onbescheidene behandeling, gebrek aan gehoorzaamheid, diëetzonden, geene, of karige belooning, inroepen van consulten, raadplegen met anderen, en wat niet al meerdere ware, of gewaande verongelijkingen en miskenningen, storen de goede verstandhouding, en breken de kuur tijdig, ontijdig af. Niet zelden gebeurt het, dat op die wijze het ziektegeval zoo ingewikkeld wordt, dat er een Oedipus zou moeten verschijnen, om het duister raadsel op te lossen. Maar vooral brengt het eeuwig eenerlei van een klagenden patient en een niet helpenden doctor dat te weeg, wat men verveling, *ennui*, *langeweile* noemt: de patient verveelt den doctor en de doctor verveelt den patient; en wat anders schiet er nu over, dan wanneer de patient bemiddeld is, hem verandering van klimaat, het reizen, de land- of zeelucht, of de eene of andere badplaats aan te raden. Zoo stroomen en stomen 's jaarlijks uit alle hoeken van Europa scharen invaliden naar buiten, naar hooger of warmer streken, naar bronnen en baden, om tegen den winter genezen, half genezen, niet genezen terug te keeren. Het geloof der arme zieken, eerst op den doctor en zijne recepten gevestigd, begeeft zich nu met hen op reis, en bouwt kasteelen, en droomt droomen, en verlaat levenslustig de muffe stadspoorten.

Het: komt en ziet, is 't niet dikwijls meer: komt en hoort; of: komt en leest? Het lezen van al die boeken over baden en badplaatsen successievelijk uitgegeven: van de *Spadacrene* van Henri de Heers, of wilt gij later beginnen, van Marcard's *Beschreibung von Pyrmont*, tot op de lijvige werken van Osann en Vetter, of Dr. Granville's *Spa's of Germany*, vereenigd met de schriften van Baldou, Bigel, Munde, Heidenhain, Ehrenberg, Johnson's *Change of air, or the pursuit of Health* en Clark's *Sanative influence of Climate;* alle bijdragen tot de kennis van die groote gezondheidsjagt, zijn zeker voor den anthropoloog niet minder leerzaam en rijk, dan voor patient en medicus. De eerste, naar gelang hij meer achter de schermen kijken mag, ziet grooter mystificatie: en durft naauwelijks van de statistiek te hopen, officieel berigt aangaande de resultaten dezer *ambulances* te ontvangen. Want als Dr. Granville ons meldt, dat aan zekere badplaatsen de dienstboden medegerekend worden onder de badgasten, om het cijfer te vergrooten, als Ehrenberg ons Graefenberg's geheimen ontsluijert, dan kunnen wij de caustiek van den eersten, en het gekwetst eergevoel van den laatsten niet miskennen, maar vragen, wat de reden zijn mag, dat de stroom nu deze, dan gene rigting volgt; alsof er de mode over heen dreef en zweefde; terwijl Graefenberg en Boppard laatstelijk dien stroom schijnen te hebben afgeleid.

De badlitteratuur is een *mer à boire*; maar wat de studie niet minder verzwaart, is de kritiek die er toe gevorderd wordt, en die een ruim en wijd veld opent voor den onderzoeker. De badplaatsen zijn daarenboven niet enkeld *Maisons de santé champêtres* of Buiten-Hospitalen, het zijn ook reünie-plaatsen der groote wereld, plaatsen van amusement, zelfs speelbanken. Hoe zich dat alles vereenigen laat, hoe de belangen der patienten overeen zijn te brengen met de belangen en begeerten der vreemden, hoe deze van 't bezoeken van hospitalen of gezondheidsbronnen een pleizierpartij kunnen maken, laat zich uit de tegenstrijdigheid en ongelijkheid onzer menschelijke natuur verklaren: eene natuur, die groot behagen schept in contrasten, en niets meer haat, dan eentoonigheid. En zou dit ook de reden niet zijn van het aanlokkende en verleidelijke van drank en hazardspel: van drank- en speelroes voor ledige en luije zielen?

Badkuren zijn nog niet gebragt onder de contrôle der wetenschap: zelfs de eerste stoffen ontbreken nog, om ze kritisch te ziften en te zuiveren. Zouden, vragen wij, de badplaatsen niet beter en zekerder resultaten kunnen geven: en Rome en Napels en Nice en Madeira met zijne oranjeboomen, dan zij tot heden toe hebben opgeleverd? Wie zal het ontkennen, die weet, hoevelen daar henen gezonden worden met verkeerde of halve informatiën, hoe gering het getal baddoctoren is, dat aan kunde, belangeloosheid en waarheidsliefde en Christelijke chariteit paart: en vooral, hoe gering het getal is van patienten, genegen en krachtig genoeg, om voor gezondheid lusten en begeerten op te offeren. Invaliden, hoevelen zijn zulks niet, buiten staat tot de dienst, omdat zij zich niet krachtig genoeg geoefend hebben, noch versterkt, noch aangegrepen: en wat het ligchaam aangaat, hoe weinigen, die er zich op beroemen kunnen, alle hunne leden en functiën onderhouden, en hun geheele ligchaam geconserveerd, bewaard, ontzien te hebben! Invaliden zijn niet enkeld de zwakken en gebrekkigen, het zijn ook jongeren, die zich er niet op hebben toegelegd, om in alle opzigten en in den ruimsten zin des woords *viabel* te zijn. Zoo onze patienten, gelijk de recruten en remplaçanten, geinspecteerd en geëxamineerd moesten worden, hoe gering zou 't aantal zijn van hen, die volkomen goedgekeurd en voor de levensdienst geschikt konden worden verklaard! Bij enkelden slechts is de huid zuiver en gezond. Het spiergestel is slechts zelden goed en geregeld ontwikkeld. Zelden zijn zintuigen en hersenen in harmonie met de overige deelen. Bij de hoogere klassen zijn de zenuwen overwegend, bij de lagere beenderen en spieren: en wel die beenderen en spieren, die door ieders handwerk en bedrijf boven andere deelen worden ingespannen. De meeste menschen genieten slechts eene relatieve, eene hoogstbetrekkelijke en gebrekkige en onvolmaakte gezondheid. Verwaarloosde huidcultuur, onderdrukte spieroefening, overlading van maag en darmen, slechte ademhaling, misbruik der geslachts-organen: zijn zoovele oorzaken van ziekelijkheid.

Gelijk onzindelijkheid oorzaak is van huidziekten, zoo is onzuivere lucht oorzaak van longziekten, en onkuischheid oorzaak van ziekten van het stelsel der geslachts- en urien-werktuigen.

Zoo zijn huid en slijmheid niet zelden te gelijk ziek, en het bloed onfrisch, en de zenuwen krachteloos. Individuëele of, zoo gij wilt, persoonlijke diagnose vereischt, dat wij de geheele machine examinéren, om aldus een volkomen begrip te hebben van den staat der gezondheid van het gansche organisme. Zijn huid en slijmhuid de *atria morborum*, zoo kan het ons niet bevreemden, dat het organisme gewoonlijk op meer dan een punt ziek is, of ten minste beginselen van ziekte heeft. In kinderen zijn huid en darmhuid dikwijls onzuiver: en reeds dan, of later wordt de longenhuid door gebrek aan zuiveren dampkring, door huis- en kamerlucht ontreinigd, vooral des nachts, wanneer de slaapvertrekken, waarin wij genoegzaam een derde van ons leven doorbrengen en ademen, niet behoorlijk gelucht en gereinigd zijn. In de jongelingschap of manbaarheid komt daar verontreiniging bij van de slijmhuid der genitalia: en zoo is er niet één, maar zoo zijn er meerdere, zoo zijn er vele *points de départ* van ziekteprocessen. De gewoonlijk eenzijdige diagnose is oorzaak, dat wij die ziekte-processen miskennen, en bij dyspepsie bijvoorb. alleen op maag en darmhuid letten, bij phthisis op longenhuid, bij syphilis op de slijmhuid der urethra: terwijl doorgaans meerdere, en niet zelden alle slijmhuiden, met de buitenhuid vereenigd, ziek zijn. Weinig autheurs zijn er, die, gelijk William Stokes en James Clark, daarop letten, en om diezelfde redenen zij er weinigen, die met den staat der invalide organismen volkomen bekend zijn, wier behandeling hun wordt toebetrouwd. Indien men hierop doordenkt, zou men dan niet moeten veronderstellen, dat het getal invaliden oneindig grooter is, dan gemeenlijk vermoed wordt, en dat de doctoren geen regt hebben, zich van hunne patienten af te zonderen, of voor volmaakt gezond en krachtig te verklaren?

Integer vitae scelerisque purus —
— hic murus aheneus esto!
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

STERVENDEN.

't Is een gebruik aan het sterfbed niet den geneesheer, maar

den geestelijke te roepen. Waar de kunst het geding verliest, en beschaamd afdruipt, daar treedt de Godsdienst in hare regten. Of de laatste redden zal, de uitkomst moet het leeren. Doch gij, mijne vrienden! verlaat uwe stervende patienten niet! Zoolang het doodvonnis niet voltrokken is, behooren zij u toe. Gij hebt regten op hen, die gij u voor niets ter wereld moogt laten ontnemen. Aan het sterfbed, onbegrijpelijk veel kunt gij er leeren, maar ook veel kunt gij er doen.

Voor omtrent 60 jaren: het was den 8 Februarij 1794, vierde onze Akademie haar *dies natalis.* De toenmalige Rector Paradijs, het sieraad onzer faculteit, hield eene redevoering over de Euthanasie. Kort na den koningsmoord in Frankrijk had hij zijn post aanvaard: de revolutiegeest had ook ons vaderland aangetast. Wat is natuurlijker, dan dat in tijden, als die van het schrikbewind, de herinnering aan dood en opstanding zich verlevendigt, dat de vermoeide geest uitziet naar rust, die het afmattend levenswerk vervangen zal. Bij Paradijs werkten nog andere oorzaken mede. Nog waren de wonden niet geheeld, hem door 't verlies eener beminde gade en eens dierbaren ambtgenoots geslagen. Beiden had hij zien sterven: en wat dat beteekent, kunnen alléén zij gevoelen, die aan het sterfbed stonden van hen, die zij innig liefhadden en vereerden. Voor beiden was de dood een strijd geweest. Hij had zijne Eliza onder vreesselijke stuiptrekkingen en ijlhoofdigheid dien laatsten strijd zien strijden, hij had zijnen Schultens in de laatste dagen zijner borstkwaal onbeschrijfelijken angst en pijn zien uitstaan; is 't wonder, dat hij van zijne kunst hulp vroeg, om die laatste oogenblikken zijner dierbaren te verligten; is 't wonder, dat zijn geest nog vervuld met die herinneringen, hem het onderwerp deed vinden zijner rede, die gelijk zij uit het hart was voortgevloeid, zoo ook tot het hart der Akademieburgers sprak en overal weêrklank wekte?

Hoe moest niet reeds de aanhef dier welsprekende redevoering de hoorders treffen. Die gedachte aan den tijd, aan Vorst en Vaderland, aan dat rampzalige Frankrijk, aan eigen ramp, aan het stervensuur, aan de pligten van den geneesheer, zelfs in die gewigtige oogenblikken: die voorstelling van een heerlijker ligchaam: en daarbij die achting voor zijnen stand, die dan het

edelst zich vertoont, als zij de laatste sacramenten aan den stervenden broeder toedient. »» Ach! hoe wenschte ik, roept eindelijk de Christelijke Redenaar uit, hoe wenschte ik, dat zij, die nog de laatste hulp der kunst bewijzen kunnen, niet als 't plag, de sterfbedden verlieten! Hoe wenschte ik, dat de geneesheer hier altijd het karakter van een cordaat, braaf en niet met woord, maar met de daad meêdoogend man vertoonde! Groot moge de zelfvoldoening zijn, als hij onder dankbetuigingen van naastbestaanden en vrienden en eigen zelfvoldoening den triomf zijner kunst mag vieren. Maar als de geneesheer, nadat alle middelen tot redding zijn uitgeput, nog met dezelfde teedere zorg blijft waken voor zijne stervende lijders, als hij elk ontijdig dienstbetoon of vermoeijend hulpbewijs met ongeschokt gemoed afweert, in God den eenigen getuige zijner gedachten en daden berustende: voorzeker, zoo besluit hij: dat is een schouwspel de Hemellingen niet onwaardig""! En dan die peroratie, waarbij hij, na zijne kweekelingen aan het bed der stervenden geroepen te hebben, zijnen God bid, het onder den bijl der guillotine wegstervend menschelijk gevoel wederom op te wekken: wanneer hij voor zich en die hem hoorden, den zegen afsmeekt, om als éénmaal de laatste dag gekomen zal zijn, (die gewenschte dag, die hem aan zijne dierbaren terug zal geven!) van het leven verzadigd, zacht in te sluimeren onder den handdruk der geliefden en het ruischen der hymne: Nu laat gij Heer uw dienstknecht gaan in vrede! — Doch ik wil niet verder over die treffende rede uitweiden. — Gij moet haar zelven lezen: zij zal u kunnen voorbereiden tot naauwgezette vervulling van dien laatsten, maar heiligsten pligt jegens onze stervende lijders, die ons het jongst vaarwel schijnen toe te roepen.

RECONVALESCENTEN.

Blijft de zorg voor stervenden den geneesheer aanbevolen, niet minder blijft het de zorg voor herstellenden, die te dikwijls zich aan die zorg onttrekken. Bezat men statisticke opgaven

van recidiven, men zou, ik ben er zeker van, men zou verbaasd staan over het cijfer, en zeker niet minder over het aantal van hen, die deze zorgeloosheid met den dood moesten bekoopen. Indien men echter de zaak naauwkeurig onderzocht, men zou buiten twijfel in mijne overtuiging deelen, dat verre de grootste menigte dezer zoogenoemde reconvalescenten, geen herstellenden, maar nog altijd zieken of ziekelijken waren, wel schijnbaar verbeterd, doch wezenlijk nog steeds lijdende aan ziekte-processen, of ziekte-toestanden, noch volkomen afgeloopen, noch volkomen geheeld of genezen. Onze dusgenoemde kuren zijn niet zelden meer schitterend, dan beslissend en de kwalijk onderdrukte ziekte verheft zich of spoedig, of langzaam tot het vroeger standpunt. Hierbij komt de ongunstige nawerking van gebezigde genees- of hulpmiddelen, van overdreven bloedontlastingen, van purgatiën, van kwik- of kina- of opiumkuren, of *nitras argenti*, *arsenicum*, *jodium* en dergelijke. Want zoolang het vooroordeel bij leeken en ingewijden voortduurt, dat ziekten door kunst moeten genezen, dat kunst, dat medicamenten vooral, niet bij- maar hoofdzaak zijn: in 't kort, dat uit de Apotheek de tafel voor de zieken moet worden toebereid en aangerigt, zoolang zullen de dirigérende chefs geen reden hebben, om zich op den welstand hunner militérende troepen te beroemen. Als éénmaal de grondstelling algemeen erkend en gevolgd zal worden, dat medicamenten de uitzondering, diëet de regel bij de behandeling van zieken is, zal ook de geneeskunst zich den eerenaam van heilaanbrengende kunst, of gelijk de Ouden haar noemden, den eeretitel van *ars salutifera* met regt mogen toeëigenen.

Doch, wanneer ik klaag over wederinstorten van reconvalescenten, over ongunstige resultaten, over een nadeelig saldo, dan mag ik niet alleen onze kunst en kunstbroeders, dan moet ik bovenal de patienten zelven beschuldigen. Wierden de wondergenezingen in den Bijbel bezegeld door de vermaning van den Heiligen Weldoener: Gaat henen en zondigt niet meer; wij weten niet, of die vermaning door alle beweldadigden is ter harte genomen. Dit alleen weten wij, dat onze patienten ze veelal in den wind slaan: ja dat dikwijls de genezing het middel moet zijn, om den delinquent in staat te stellen, zijn vorig leven op nieuw te beginnen en het: *Medice vivere, misere vivere*

in 't hart en op de lippen te nemen. Zouden uit dien hoek niet de scherpste pijlen der satyre op ons geschoten worden? Onze ergste vijanden (en gaat het ook zoo niet in de zamenleving?) zijn zij, die zich 't meest aan ons en aan onze kunst bezondigden of vergrepen.

Monstert nogmaals onze armee, wandelt langs de gelederen, laat ze voor u heen defiléren en deelt ridderkruisen uit aan de manschappen, die zich door hunne subordinatie en bekwaamheid in de dienst onderscheidden: gelooft mij, gij zult niet veel hebben af te geven of uit te reiken!

In hospitalen is de *surveillance* wel gemakkelijker, doch altijd nog hoogst-bezwaarlijk: en een groot gebrek is aldaar, het gemis aan geschikte zalen voor reconvalescenten, waardoor deze menigwerf te vroeg het huis verlaten, om naar hun gezin of werk terug te keeren, en zich op nieuw aan aanvallen der geleden kwaal bloot te stellen, of hunne slechts ten halve herstelde gezondheid en krachten andermaal te verliezen.

WEDERGEBOORTE. — LEVENSVERNIEUWING.

Wat wij in Christelijken zin door deze uitdrukkingen te verstaan hebben, leert ons Nikodemus gesprek met Jezus bij dat nachtelijk bezoek, vermeld in Johannes Evangelie. De diepe zin moest vooral onze naburen treffen, en de ongeloovigen onder hen tot eene *mauvaise plaisanterie* aandrijven: ofschoon de bescheiden waarheidsminnaar zich aan het zinnebeeld niet zal ergeren; en wel 't minst hij, die uit den geest geboren is. Zedelijke, redelijke, of zoo gij wilt, wetenschappelijke wedergeboorte en levensvernieuwing, bekeering tot waarheid, voor ons allen is zij behoefte, en voorwaarde, om tot die vrijheid, tot die zelfstandigheid, tot die volkomenheid te naderen, waarheen de uitverkorenen van ons geslacht onophoudelijk streven: tot die herschepping, die het menschdom in zijn verloren rang en staat en heerschappij herstellen moet. Hervorming, is zij het niet, waar velen smachtend naar uitzien? Verlossing, is zij het niet, die velen vurig verlangen? Echter bedriegen wij ons niet: geen

andere MESSIAS zal opstaan, om ons te verlossen; noch een tweede LUTHER zal verschijnen, om ons te hervormen. Het koningrijk der hemelen is niet buiten, maar binnen in ons: en uit ons moet het voortkomen en door ons moet het bestaan en gevestigd worden.

Hoort wat RUD. VIRCHOW omtrent onze geneeskunde verklaarde: „„*Soll die Medicin daher ihre grosse Aufgabe wirklich erfüllen, so muss sie in das grosse politische und sociale Leben eingreifen, sie muss die Hemmnisse angeben, welche der normalen Erfüllung der Lebensvorgänge im Wege stehen, und ihre Beseitigung erwirken. Sollte es jemals dahin kommen, so wird die Medicin, was sie auch sein muss, ein Gemeingut Aller sein, sie wird aufhören Medicin zu sein und sie wird ganz aufgehen in das allgemeine, dann einheitlich gestaltete Wissen, das mit dem Können identisch ist. Dann wird es thatsächlich und offenbar wirden, was* BACO *sagt: Quod in contemplatione instar causae est, id in operatione instar regulae est.*""

De oude geneeskunde is met pathologische anatomie geëindigd. Dit was, mag ik het uitspreken? dit was haar uitvaart (1). Die, als ik, met haar is grijs geworden en de schrale oogst van het *recipe* heeft leeren kennen, hij ziet met opgerigten hoofde naar eene andere, naar eene betere geneeskunde uit, naar eene kunst en wetenschap der gezondheid, die onze zieke leden en onze zieke maatschappij een nieuw leven en nieuwe krachten zal inblazen. Wachten wij ze niet van buiten, die levensvernieuwing, mijne vrienden! Haar kiem is in ons en uit ons moet zij opluiken en groeijen en wortelen. In de aarde moet zij hare wortels schieten, maar bloem en kruin moet naar den hemel zich opheffen. Vraagt gij, vanwaar de kracht moet komen, die ons in die zelfontwikkeling behulpzaam moet zijn, ik wijs u op dat Evangelie, hetwelk niet door theorie, maar door praktijk in zijne onschatbare waarde voor menschelijk en maatschappelijk geluk gekend kan worden. De tijd moet ko-

(1) De pathologische anatomie is tot iets anders bestemd, dan om dienares der geneeskunde te zijn, en is van haar onafhankelijk: gelijk de laatste in onze dagen gedreven is, moest *en dernière analyse* haar slotsom, haar laatste term anatomie wezen.

men, dat onze hospitalen zullen worden opgeruimd, en dat Esculaap uit zijne heiligdommen verdwijnen en zijne dochter Hygeia alleen zal overblijven, aan wie een gelukkig en herboren menschdom zijne dankoffers brengen zal. Mij dunkt, ik zie u meesmuilen en hoofdschudden en schouderophalen. Maar vóór gij het boek sluit, vergunt mij nog eenige oogenblikken, om mijnen Germaanschen Ambtgenoot, die mij zoo poëtisch of profetisch gestemd had, en zijne stelling, in onze dagelijksche proza-taal te verdedigen.

In 1849: dus een jaar na den laatsten revolutie-strijd, verscheen van Rudolph Virchow een klein geschrift, getiteld: *Die Einheitsbestrebungen in der Wissenschaftlichen Medicin*, opgedragen *an Herrn* Carl Meyer, *Vorsitzendem der Gesellschaft für Geburtshülfe zu Berlin, zum* 18 *September* 1849. Op het punt een ruimen werkkring te verlaten, zond hij het als een afscheidsgroet aan hen, die hem dierbaar geworden waren, en als een bewijs aan vriend en vijand, dat hij zich zijner roeping bewust, noch door anatomische, microscopische, pathologische studiën, noch in zijn politiek leven, te midden der menigvuldigheid van het individuëele, het streven naar hoogere beginselen van eenheid vergeten had en, bij dwalingen in het bijzondere, die hij wenscht in te zien en te verbeteren, de overtuiging had behouden, van 'er nooit toe te zullen komen, om de stelling der eenheid van het menschelijk wezen met hare noodzakelijke gevolgtrekkingen te verloochenen. Virchow's erkende verdiensten in de specialiteit-studiën onzer dagen zetten aan zijn getuigenis eene bijzondere waarde bij: en mogten zijne politieke gevoelens niet zonder invloed geweest zijn op zijne wetenschappelijke geloofsbelijdenis, ik verheug mij, hem op hetzelfde terrein te ontmoeten, waar ik door de studie van het praktisch Christendom gebragt ben. Maar ik wensch hem verder in den loop zijner denkbeelden te volgen. Begrijpen, dus redeneert hij, kan de mensch niets buiten zich-zelven. Wat daar buiten is, het transscendente namelijk, poogt hij te bereiken of door geloof, dat daar begint, waar het weten ophoudt, of door analogie, die zich het Goddelijk Wezen naar menschelijke bevatting voorstelt. De wetenschap vindt hare bevrediging in anthropologie. Het leven bestaat in eene eigenaardige, bijzondere beweging, wier oorsprong

onbekend is. In de geneeskunde zijn kunst en wetenschap nog altijd gescheiden: haar hoofddoel moet zijn, te weten, welke veranderingen het ligchaam ondergaat bij verandering van de voorwaarden des levens. Ziekte is eene veranderde rigting der levensbeweging: het plaatselijk ziek-zijn is stoornis der normale voedings-processen. Volksziekten zijn het gevolg of van veranderde natuurtoestanden, of van veranderde levenswijs.

En nu komt Virchow tot het eindresultaat, waarbij hij aan de geneeskunde de grootsche taak opdraagt, om het maatschappelijk leven zoo te verbeteren, dat zij de hindernissen, die de geregelde vervulling der levens-processen en levens-verrigtingen in den weg staan, leert opheffen en aldus een eigendom wordt van het algemeen. Zoo voert ons Virchow's redenering en ons anthropologisch onderzoek naar het maatschappelijk leven, waarop wij reeds voorlang het oog gevestigd hielden, en waarop thans aller aandacht gerigt is. En gij, mijne vrienden! doorwandelt in dien geest andermaal de baan, die wij in onze anthropologische studiën hebben afgelegd, en gij zult zien, hoe wij als van zelf tot die uitkomst geleid zijn. Maar, zult gij waarschijnlijk vragen, hoe, door welke middelen, en op welke wijze zullen wij die bestemming bereiken? Laat er ons een oogenblik bij stilstaan.

Wie toch zou in de menschelijke ziel die grondbegrippen van volkomenheid hebben neërgelegd, waarop het wezenlijk bestaande eene parodie is? Wie schiep ons die jeugdige droomen en droombeelden, die illusies, die ons zoo wreed ontrukt worden? Was die poëzij geen profetie der toekomst? Kon uit haar nooit philosophie voortkomen? Van waar dan die beelden van een gouden eeuw, van een paradijs-staat, die wij niet hier of daar, maar die wij overal, die wij bij alle volken en volkstammen terugvinden? Heeft niet Plato daaruit zijne Republiek ontleend, en lezen wij niet omtrent die eerste Christengemeente te Jeruzalem: »»En der menigte van degenen die geloofden, was één hart en ééne ziel, en niemand zeide, dat iets van 't geen hij had, het zijne was, maar alle dingen waren hun allen gemeen."" Wie gaf u, o schrijver! dat beeld van eene maatschappij, gelijk wij haar nu niet meer vinden? Was het niet, alsof het menschdom, het herboren, het vernieuwde menschdom zich

in het pas beleden Christendom gelukzalig gevoelde? Later is die liefde bekoeld; maar de herinnering is bewaard gebleven. Spreekt mij niet van jeugdige illusies. Éénmaal zijn zij verwezenlijkt: 't is waar in een kleinen kring; maar die kring moest de kern vertoonen der Christelijke Maatschappij.

Is 't niet treffend, dat in een tijd, waarin geldgierigheid, die wortel van alle kwaad, zooveel gemoederen vervult, waarin de Mammon met gebogen rug geëerd wordt, dat in zulk een tijd het goud tot walgings toe uit den schoot der aarde opborrelt, als moest de onverzadelijke gouddorst en goudhonger door goudeten en gouddrinken verzadigd worden? En die niet minder onverzadelijke, hartstogtelijke begeerte naar kennis, wordt zij niet ontevredener, naarmate zij meer verkregen en gewonnen heeft? Wordt niet de intellectuëele opvoeding een onuitvoerbaar kunststuk, en de vracht van kennis, die men laden moet, een ondragelijke last? Hoeveel moeten onze kinderen leeren, waaraan wij niet dachten, en hoeveel meer nog zullen hunne nakomelingen leeren moeten? Waar zal het einde zijn? Zullen de hersenen groeijen? Zullen wij een geslacht van macrocephali moeten verwachten? Wat zal er inmiddels van onze andere ligchaamsdeelen worden? Vrienden! ik weet het niet. Maar dit weet ik, dat geld en kennis de magten niet zijn, waarvan wij onze aardsche gelukzaligheid te hopen hebben. Wat dan? Komt, laat ons zamen dit punt nog eens ernstig met een koel hoofd bepraten. De zaak is gewigtig genoeg en dringt: hoog tijd wordt het, dat wij het met ons-zelven eens zijn, wat te doen, om niet overvleugeld te worden. Hier geldt het spreekwoord: *proximus tibi paries ardet.* Weinig zal het baten, zich tusschen de digtgesloten gelederen der conservatieven te dringen, of een verleden, dat voorbij dreef, te willen bezweren. Eene onzigtbare magt drijft ons voorwaarts en altijd voorwaarts. Stilstand of teruggang zijn doodelijk: zij zouden ons onder de oprukkende massa's verpletteren. Daar is eene *logica* van het gezond verstand, maar daar is ook eene *logica* van het gezond gevoel: tegenover welke noch geestelijke, noch wereldlijke magt op den duur bestaan kan. Op den duur: nu ja zegt de vadzigheid; maar het zal mijn tijd wel uitdienen; en wat na mij komt, wat gaat mij dat aan! Mijne kinderen en nakomelingen mogen

toezien! Weet gij dan niet, dat onderaardsch vuur den grond doorgraaft, waarop gij staat, en dat het verderf over u komen zal als een dief in den nacht!

Hoe is 't mogelijk, voor orthodoxie te vechten, en heterodoxie te betrachten: een regtzinnige in theorie, en een ketter in praktijk te zijn? Ook die illusie moet in rook verdwijnen; terwijl het praktisch Christendom zijne onvervreemdbare regten, in spijt van allen tegenstand, zal blijven handhaven. Waar zijn die tijden van de jeugdige Christen-republiek, toen allen één hart en ééne ziele waren: toen niemand zeide, dat iets van hetgeen hij had, het zijne was; maar alle dingen waren allen gemeen? Het moge paradox schijnen, maar toch moet ik het zeggen, dáár was het beeld eener gezonde maatschappij! Ik herinner mij een treffend woord van een Christenleeraar over den roovers-tekst: *uw beurs of uw leven;* en wat Virchow aan de geneeskunde voorspelt, dat voorspellen wij aan de wetenschap: zij zal ophouden het voorregt van enkelden te zijn: *sie wird ein Gemeingnt Aller sein;* zij zal in de maatschappij opgelost, van theorie overgaan tot praktijk des levens. Schrikt niet magtigen in geld of kennis, ik heb het niet op uw zak, of op uw hoofd gemunt; maar wilt gij veilig zijn, schaart u onder de banier des kruises! Wat gij hebt, meer dan anderen, niet voor u-zelven, voor anderen hebt gij het, het is domeingoed des Christendoms. Die les moet allen van kindsbeen worden ingeprent. Al wat gij zijt en hebt en verkrijgt, niet voor u-zelven zijt gij het, of bezit het, of hebt het verkregen, maar voor dien grooten familiekring, dien wij maatschappij noemen. Voor dien kring moeten onze kinderen worden groot gebracht, voor dien kring moeten wij ons-zelven vormen en bekwamen, zullen wij niet ons leven lang sukkels en stumperts en brekebeenen blijven.

Eens als geld-aristocratie en verstand-aristocratie zich zullen scharen onder de aristocratie der liefde, zal de zieke en kwijnende maatschappij, tot een nieuw leven herboren, het verloren paradijs herwinnen!

HET ANTHROPOLOGISCH ONDERZOEK BEOORDEELD, EN AAN HET JONGE NEDERLAND AANBEVOLEN.

Bij de uitgaaf van het eerste gedeelte van het anthropologisch onderzoek bekroop mij de lust tot zelfkritiek: doch ik oordeelde het toen beter, daarmede nog eenigen tijd te wachten. Nu is het laatste of derde gedeelte afgeschreven, en mag eene zelfkritiek niet uitblijven. En wat zal ik nu van mijn werk zeggen? Wat anders, dan dat het stukwerk, dat het gebrekkig, dat het hoogst-onvolkomen is. Bij het begin wist ik zelf niet, waar het mij heen zou brengen. Van lieverlede bespeurde ik meer licht, het werd helderder om mij heen: hoewel het mij altijd hoogst-bezwaarlijk viel, mij van de oude begrippen en leer los te maken en in de nieuwe den weg te vinden. Bij het tweede, of historische gedeelte dezelfde onzekerheid, hetzelfde rondtasten, dezelfde worsteling en strijd tusschen oud en nieuw. Maar vooral, toen ik het derde, het klinisch onderzoek aanving, was het mij een raadsel, waar ik belanden zou. Onophoudelijk, sedert 1848, heeft mij die zaak bezig gehouden. Dat er eene hervorming noodig was, stond mij klaar voor den geest; maar welke, en langs welken weg, en door welke hulpmiddelen, was mij duister. Eindelijk heb ik in de vereeniging der beide magten — Kennis en Liefde — de oplossing gevonden, en tevens het vooruitzigt geopend gezien van een toekomstig verbond tusschen Wetenschap en Christendom; terwijl daaruit tegelijk de hoop en verwachting oprees op eene herborene en verjongde Maatschappij. Die hoop en verwachting deel ik met het jonge Europa en met ons jonge Nederland. Heil over allen, die het vertrouwen op herstel niet hebben opgegeven! Aan u beveel ik mijn onderzoek en mijne studie! Zoekt niet alleen met het hoofd, zoekt ook met het hart, zoekt onbevooroordeeld, maar zoekt ook belangeloos en zonder zelfzucht: en bedenkt, dat gij niet alleen aan u-zelven en de wetenschap toebehoort, maar dat gij met uwe wetenschap toebehoort aan de maatschappij, die hare regten op geen onzer op zal geven en buiten wie onze persoonlijkheid geen beteekenis heeft, noch waarde!

INHOUD.

Inleiding. Bl. v.
Mijn eerste bezoek aan het ziekbed. . . . . » 1.
Het praktisch onderwijs aan de Akademie. . . . . » 2.
Mijne intrede in de praktijk. . . . . » 3.
Mijn onderwijs der kliniek. . . . . » 8.
Het zieken-examen. . . . . » 11.
Anthropologische diagnostiek. . . . . » 13.
Anthropologische prognostiek. . . . . » 18.
Anthropologische therapie. . . . . » 22.
Het clinicum. . . . . » 25.
Gasthuis en Hospitaal. . . . . » 29.
De studenten in de kliniek. . . . . » 32.
De jonge arts aan het ziekbed. . . . . » 36.
Het consult. . . . . » 39.
Het recept. » 42.
De keus van een doctor. . . . . » 46.
Kinderkliniek. . . . . » 48.
Kinderpatienten. . . . . » 62.
Kinderdoctors. . . . . » 65.

ROSEN VAN ROSENSTEIN. bl. 66.
De Duitsche School. » 69.
De Fransche School. » 72.
Engelsche en Amerikaansche Schrijvers. . . . . » 75.
Kinderkliniek (vervolg en slot). . . . . » 78.
Vrouwenkliniek. . . . . » 91.
Vrouwenkliniek (later onderzoek en studie). . . . . » 103.
Bevruchting en zwangerschap. . . . . » 121.
Geboorte. . . . . » 127.
Klinische gynaecologie. . . . . » 130.
Mannenkliniek. . . . . » 133.
Oude vrouwen- en oude mannenkliniek. . . . . » 143.
Vaderlandsche kliniek. . . . . » 144.
Standen en rangen, beroepen en bedrijven. . . . . » 146.
Kliniek in steden en op het land. . . . . » 149.
Chirurgische anthropologie. . . . . » 152.
Chirurgie militaire. . . . . » 161.
De plastische chirurgie. . . . . » 163.
Orthopédie.. . . . . » 164.
De waarde der chirurgische studiën voor geneeskunde. . . . » 165.
Toxicologie.. . . . . » 168.
Pharmacie, pharmacologie, pharmacodynamiek. . . . . » 169.
Besluit van het eerste gedeelte van de klinische anthropologie
en overgang tot het tweede. . . . . » 170.
Plan van eene nieuwe geneeskunde.. . . . . » 171.
Iatropaedie. . . . . » 173.
Iatropaedie vervolgd. . . . . » 175.
Iatropaedie, tweede vervolg. . . . . » 178.

De functies. . . . . bl. 182.
De digestie. . . . . » 182.
De ademhaling. . . . . » 194.
De bloedsomloop. . . . . » 196.
De urien- en geslachts-organen. . . . . » 201.
Het spinaal-stelsel. . . . . » 205.
Zenuw- en hersenlijden. . . . . » 208.
De zintuigen. . . . . » 211.
De huid. . . . . » 213.
Vereeniging van zieke functiën. . . . . » 214.
Ziekenkarakters. . . . . » 216.
Doctorenkarakters. . . . . » 220.
Invaliden. . . . . » 224.
Stervenden. . . . . » 227.
Reconvalescenten. . . . . » 229.
Wedergeboorte. — Levensvernieuwing. . . . . » 231.
Het anthropologisch onderzoek beoordeeld, en aan het jonge Nederland aanbevolen. . . . . » 237.
Inhoud. . . . . » 238.

ANTHROPOLOGISCH ONDERZOEK.